

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AARBOG
FOR
HISTORISK SAMFUND

FOR PRÆSTØ AMT

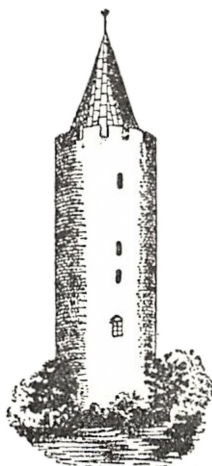
15. AARGANG 1926.

NÆSTVED
N. P. CHRISTENSENS BOGTRYKKERI
1926.

AARBOG
FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR PRÆSTØ AMT

15. AARGANG 1926

NÆSTVED
N. P. CHRISTENSENS BOGTRYKKERI
1926.

Næstveds Patriotiske Selskab. (1780—1809).

Af Kommunalærer, cand. phil. *R. Nielsen*, Næstved.

I sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede blev der af Regeringen og en Del velhavende Mænd gjort meget for at forbedre de lavere Stænders Kaar. Foreninger eller Selskaber blev stiftet i samme Øjemed. En saadan Forening var Næstveds Patriotiske Selskab, hvis betydeligste Medlem var Konferensraad Niels Ryberg.

Niels Ryberg blev født 14. September 1725 i Ryberg By i Salling som Søn af Bonden Bertel Christensen og Vibeke Nielsdatter. Han lærte Købmandshandel i Aalborg, kom 1750 til København, blev snart efter Storkøbmand og erhvervede sig en stor Formue, bl. a. som Skibsassurandør.

Han købte 1774 Øbjerggaard i Køng Sogn mellem Næstved og Vordingborg. Han døde 1804. Han var en varmhjertet og fædrelandskærlig Mand. Dr. Mangor skriver om ham i sin Bog: Efterretning om Næstveds Patriotiske Selskab (1782): „Det er Dem, som fra Ruinerne af Plejeanstalten*) reddede Ideen om Linnedspinderier i Danmark og forplantede dem paa Landet. Det er denne Idee, som er Frøet til vor Selskab, og

*) Her hentydes til, at Ryberg som Fattigdirektør i København havde forsøgt at give fattige Børn Spindeundervisning; men det mislykkedes.

Landspinderier blev vor Selskabs Formaal. Var ikke De, saa var Selskabets Virkekreds i saadan Hast ei blevet saa stor. Ja, hvor meget vor Selskab skylder Dem, veed De neppe saa godt som jeg; i det ringeste veed Landet det ei, men *Eftertiden vil nok fortælle det*“.

Han drev Øbjerggaard ved en Inspektør *Christian Gotfried Voelker*, der var født i Saksen, men havde siden 1760 været Undersaat i Danmark. Disse to Mænd var grebet af Filantropismens og Merkantilismens Ideer.

Paa Rybergs Opfordring oprettede Voelker en Spindeskole i *Køng* tæt ved Øbjerggaard. Den begyndte 1. Novbr. 1778 med 36 Piger i Alderen fra 4—10 Aar. Børnene blev undervist i at spinde Hør af en Læremoder eller Spinderske, og de fik Løn efter den Mængde Garn, de havde spundet. I 1778 og 1779 spandt de 184 Pd. Garn og fik i Spindeløn ca. 42 Rdl. I 1780 spandt 37 Børn 213 Pd. for ca. 56 Rdl. og 1781: 34 Børn 188 Pd. for 56 Rdl.

13. Oktober 1779 oprettede Voelker en Spindeskole i *Ring*, og den begyndte med 25 Piger. 1780 spandt 40 Piger 193 Pd. for ca. 43 Rdl. og 1781: 40 Piger 185 Pd. for ca. 43 Rdl.

Voelker fattede nu den dristige Plan at oprette saadanne Skoler over hele Danmark; men for at dette kunde ske, var han klar over, at et Selskab maatte dannes. Han forelagde saa denne sin Plan for nogle Mænd i Næstved, bl. a. Amtmand, Kammerherre *Johan Rudolph Bielke*, der straks tilbød sit Hus i Næstved til Samlingssted for Selskabet.

Disse Mænd besluttede nu at udsende en trykt Indbydelse (dat. 26. Maj 1780) til Dannelse af et Selskab, og den begynder saaledes:

„Overbevisning om, at ingen sand, nyttig eller varig Indretning kan gøres i vort Fædreland, med mindre den begyndes i den ringeste Stand, og tillige forbedrer Bondens og Almuens Vilkaar og Tænkemaade, har opmuntret nogle danske Patrioter til at attraae et Selskabs Oprettelse, som kunde bidrage til saa ædelt og nyttigt et Øiemærke. De haabe, at enhver god Patriot har samme Ønske som de og

vil glæde sig ved at befordre deres Foretagende“ Derefter følger en Redegørelse for Selskabets Formaal, der er Høravlens Udbredelse, Hørrens fordelagtigere Behandling samt Spinderiers Anlæg eller Spindeskolers Oprettelse her i Landet De indbyder derfor alle patriotisksindede til at indtræde i Selskabet.

Denne trykte Indbydelse blev uddelt rundt omkring for at underrette Publikum om deres Hensigter, og de havde den Fornøjelse, at Planen blev rost og antaget af mange, og der meldte sig straks nogle Medlemmer.

Dr. Mangor skriver i sin førnævnte Bog: „De saae alt i Tankerne det meget Gode, saadanne Skoler ville udrette, endog ved at føre større Grad af Reenlighed, Ordentlighed, Sædelighed og Arbeidsomhed blant Bønderpigerne, Bondestandens tilkommende Mødre, og de der skal give alle Bønderbørn, det er de fleste Mennesker i Landet, de første og mest varige Moraler De havde derfor megen Grund til at haabe, at naar Selskabet først fik nogle Skoler i Gang, mange, ved at see de fattige Børn derved dragne fra Bettelstaven til Velstand, fra Lediggang til Flittighed, fra Liderlighed og uordentligt Levnet til Orden, Reenlighed og Sædelighed, skulle med Glæde aarlig udgive i det ringeste 10 eller 5 Rdl., paa eengang til den flittige Fattiges Nytte . . .“

Man besluttede saa at holde en offentlig Forsamling i Bielkes Gaard i Næstved d. 20. Juli 1780, og man averterede herom i „de Berlingske Tidender“ og „Adresse Kontorets Efterretninger.“

Selskabets Medlemmer var nu Gehejmeraad Raben til Næsbyholm, Amtmand Bielke, Kammerherre Beringschjold til Rønnebæksholm, Konferensraad Ryberg, København, Justitsraad Qvistgaard til Gjerdrup, Proprietær Petersen til Engelholm, Voelker paa Øbjerggaard, Sognepræst Holm, Byfoged Wulf, Købmændene H. C. Misleth, P. Mørch og H. C. Stennecke og Dr. Mangor, alle fra Næstved; de fleste af dem var til Stede i Bielkes Gaard 20. Juli 1780. Mødet aabnedes af Bielke, der holdt en kort Tale. Selskabet fik saa Navnet *Næstveds Patriotiske Selskab*. Derefter skred man

til Valg af „Embedsmændene“. Bielke blev Forstander eller Formand, Wulf Sekretær, Misleth Kasserer og Voelker Skoleinspektør; alle blev enstemmig valgt. Alle de valgte skulde indtil videre udføre deres Ardejde gratis.

Voelker oplæste et Brev fra Ryberg, hvori han tilbød at betale Selskabet 50 Rdl. aarlig.

Dernæst blev oplæst et Brev fra Petersen til Engelholm om, at han var ved at bygge en Spindeskole i *Baarse* og tilbød Selskabet den paa den Betingelse, at det leverede Inventarium og lønnede Spindersken. Det modtog Tilbudet med Tak, og Petersen blev ordentlig Æresmedlem.

Man besluttede at meddele det kgl. Landhusholdnings-selskab dette Selskabs Oprettelse og Hensigt og bede om Bistand. Man vedtog, at et af Medlemmerne skulde henvende sig til Sjællands Biskop for at bede ham om gennem Provsterne at udbrede Selskabets Oprettelse og Plan over hele Sjælland. — Foreløbig tænkte man dog kun paa at oprette Spindeskoler i Vordingborg og Tryggevælde Amter (nuv. Præstø Amt).

Sandsynligvis er der ogsaa blevet nedsat et Udvalg til at udarbejde Love; men det omtales intetsteds.

Næstveds Patriotiske Selskab var nu stiftet og dets Styrelse valgt. Det var et Selskab, som kun velsituerede Folk havde Raad til at være Medlem af; thi Medlemsbidraget var fra 5—50 Rdl. aarlig, en ikke ubetydelig Sum i hine Tider.

Det blev Bielke, der blev Sjælen i det, og han vedblev at være Forstander, saa længe det bestod. Det skyldtes ogsaa ham, at det vedvarede i saa mange Aar; men til sidst blev Vanskelighederne for Selskabet for store, og han formaaede ikke mere at bevare det. Han var en varmhjertet og fædrelandskærlig Mand.

J. R. Bielke blev født 8. Aug. 1746 i Kiel, Kammerherre 1773, Amtmand 1776—1808 og døde 13. Novbr. 1813.

Et andet virksomt Medlem var Voelker, der som nævnt foreslog Selskabets Oprettelse; ja, hvor er det ejendommeligt for hin Tid, at det næsten altid er Tyskere, der gaar i

Spidsen her i Danmark, saa snart et eller andet skal udrettes. Mangor skriver om Voelker, at han elsker sit nuværende Fædreland, og alt tyder ogsaa paa, at han var en god dansk Mand.

Ogsaa Byfoged *Evald Wulf* nærrede stor Interesse for Selskabet og var dets Sekretær fra 1780—1809.

Selskabets næste Møde blev holdt 30. Oktober 1780 i Bielkes Gaard, hvori alle Selskabets Møder for Eftertiden blev holdt. Medlemsantallet var nu 43. — Det kgl. Hus-holdningsselskab lovede Bistand; men man fik aldrig nogen Hjælp derfra, idet det senere stillede som Betingelse herfor, at Næstveds Patriotiske Selskab skulde staa under det, hvad man ikke vilde.

Statsminister Grev Thott til Gavnø ønskede at indtræde i Selskabet og meddelte, at han vilde bygge Spindeskoler i Sne-sere og Vesteregesborg; dette skete dog aldrig, og Grunden dertil kendes ikke.

Selskabets Love blev vedtaget, og de skulde snarest muligt trykkes.

Selskabets Love.

§ 1.

Enhver god Mand og Patriot antages til Medlem i Selskabet. Man gør sig og en Fornøielse af, at have Fruentimmer til Medlemmer. Hvo, som har Lyst til at indtræde, melder sit Navn og sit Opholdssted og i hvilken af de, i anden Paragraf benævnte, Klasser han agter at indtræde.

§ 2.

Medlemmerne blive fiire Slags:

1. ordentlige, som aarlig betaler 5 Rd. eller 50 Rd. een Gang for alle.

2. overordentlige, som aarlig betaler 10 Rd. eller 100 Rd. paa eengang.

3. ordentlige Æresmedlemmer, som inden et Aars Forløb efter Indtrædelsen paa egen Bekostning opbygge et Huus til Spindeskole paa sit Gods, eller paa hvad andet Sted, Selskabet anviiiser, forsyne den aarlig med 6 Favne savet og smaa hugget Brænde, eller med lige Quantum god Tørv, leveret frit i Skolen i rette Tiid, og meddele Selskabet en Forpligtelse,

Skolehuuset angaaende, eller og paa eengang giøre saa stort Indskud, at Selskabet deraf kan bestride den Udgiwt, eller betale aarlig 30 Rd.

4. overordentlige Æresmedlemmer, som opbygge een eller fleer Skoler, og foruden at forsyne dem med Ildebrand, selv betale Læremoderen, alle behøvende Redskaber, og andre Udgifter, og meddele Selskabet den fornødne Forpligtelse, Skolehuuset angaaende, eller og give saa meget i Penge paa een Gang, som hertil behøves, eller aarlig betale 50 Rdlr. eller derover.

Vil en heel By med sin Ejers Kauzion, om den tilhører andre, eller med anden Sikkerhed, om den er selvejende, forpligte sig til en af Delene i No. 3 og 4, da kan den blive optaget til Æresmedlem, under Byens Navn; og have Ret til at sende en af sine Gaardmænd, som befuldmægtiget ved Selskabets Forsamlinger.

Vil en Kiøbstæd giøre det samme, da kan det og skee, men at den til Forsamlingerne sender een af sine debuterede Borgere.

§ 3—7*).

Saa snart nogen er antaget, erlægger han straks sit Indskud, om han vil være Medlem, eller sin Forpligtelse osv., om han vil være Æresmedlem. Kassereren leverer ham en trykt Kvittering og et Eksemplar af Selskabets Love. Indskudet betales hvert Aar i Januar til Kassereren. Hvem der ikke efter foregaaende Erindring har betalt inden Udgangen af Marts, er at anse for udtraadt.

Ethvert Medlem har Ret til at faa en Kone eller Pige undervist i Selskabets Skoler mod Betaling af hendes Underhold.

Ethvert Medlem har Ret til at møde i Selskabets Forsamlinger, stille Forslag og stemme. Sidste Kvittering fremvises.

Udmeldelse af Selskabet kan finde Sted naar som helst.

§ 8—11.

Af sine Medlemmer vælger Selskabet sig en Forstander, der aabner dets Breve, sender dem til Sekretæren, er Under-skriver paa Selskabets Vegne og har Tilsyn med de andre Embedsmænd. Han skal være bosiddende i eller nær ved Næstved. Naar den første Forstander afgaar, vælges en ny for et Aar ad Gangen. — Selskabets Sekretær vælges ved Stemmer, skal være Medlem og bo i eller nær ved Næstved. Han maa færdigen kunne tale og skrive Dansk. Han har Opsyn med og Ansvar for Selskabets Arkiv.

*) De følgende Paragrafer er forkortede, da de ellers vil fylde for meget.

Kasseren bør altid være Medlem af Selskabet og vælges ved de fleste Stemmer. Han bør stille Kaution. I Juli aflægger han Regnskab, der slutter til April.

Et Medlem, som har de fornødne Indsigter, vælges til Inspektør. Han skal paase, at alle de Spindersker, Heglere og Vævere, som antages af Selskabet, har de Kundskaber og Egen-skaber, som de bør have. Han skal indkøbe Hør, uddele den til Skolerne, anskaffe de fornødne Redskaber, betale Spindelønnen til hver Skole maanedlig, efterse den og dens Inventar hver Maaned (dette overholdtes slet ikke), modtage det spundne Garn, besørge det farvet, bleget eller vævet, føre Regnskab derover og aflægge Beretning om Skolerne; hans Rejseomkostninger godtgøres.

§ 12.

Alle de Skoler, Selskabet befatter sig med, skal fuldkommen staa under det. De Skoler, som oprettes af ordentlige Æresmedlemmer, skal Selskabet forsyne med Læremoder, Skab til at opbevare Hør og Garn i, Spinderokke, Hasper, Stole til Børnene, Hør, Blaar, Olie til Lamperne, lønne Læremoderen og betale Spindelønnen. Til de Skoler, som oprettes af overordentlige Æresmedlemmer, leverer Selskabet Hør og Blaar, om forlanges, samt betaler Spindeløn. Til de Skoler, Selskabet selv stifter, leverer det alt. — Børnene begynder først med at spinde Blaar for at øve sig; men saa snart de kan spinde Hør, skal de have en lille Præmie og siden Spindeløn efter Taksten, som skal ophænges i Skolen. I det mindste een Gang om Aaret skal alle Skoler besøges af Forstander, Sekretær og Inspektør.

§ 13—20.

Læremoderen skal foreslaas Selskabet af Inspektøren, og det beskikker hende. Hun maa være et fornuftigt og uberygtet Fruentimmer, som omgaas Børnene med Kærlighed og ej giver dem ondt Eksempel i noget. Hvis hun ikke har lært i en af Selskabets Skoler, bør hun i nogen Tid være i en af dem. Hun skal modtage alle Børn fra 4 Aar og derover, ja endog Koner, naar de vil lære at spinde. Spindetiden er fra Kl 1—9 Eftermiddag. Hun skal hver Dag paa en Tabel optegne de Børn, som har været i Skolen. Hun skal med Kærlighed opmuntre dem til Flid og Arbejdsomhed og søge at udrydde Overtro og Spøgelseshistorier.

Saa snart Selskabets Kasse tillader det, skal der oprettes en Væverskole (det skete dog aldrig), hvori Drengene skal undervises i Vævning.

Selskabet skal 2 Gange hvert Aar (Januar og Juli) holde Forsamling i Næstved.

I Selskabet skrives og tales alting paa Dansk. Ved Afstemning kan bruges smaa Kugler af forskellige Farver, naar 2 Medlemmer forlanger det. Er der lige Stemmer, har Forstanderen Overstemme.

$\frac{3}{4}$ af Indtægterne bruges, og $\frac{1}{4}$ sættes paa Rente.

Præmier uddeles for Høravl og til Børnene. Ved Udgangen af Skolen kan en Pige faa en ny Spinderok og Talhaspe med Selskabets og Skolens Navn paa.

Dr. Mangor skriver i sin førnævnte Bog om, hvorledes en Spindeskole skal bygges. Spindestuen skal være 12—14 Alen lang (5—6 Fag), 8—10 Alen bred og $4\frac{1}{2}$ Alen høj. Den skal have 3—4 Fag høje Vinduer paa hver Side og Fjælegulv. Læremoderen bør der i Huset have et Sengekammer paa 3 Fag, Køkken og Spisekammer, i Gaarden bør være et Hønsehus og til Børnenes Brug et Vandhus. Paa Loftet kan der være Plads til Ildebrændsel, Hør og Garn. Omkostningerne ved Husets Opførelse kan beløbe sig til 3—600 Rdl.

Inventariet i en Spindeskole:

30—40 Rokke, hver med 4 Tene, à 68—72 Sk., 3—4 Hasper à 3 Mk., 30—40 Skamler eller Træstole til Børnene à 16—18 Sk., 4—5 Lamper, hver med 3 Væger, à 24—28 Sk., 4—5 Lampeblokke à 12 Sk., 4—5 smaa Lygter (à 24 Sk.) til Børnene at se ved paa Hjemvejen om Vinteren, 1 Vægt med Lodder à 3—4 Rdl., 1 Reol med 40—50 Rum til at lægge Hørren i ca. 3 Rdl., en Reol til det spundne Garn ca. 3 Rdl., 2 Borde til Konens Brug, 4 Garnstænger til at tørre Garnet paa, nogle Lister at hænge Hør paa, en Fil, en Oliekrukke, en Seng til Læremoderen. Nogle Hylder i Spindestuen, Køkken og Spisekammer, Rokkesnore for 2—3 Mk., Rokkenes Vedligeholdelse ca. 2 Rdl., Olie til Lamperne ca. 10 Rdl., Lys til Børnene at gaa hjem ved ca. 2 Rdl., Bomuldsvæger, Koste, Sand, Fedt til at smøre Rokkene med, Blaar.

27. Decbr. 1780 holdtes Vinterforsamling. Baron Løvenskjold til Vognserup ønskede at indtræde i Selskabet som ordentlig Æresmedlem og forpligtede sig til at oprette 2

Spindeskoler i *Tudse* og *Kundby* i Holbæk Amt og aarlig betale 10 Rdl. Han blev optaget med Fornøjelse, da man endnu ingen Meddelelse havde faaet om nogen Spindeskoles Oprettelse her paa Egnen. Man besluttede derfor, at Selskabets Virksomhed skulde strække sig over hele Sjælland.

Voelker meddelte, at Skolen i Baarse var begyndt 21. Novbr. med 24 Piger.

Sommerforsamling blev holdt 24. Juli 1781. Aarsindtægten var 815 Rdl. Der blev oplæst en Skrivelse fra det kgl. General Land-, Økonomi- og Kommerce-Kollegium, hvori der loves, at Selskabet skal faa 10 Rdl. til Spinde-redskaber i hver Skole, det opretter i Vordingborg Amt, samt Præmier til Heglemester og Læremoder.

Man besluttede at bekendtgøre i Aviserne Medlemmernes Navne, og hvor mange Skoler der var og i Aar formodedes at blive oprettet.

Da Skolen i Baarse havde god Fremgang (nu 34 Børn), besluttede man at oprette en Spindeskole i *Næstved*, og den skulde begynde til Efteraaret; den kom dog først i Gang 7. Jan. 1782 i et lejet Hus. Man syntes nemlig, at det var rettest, at Næstved burdes gavnes med en saadan Skole, „siden saa mange af Indbyggerne var Medlemmer (1782 nævnes 12 Medlemmer i Næstved), og Selskabets Sæde var i Byen“. Man havde ellers egentlig ikke tænkt paa Byerne, eftersom der var Uldvæverier i Gang der; men de beskæftigede ikke Børn.

15. Jan. 1782 holdt Selskabet Møde. Den kgl. anordnede Landfabrikskolekommission meddelte, at Spindeskolerne saa vidt muligt skulde forenes med Læseskolerne, saaledes at Skoleholderens Hustru blev Læremoder. Dette synes Selskabet ikke at have været begejstret for.

Bielke udtalte Ønsket om at fratræde som Forstander, men de tilstedeværende bad ham enstemmig om at opgive sit Forsæt, da hans Afgang vilde være til Skade for Selskabet. Han lovede saa at fortsætte som Forstander.

Man vedtog at bruge alle Pengene i Aar, skønt det var i Strid med Lovene.

Gehejmeraadinde Løvenskjold til Løvenborg tilbød at bygge en Spindeskole i *Nørre Jernløse* ved Holbæk.

Selskabet vedtog at overtage Skolerne i Kundby og Nørre Jernløse.

3. April 1782 holdtes en overordentlig Forsamling, fordi der var saa mange Sager, hvis Afgørelse ikke kunde udsættes til Sommerforsamlingen. Grev A. G. Moltke til Bregentved tilbød at bygge en Spindeskole i *Haslev* og betale 50 Rdl. aarlig, og den kom i Gang i Novbr. 1782 med 30 Børn. Gehejmeraad F. Rosenkrantz til Ryegaard tilbød at bygge en Spindeskole i *Rye* Nordvest for Roskilde.

Den største Begivenhed paa dette Møde var dog Bielkes Meddelelse om, at en anonym Fædrelandsven (det var Ryberg) vilde give 1500 Rdl. til Selskabet til 3 Spindeskolers Opførelse i Næstved, *Vordingborg* og en tredie Købstad paa den Betingelse, at de Børn, som søgte Spindeskolen, ogsaa skulde søge Læseskolen, og at Skolerne skulde tilfalde Købstæderne, naar Selskabet ophørte. Selskabet modtog Gaven med Taknemmelighed.

Selskabet vilde nu faa sin egen Spindeskole i Næstved Wulf fremviste Tegning og Overslag til en Skole til et Beløb. af 1000 Rdl. Han tilbød, at han vilde bygge den for 700 Rdl. og betale dens Grundskat mod at bruge den Jordlod i Byens Mark, der hørte til Skolens Grund. Den blev vistnok færdig kort før Nytaar 1783 „til Gavn og Ziir for Næstved“ (Mangor). De 2 andre Skoler vil Selskabet snarest muligt sørge for at faa bygget. Hvis de 1500 Rdl. ikke er tilstrækkeligt til de 3 Skoler, betaler Selskabet Resten.

7 Borgere i Vordingborg havde indmeldt sig i Selskabet paa den Betingelse, at der blev bygget en Spindeskole i Byen. Nu kunde Selskabet let opfylde dette Krav. Skolen i Vordingborg blev færdig i Decbr. 1782, og den begyndte med 40 Børn, den omtales af og til meget rosende; der staar i Selskabets Forhandlingsprotokol 1784: „Formedelst den udmærkede Flid, som vises i Vordingborg med at søge Skolen, blev vedtaget at give Børnene en liden Lystighed“. 1783

skænkede Kammerherre Lillienskjold den 44 Læs Brænde paa Roden i „hans Vordingborg nærmest liggende Skov.“

Petersen til Engelholm forærer Selskabet 100 Rdl., som han har faaet af det kgl. Landhusholdningsselskab til Skolen i Baarse. Renten af disse Penge skal anvendes til Præmier til Børnene.

Ryberg stiller sin Heglemester Stenbach ved Vævefabrikken i Køng til Selskabets Raadighed, saa at han for Eftertiden hegler for det ifølge Kontrakt.

12. Juni 1782 holdtes Sommerforsamling. Der var nu 9 Medlemmer i Ringsted. Landstingshører Thor Vederkink der anmodede om at faa oprettet en Spindeskole i *Ringsted*. Selskabet vedtog saa, at den tredie af de 3 Skoler, som skulde bygges for de 1500 Rdl., skulde opføres i Ringsted. Vederkink forestod Opførelsen af Skolen, der blev bygget paa den saakaldte afbrændte Værtshusplads nær ved Læseskolen. Den bestod af 8 Fag Bindingsværk med Tegltag. Den kostede 891 Kr. Den begyndte 1784. Skoleholderens Hustru blev Læremoder.

I Mødet d. 12. Juni blev endvidere meddelt, at det kgl. General Land-, Økonomi- og Kommerce-Kollegium havde tilstaaet Selskabet 110 Rdl.

Fra Dr. Hoeg i Holbæk var modtaget et Brev, hvori han tilbød Selskabet gratis Lejlighed i sin Gaard til en Spindeskole. Man besluttede at svare ham, at man vilde modtage hans Tilbud, naar der blev saa mange Medlemmer i Holbæk, at deres Medlemsbidrag nogenlunde kunde være tilstrækkeligt til Skolens Drift. Der blev imidlertid aldrig oprettet nogen Spindeskole i Holbæk, bl. a. fordi Selskabet saa godt som ingen Medlemmer havde der.

Qvistgaard til Gerdrup havde bygget en Spindeskole i *Egeslevmagle* til Selskabet, og den kom i Gang 1783.

Skolerne i Kundby og Rye begyndte 1783, og Skolen i Nørre Jernløse i Febr. 1784. Skolen i Tudse begyndte 5. Decbr. 1781 med 24 Børn.

I Slutningen af 1784 havde Selskabet 10 Skoler i Gang. Det viste sig nu, at hver Skole kostede det ca. 100 Rdl.

aarlig, hvoraf Læremoderens Løn var den største Post (ca. 42 Rdl.). Desuden havde Selskabet haft en ikke ringe Udgift ved Anskaffelsen af Inventariet i Skolerne.

Fra Borgmester Arv i Kjøge blev der rettet en Henvendelse til Selskabet om at oprette en Spindeskole der, og Ryberg lovede 500 Rdl. til den. Et Hus blev ogsaa købt 1783; men Selskabet kunde dengang ikke paatage sig dens Drift, og den kom aldrig i Gang. Huset blev senere solgt.

Flere Proprietærer vilde ogsaa bygge Spindeskoler, hvis Selskabet vilde sørge for Inventarium, Læremoder m. m. I det hele taget var der i 1780'erne stor Begejstring for Spindeskolerne. Selskabet kunde dog foreløbig ikke magte mere, fordi dets Indlægter ikke strakte til.

Det havde stadig Forhandling med det kgl. General Land-, Økonomi- og Kommerce-Kollegium om et Tilskud paa 50 Rdl. til hver Skole og 300 Rdl. til Skoleinspektøren samt Præmier til Læremødre og Heglemesteren; men Kollegiet krævede som Betingelse for saa stor en Understøttelse, at det inden 3 Aar fra 1783 at regne skulde have oprettet 20 Skoler. Det svarede, at det ikke kunde bestride Udgifterne til saa mange Skoler, hvis de førnævnte Krav ikke blev opfyldt, inden ny Skoler blev oprettet. Kollegiet lod saa et af sine Medlemmer, Justitsraad Vestermann, der var Medlem af Selskabet, rejse rundt til Spindeskolerne i 1784.

Resultatet af Forhandlingerne mellem Selskabet og Kollegiet fremgaar ikke klart hverken af Forhandlingsprotokollen eller andre Dokumenter; men det opnaaede vist aldrig saa stor en Understøttelse, som det havde ønsket. Der nævnes bl. a., at det 1787 blev tilstaaet 670 Rdl. af Kollegiet. I Forsamlingen 4. Juli 1787 raadede Voelker til at søge Kollegiet om Tilskud af den kgl. Kasse til Inspektøren og 50 Rdl. til hver Skole. 1788 meddelte Kollegiet, at det ikke vilde give noget Tilskud til Inspektøren. Derimod blev Selskabet tilstaaet et aarligt Tilskud paa 20 Rdl. til hver Skole.

I Vinterforsamlingen 19. Jan. 1784 meddelte Bielke, der var Direktør for Gisselfeldt, at der vilde blive oprettet en Spindeskole i Vester Egede, hvis Selskabet kunde paatage

sig dens Drift. Man vedtog, at det skulde blive den første ny Skole, som det etablerede.

Man besluttede at give 50 Rdl. til Vævefabrikken i Køng for hver Dreng, naar han var udlært som Væver.

Imidlertid havde Kongen og Kongehusets Medlemmer indmeldt sig i Selskabet. Dette gav det forøgede Indtægter, og det kunde nu overtage Spindeskolen i *Braaby* paa Gisselfeldt Gods; den blev opført i Braaby i Stedet for i Vester Egede. Den begyndte 30. Maj 1786. Den blev i 1793 flyttet til *Vester Egede*, hvor der nu var bedre Betingelser for en Skole end i Braaby.

Selskabet havde nu 11 Skoler i Gang, og den 20 Jan. 1789 begyndte den 12. Spindeskole i *Tyvelse*, idet Fru Raben til Næsbyholm havde bygget en Skole der.

Selskabet havde nu naaet sit Højdepunkt med Hensyn til Skolernes Antal, og kun i godt eet Aar havde det alle 12 Skoler i Gang. Herefter begynder saa Tilbagegangen.

1782 havde Selskabet 125 Medlemmer (5 Medl. a 50 Rdl., 1 a 30 Rdl., 2 a 20 Rdl., 77 a 10 Rdl. og 40 a 5 Rdl., altsaa en Aarsindtægt af 1290 Rdl.). De boede i Syd-, Midt- og Vestsjælland og København. Der var et Par Medlemmer paa Fyn og i Jylland samt et Medlem i Tyskland. Det var Godsejere, Forvaltere, Dommere, Præster og Købmænd. 1783 indmeldtes 19 ny Medlemmer, 1784: 12 Medl. og 1785: 11 Medl. samt Kongen, Kongehuset og de fleste af Hoffets Damer og Kavalerer, ialt 21 Medl. Kongen gav aarlig 200 Rdl., Enkedronningen 100 Rdl., Kronprinsen 100, Arveprinsen 60, Prinsesse Sophia Friderica 40 og Louise Augusta 40. 1786: 4 ny Medl., hvorefter der saa godt som ingen Tilgang er mere. Hvor mange der er afgaaet i disse Aar, vides ikke, da der ingen Medlemslister er bevaret; men man kan sikkert regne med, at Selskabet 1785 har haft ca. 150 Medl. (Kongen m. m. medregnes ikke), og det havde nu naaet Toppunktet med Hensyn til Antallet af Medlemmer. Tilbagegangen sker med stærk Fart. Efter Medlemslisten 1788

er der 97 Medl., 1789: 81 og 1792: 42. Fra 1. Juli 1798 til 1. Juli 1799 var Medlemsbidraget 255 Rdl. og fra 1. Juli 1799 til 1. Juli 1800: 235 Rdl. Ved Selskabets Opløsning 1809 var der næsten ingen Medlemmer.

Kun ganske faa af Medlemmerne mødte til Selskabets Forsamlinger i Næstved. Hvor mange der mødte før 1787, kan ikke siges, da Bielke alene underskriver Forhandlingsprotokollen. Fra 1787 underskrives den af alle de mødte. Fra 1787 til 1790 møder højst 6 Medlemmer, der alle er fra Næstved og Omegn. Fra 1790 til 1809 møder kun Bielke, Wulf og Inspektøren samt undertiden Voelker. Fra 1790 blev Selskabet altsaa udelukkende ledet af 3 Næstved Borgere, der skaltede og valtede med dets Midler, som de fandt for godt; men det skal siges, at de ledede det fortræffeligt og gjorde et stort Arbejde for det. Selskabet svarer nu fuldt ud til sit Navn.

Der blev averteret om hvert Mødes Afholdelse i de førnævnte Blade, og et kort Referat af Møderne blev optaget i dem, saa de Medlemmer, der holdt dem, kunde faa at vide, hvad der var foregaaet paa Møderne; men mange Medlemmer fik sikkert intet at vide om Selskabets Virksomhed, og det var derfor intet Under, at de meldte sig ud. — Det var jo ogsaa umuligt at faa de spredtboende Medlemmer samlet til Møde i Næstved. Bielke var klar over dette, og han foreslog derfor paa Mødet 31. Januar 1789, at Møderne herefter skulde holdes i København, hvor Selskabets fornemste og fleste Medlemmer boede, og at der skulde vælges en ny Forstander. Hans Forslag blev bekendtgjort i Aviserne, og et ekstraordinært Møde blev holdt 14. Marts 1789, hvor der mødte to Medlemmer foruden Bielke og Wulf, og de to og Wulf underskrev følgende Tillidserklæring til Bielke:

„Selskabets tilstedeværende Interessenter lod dette tilføre, at de af Bielkes Diktat i sidste Samling i Protocollen og senere Bekendtgørelse beklagelig har maattet erfare, at det har behaget ham at frasige sig sin Stilling som Forstander i dette med saa meget Møye for Sæderne og Landet saa vigtig som nyttig Anlæg; de bevidnede med sand Oprigtighed uden at smigre,

at det er Hr. Kammerherrens egen Haand og hans ædle Tænke-
maade, der har givet denne Indretning og Anlæg sin Tilværelse.
— Det er ene og alene Hr. Kammerherrens utrettet Flid og
Omhyggelighed, Selskabet har at takke for dets Vedligeholdelse,
og at samme er bragt til den iværende floricante Udseende,
det nu befindes udi, der stedse mere og mere ville udbrede sig
til Landet og den nødlidende Almues Nøtte og Fordeel, naar
Selskabet kunde haabe og vente: at overtale Hr. Kammerherren
fremdeeles at vedblive sammes Bestyrelse som dets Forstander;
thi uden dette Ønske at opnaae, maatte tilstædeværende In-
teressentere aabenhjertig erklære, at dette Selskabs saa lykkelig
begynte Anlæg, ville inden kort Tid forsvinde og ile til sin
Undergang, og hvor krænkende ville ikke dette blive for Hr.
Kammerherren selv, saavel som for enhver nidkær Interessent.
Det er ikke Hykleri, der bringer os til denne aabenbare Be-
kiendelse, men foruden at Erfarenhed har lært, at der udkræves
langt meere Møye og Omhyggelighed at bestyre og vedligeholde
et saa vigtigt og vidtløftigt Værk og Anlæg som dette med
at gaa alle de forefaldne Vanskeligheder og Hindringer i Møde
og afhjælpe samme, der forud ved dets Anlæg ikke saa nøje
kunde bemærkes, saa fører de i Dag her i Selskabet deciderede
og afgjorte Regnskaber, og den Orden og Indretning, som hærsker
ved de anlagte Skoler og deri værende Spinderier, med hvilken
heldig Bestyrelse, samme hidindtil er befordret det største
og talende Bevis for hvad af os usminket er anført, paa Hr. Kammer-
herrens Patriotiske Forsorg og Bestræbelse for Selskabets Bedste,
Nøtte og Fordeel. Vi tager derfor ikke i Betænkning, men vi
skylder endog Hr. Kammerherrens utrættede Nidkierhed, Flid
og Aarvaagenhed for dette Selskabs Anlæg og Vedligeholdelse,
samt dets videre Tarv og Bedste, at gjøre følgende Forslag:
ligesom vi og herved ærklærer og tilstaaer højbemeldte Hr.
Kammerherre og Amtmand Bielke som Selskabets Forstander,
en uindskrænket Magt og Raadighed, at afhandle, beslutte og
foretage sig, alt hvad han finder fornøden til Selskabets Ved-
ligeholdelse, Tarv og Bedste uden ald An- og Tilsvær, nu eller
i Fremtiden, og det uden Samtykke af Selskabets Medlemmer.
Under denne uindskrænkede Overdragelse, som Virkningen
af Hr. Kammerherrens altid befundne ædle Tænkemaade smigrer
vi os i det angennemme Haab, at højbemeldte Hr. Kammer-
herren ikke nægter, men lader sig overtale at vedblive Forstan-
derskabet for dette interesserede Selskab.“

Schiøt. Bache. Wulf.

19. Febr. 1789 skrev Skoleinspektør Sæbye til Bielke:
„ . . . flere har ladet sig forstaa at ville udgaa, som Dr.

Mangor, Wederkink, ja, det er at befrygte, at alle undtagen det kgl. Hus forlader Selskabet, om Deres Højvelbaarenhed forlader Forstanderskabet “

I Sommerforsamlingen 29. Juli 1789 meddelte Voelker, at Ryberg og en Del Medlemmer i København tiltraadte Udtalelsen om Bielke 14. Marts.

Det manglede altsaa ikke paa Opfordringer til Bielke om at fortsætte som Forstander, og i Forhandlingsprotokollen staar der under 29. Juli 1789: „Bielke bevidnede Medlemmerne af Selskabet hans Erkientlighed for deres saavel udi denne som næst foregaaende Forsamling tilførte behagelige yttrende om særdeles Tillid og Fornøjelse med hans Forstanderskab, hvilket paalagde ham det som Pligt, og da ingen anden endnu i hans Sted er valgt, at vedblive saa længe og for saa vidt som hans andre Embedsforretninger det vil tillade, indtil een af Selskabets Medlemmer vil paatage sig at være Formand.“

Den besværligste Del af Selskabets Virksomhed udførte Skoleinspektøren. Foruden at føre Tilsyn med Skolerne skulde han købe Hør, levere den til Skolerne og sørge for, at det spundne Garn blev solgt, samt betale Spindeløn til Skolerne. Alt dette skulde helst ske uden Udgift for Selskabet. Til Indkøb af Hør behøvedes ikke saa faa Penge, og i Begyndelsen havde Selskabet ikke ret mange. Det havde ganske vist den 1. Juli 1782 et Overskud paa ca. 1111 Rdl.; men en Del af dem skulde bruges til Skolebygninger m. m. i Næstved og Vordingborg.

Saa kom Ryberg Selskabet til Hjælp. Han skaffede det (1782) Hør fra Riga og Rotterdam for ca. 2000 Rdl., hvoraf det kun kunde betale 400 Rdl. straks. Resten skulde saa betales senere.

Saa var der Vanskelighed med at faa Garnet afsat. I Sept. 1784 holdt man Auktion over Garn baade i Næstved

og Vordingborg. Om man fik de Priser for det, som man skulde have for ikke at faa Tab, nævnes der intet om.

Atter kom Ryberg Selskabet til Hjælp. Der blev 1785 oprettet Kontrakt mellem ham og det om at levere Hør og modtage Garnet samt betale Spindeløn efter en vis Takst efter Garnets Finhed.

Skolernes spredte Beliggenhed vanskeliggjorde Transporten af Hør og Garn. Ryberg synes allerede i 1786 at være ked af at levere Hør og modtage Garn. Han blev alligevel ved dermed i 1787. Imidlertid forhandlede man med Handels- og Kanalkompagniet om at levere Hør og modtage Garn. Om det blev dette Kompagni eller Ryberg, der i 1788 leverede Hør og modtog Garn, kan ikke siges. Fra 1789 gælder følgende Ordning: Ryberg leverer Hør, modtager Garn og betaler Spindeløn til Skolerne i Baarse, Vordingborg, Næstved, Ringsted, Egeslevmagle, Haslev, Braaby og Tyvelse, mens Handels- og Kanalkompagniet har samme Ordning med Skolerne i Nørre Jernløse, Tudse, Kundby og Rye.

Hvor meget Hør Børnene kunde spinde om Aaret, og hvor meget de kunde tjene, er vanskeligt at sige, da der findes meget lidt Materiale til Belysning heraf. Ved mange Skoler spandt ogsaa voksne for Selskabet, og i de bevarede Opgørelser fra Skolerne blev der ofte ikke skelnet mellem de voksne og Børnenes Garn. Her skal anføres lidt Statistik over Garn og Spindeløn.

Fra 1. Juli 1785—1. Juli 1786 spandt man i:

Haslev Skole	2393	Pd.	Garn.	Spindeløn: 420	Rdl.	2	Mk.	9	Sk.
Rye	251	—	—	50	-	2	-	10	-
Vordingborg	424	—	—	67	-	5	-	4	-
Baarse	2009	—	—	361	-	1	-	6	-
Braaby	659	—	—	85	-	5	-	15	-
Næstved	977	—	—	160	-	0	-	0	-
Ringsted	935	—	—	141	-	4	-	6	-
Egeslevmagle	738	—	—	130	-	4	-	6	-
Nørre Jernløse	731	—	—	117	-	3	-	1	-
Kundby	335	—	—	62	-	0	-	8	-
Tudse	241	—	—	43	-	1	-	5	-

For 1788 findes en Opgørelse over, hvor meget Børn (1) og voksne (2) har tjent ved 5 Skoler:

Rye:	1) 38 Rdl. 2 Mk. 12 Sk.	2) 45 Rdl. 3 Mk. 12 Sk.
Tudse:	1) 10 - 0 - 11 -	2) 9 - 5 - 9 -
Kundby:	1) 15 - 0 - 1 -	2) 14 - 5 - 12 -
Nr. Jernløse:	1) 12 - 1 - 6 -	2) 40 - 2 - 5 -
Ringsted:	1) 18 - 5 - 15 -	2) 43 - 2 - 2 -

Fra 1. Juli 1797—1. Juli 1798 spandt man i:

Ringsted Skole	51 Pd. Hør.	Spindeløn: 8 Rdl. 0 Mk. 9 Sk.
Vordingborg	280 —	55 - 0 - 9 -
Næstved	63 —	8 - 2 - 4 -
Vesteregede	101 —	14 - 4 - 14 -
Tyvelse	141 —	18 - 0 - 8 -
Egeslevmagle	60 —	10 - 4 - 0 -
Baarse	33 —	4 - 0 - 12 -

Fra 1. Juli 1804—1. Juli 1805 har i:

Vordingborg	16 Børn spundet	84 Pd. Hør
Tyvelse	14 —	—	47 —
Baarse	13 —	—	411 —
Kundby	12 —	—	24 —
Rye	13 —	—	116 —
Ringsted	24 —	—	67 —

Fra 1. Juli 1805—1. Juli 1806:

Vordingborg	22 Børn spundet	81 Pd. Hør
Ringsted	20 —	—	49 —
Baarse	15 —	—	357 —
Egeslevmagle	18 —	—	39 —
Rye	13 —	—	36 —

Fra 1. Juli 1806—1. Juli 1807:

Baarse	10 Børn spundet	273 Pd. Hør
Vordingborg	20 —	—	72 —

(De 3 andre Skoler er sikkert nedlagt i dette Aar og derfor ikke medtaget. Spindelønnen nævnes ikke her.)

Ifølge Lovene skulde Skoleinspektøren besøge Skolerne hver Maaned, det blev vistnok aldrig overholdt, fordi de laa for spredt. Han besøgte dem sikkert kun hvert Kvartal.

Voelker udførte sit Arbejde gratis; dog fik han Rejseomkostningerne godtgjort. Fra 1. Juli 1785 var han tillige Kasserer, idet Misleth da trak sig tilbage. I Slutningen af 1786 meddelte Voelker Bielke, at han ikke mere havde Tid til at være Inspektør, og 31. Aug. 1787 fratraadte han og modtog 200 Rdl. i Erkendtlighed. *Frederik Sæby* i Køng ansattes saa fra 1. Sept. 1787 som midlertidig Inspektør, og han havde da allerede under Voelkers Anvisning erhvervet den fornødne Kundskab. Han forlangte 300 Rdl. i Løn som Skoleinspektør og Rejseomkostningerne godtgjort. Man forhandlede saa med ham paa Mødet 18. Jan. 1788 og sluttede følgende Akkord med ham. Han skal besøge Skolerne 4 Gange om Aaret og opholde sig 2 a 3 Dage ved hver Skole, efter som det var nødvendigt; han skal have i Befordring og Diætpenge 3 Rdl. for hver Skole, hvilket bliver 33 Rdl. for hver Omrejse, og i Løn for et Aar 100 Rdl. og 2°/₁₀₀ for Inkassationen af Medlemsbidraget.

Paa Mødet 25. Juli 1788 forlangte Sæby mere i Løn. Man kunde dog ikke give mere. I Sommeren 1789 frasagde han sig sin Stilling, og paa Mødet 29. Juli 1789 antoges Prokurator *Lund* i Næstved til Skoleinspektør og Kasserer med en aarlig Løn af 100 Rdl. og 200 Rdl. i Rejseomkostninger m. m. Fra 1. Juli 1791 faar han en Lønforhøjelse paa 50 Rdl. Han fratraadte sin Stilling 1. Juli 1798, og Prokurator *Knudsen* i Næstved ansattes med en aarlig Løn af 150 Rdl. og 200 Rdl. i Rejseomkostninger m. m., og han vedblev at være Skoleinspektør og Kasserer til Selskabets Ophør.

I 1785 meddelte Wulf Selskabet, at han ikke mere vilde være Sekretær. Man averterede saa om en ny Sekretær; men ingen meldte sig. Paa Mødet 30. Juli 1785 gik Wulf ind paa at fortsætte mod Betaling; men Afgørelsen heraf blev udsat til senere. Han blev dog tilstaaet 30 Rdl. for at revidere Selskabets og Skoleinspektørens Regnskaber. Fra 1. Juli 1788 til Selskabets Ophør fik han 100 Rdl. i aarlig Løn som Sekretær og 30 Rdl. som Revisor.

Sit Højdepunkt naaede Selskabet 1789 med Hensyn til Antallet af Skoler. 12 Skoler var i Gang. Lund meddelte paa Mødet 25. Jan. 1790, at der fra 30. Sept. 1788—30. Sept. 1789 var spundet ca. 7326 Pd. Hør og fortjent i Spindeløn ca. 1215 Rdl.

Samtidig meddelte han, at der i Tudse Skole i nogen Tid var spundet meget lidt, og at alle Forsøg paa at fremme Spinderiet havde været forgæves. Man besluttede derfor at nedlægge den til Paaske 1790 efter Forhandling med Løvenskjold, og der blev indrettet Væveri i den. Det var den første Skole, Selskabet nedlagde.

Lund sluttede 1790 paa Selskabets Vegne Overenskomst med Spinderskerne ved Skolerne om, at de skulde have 4 Rdl. aarlig til Olie, Papir m. m. og 20 Rdl. til Brændsel, „hvorved iagttages, at Skolestuen holdes forsvarlig med Varme, og ingen Mangel paa Ildebrændsel findes ved Skolerne“.

Lund sagde paa Mødet 27. Juli 1790, at Spinderiet af Børn i Skolerne var meget lille, hvortil Grunden vist var de høje Priser paa Fødevarer og den ringe Spindeløn især for Børn, der begyndte at spinde. Selskabet indsaa Rigtigheden heraf og vedtog at forhøje Spindelønnen.

1793 opfordrede Selskabet til ny Spindeskolers Oprettelse; men ingen vilde bygge nogen. I Protokollen staar der under 2. Juli 1793: „Det kunde ikke lades uanmærket, at der forefalder Vanskeligheder i Henseende til de gamle Skolers Vedligeholdelse“.

Det stod nu daarligt til med Spindeskolen i Haslev.

A. G. Moltke var død, og hans Søn vilde ikke levere Brændsel til den, hvor megen Umage Bielke end havde gjort sig for at bevæge ham dertil. Den var derfor lukket i Vintrene 1792—93 og 1793—94. Bielke vilde gøre endnu et Forsøg, og hvis det ikke hjalp, maatte den nedlægges til Paaske 1794, og det blev den.

1795 bekendtgjorde Selskabet i Aviserne, at hvis nogen i eller nær ved Vordingborg og Tryggevælde Amter vilde bygge en Spindeskole og levere Ildebrændsel, vilde det overtage dens Drift; men ingen meldte sig. Interessen for

Spindeskolerne var stærkt aftaget. Folk var optaget af Udskiftningen af Landsbyernes Marker.

Paa Mødet 30. Jan. 1796 meddelte Lund, at Skolerne havde større Fremgang i sidste end i forrige Aar; kun med Baarse Skole stod det daarligt til, idet den kun var besøgt af 4 Børn. Aarsagen hertil var Husets slette Tilstand og Mangel paa Ildebrændsel. Selskabet tilskrev Petersen til Engelholm, at han skulde gøre sin Pligt; men det hjalp ikke foreløbig; thi paa Mødet 30. Juli 1796 meddelte Lund, at Baarse Skole endnu ikke var istandsat; Egeslevmagle var brøstfæddig, da den ikke var blevet repareret paa Grund af Udskiftning; Spinderiet her havde været meget maadeligt, hvad Udskiftningen var Skyld i.

Knudsen meddelte 1799, at Skolerne var i god Gang, og 1800, at han havde Haab om mere Virksomhed i Skolerne. Trods disse optimistiske Meddelelser var man klar over, at det gik tilbage.

Fra ca. 1800 af og følgende Aar kunde Selskabets Indtægter ikke dække Udgifterne; men man havde i de gode Aar i 1780'erne opsparet 5600 Rdl., som man saa maatte tage af.

Antallet af Medlemmer var som sagt dalet stærkt, og flere Hoffolk havde meldt sig ud, og nogle Dødsfald i Kongefamilien bidrog ogsaa til at formindske Indtægten.

28. Jan. 1804 meddelte det kgl. General Land,- Økonomi- og Kommerce-Kollegium, at Selskabet ikke længere vilde faa de 20 Rdl. til hver Skole, fordi der fra dette Aar af skulde ske Forandring med Landspinderierne. Selskabet vedtog saa paa Mødet 25. Juli 1804, at Skolerne i Næstved og Vester Egede skulde nedlægges, fordi der blev spundet mindst i dem.

Paa Mødet 7. Febr. 1805 vedtog man at sende en Skrivelse om Selskabets Tilstand til Kollegiet, og efter dets Beslutning vilde det saa bero paa, om Selskabet kunde vedblive eller ikke. Kollegiet svarede 13. Juli 1805, at Kongen den 10. Juli havde resolveret saaledes: „Det er vor allernaadigste Vilje, at Nestveds Patriotiske Selskab i en

Tid af 3 Aar for et Antal af 6 a 8 Spindeskoler, hvori paa anordnet Maade undervises i det mindste 12 Børn, for enhver saadan Skole tilstaas 26 Rdl. aarlig Spindemesterløn samt ligeledes for 6 a 8 Skoler en Præmie af 1 Rdl. for de fuldkommen udlærte Spindere indtil 10 Rdl. for hver Skole“. (Det blev 100—140 Rdl. aarlig).

Selskabet vedtog 24. Juli 1805, at de Skoler, der ikke havde 12 Børn, skulde nedlægges. Skolerne i Nørre Jernløse og Kundby blev saa nedlagt 1805.

De tilbageværende 6 Skoler ophørte sikkert i Løbet af 1806 og 1807. Der nævnes intet derom.

Paa Mødet 30. Juli 1806 var der Tale om Selskabets Ophævelse, uden at nogen Afgørelse blev truffet.

For 1807 omtales ingen Møder i Forhandlingsprotokollen.

Imidlertid besluttede Bielke og Wulf at bekendtgøre følgende i Aviserne:

„Efter at det Nestvedske Patriotiske Selskab har søgt at vedligeholde dets Spindeskoler eendeel Aar, over den Tid som det ved Indretningen ansaae fornøden, for at undervise Ungdommen fra deres 6te til 15de Aar, paa den beste og hurtigste Maade, ved Skot og Toeteenes Rokke, at Spinde godt Hørgarn af forskiællig Fiinhed og efter Strænge; nu efter nogle og 20 Aars Bestræbelser kan forvente at have opnaaet eendeel af dets Hensigter, at disse Lærlinge kan, ved at være eller blive Mødre undervise deres egne eller andres Børn i det, de have lært i Selskabets Spindeskoler — og da formedelst mange Bønder Gaarders Udfløtning ansees vanskeligere end forhen at sende Børnene til ofte langt fraliggende Spinde-Skoler, samt at Selskabets Medlemmers Antal ved Dødsfald og andre Aarsager ere saa betydelig formindsket, at de aarlige Udgifter i den seenere Tiid ikke kunde bestrides uden anseelig Tillæg af den i de gode Tiider oplagte Capital, endog efter at eendeel af Skolerne ere blevne ophævede, saa har disse Grundige Aarsager foranlediget det Ønske hos de i og ved Nestved boende Medlemmer af Selskabet at bestemme en overordentlig Forsamling af dets velgiørende Deltagere og Medlemmer, for at

overveie og beslutte om det ikke ansees rigtigst efter det foranførte, at ophæve aldeles de forommeldte Foranstaltninger og at bestemme den endnu havende Kassebeholdning, efter at alt er berigtiget og Pensioner til gamle Spinde Lærersker af Beholdningen vorder Reserveret, at give det øvrige til Hielp for vore dybttrængende Medborgere i Kjøbenhavn og i Særdeleshed til Værktøj og højstfornødent Indboe.

Selskabets velgiørende Deltagere og Medlemmer ombedes saaledes at møde eller tilkiendegive deres Formeening over Forslaget, først kommende 2. Martii om Eftermiddagen Kl. 3 $\frac{1}{2}$ slet, da Beslutning efter de fleeste Stemmer vil tages, i Kammerherre og Amtmand Bielkes Gaard i Nestved“.

Nestved, den 13. Februar 1808.

E. Wulf.

I Mødet 2. Marts 1808 var kun Bielke, Wulf, Knudsen og Voelker til Stede. De vedtog, at Selskabet ophævedes fra denne Dag at regne „i Betragtning af Tidernes Vanskelighed“. Den ene Halvdel af den tiloversblevne Kapital skulde gives til brandlidte Familier fra Københavns Bombardement 1807 og den anden Halvdel til Næstved Fattigkommission; dog forbeholdt Selskabet sig Renten af den sidstnævnte Kapital til Pensioner for Spinderskerne ved Skolerne i deres Livstid.

13. Jan. 1809 holdt Selskabet sit sidste Møde. Bielke, Wulf og Knudsen var mødt. Inventariet i Skolerne var nu solgt, og alle udlaante Kapitaler var indbetalt.

Selskabets Indtægter fra 20. Juli 1780 til dets Ophævelse var 23994 Rdl. 3 Mk. 6 $\frac{1}{2}$ Sk. og dets Udgifter 20640 Rdl. 3 Mk. 6 $\frac{1}{2}$ Sk. Der var saa en Beholdning paa 3354 Rdl., hvoraf 1677 Rdl. blev sendt til København, og 1677 Rdl. blev givet til Næstved Fattigvæsen.

Der nævnes 2 Spindersker, der fik Pension: Maren Christensdatter i Egeslevmagle 36 Rdl. aarlig og forrige Spinderske i Næstved Madam Krogh 10 Rdl. aarlig.

Spindeskolerne paa Landet var givet tilbage til de Godsejere, der havde bygget dem. — Spindeskolen i Næstved

var solgt for 500 Rdl., og disse Penge anvendtes til Istandsættelse af Byens brøstfældige Raadhus. Skolen i Ringsted overlodes til Byens Fattigvæsen. Skolen i Vordingborg ønskedes bl. a. af Sognepræsten anvendt til en Pigeskole; om det skete, vides ikke. Ordningen for de 3 sidstnævnte Skolers vedkommende skete med Agent Rybergs, N. Rybergs Søns, Tilladelse.

Til Slutning staar der i Forhandlingsprotokollen: „Saaledes bliver dette den sidste Samling, og Selskabet aldeles ophævet, efter at Omstændighederne har anlediget, at hverken Forstanderens Bestræbelse og anden vedkommende Medvirkning har kunnet vedligeholde det længere til det Hæld, hvortil dets Maal og Ønske har været.“

Ære være disse fædrelandskærlige Mænds Minde!

(Kilder: Dr. C. E. Mangor: Efterretning om Nestveds Patriotiske Selskab (1782), Nestveds Patriotiske Selskabs Protocol 1780—1809 og en Pakke Dokumenter til Nestveds Patriotiske Selskab 1782—1809).

Sydsjællands og Møens Havebrug i gamle Dage.

Om alle Østens Haver yppigt foran mig laa,
hvad var de mod den Have, min Barndoms Somre saa!
De Rosers Glød,
som der jeg nød
for mig langt mer' end Sydens og Østens Pragt betød.

L. C. Nielsen.

Da vore nordiske Stammefrænder gav sig til at blive Agerdyrkere, saa de deres Bopladsler omgivet med adskillige Buske og Træer, som bar Frugter. Af disse var der vel nok kun faa, der egentlig vilde friste Nutidsmennesker; men det er dog rimeligt, at hine Oltidsfolk gerne har taget til takke med disse smaa og ofte sure Frugter, som en Hjælp ved Madtilberedningen.

Voksede imidlertid Bopladsens Beboere i Antal, steg Kravene til Livsfornödenheder, og det er sandsynligt, at man tidligt har faaet den Tanke at knytte de vilde næringsgivende og krydrende Urter eller Frugter nærmere til Boligen. Hjembjergningen af Skovenes og Krattenes Frugter eller Urter frembrød en ikke ringe Risiko, og Svin og andre omstrefende Tamdyr kunde let ødelægge et og andet, som man havde glædet sig til at erhverve. Det var derfor ønskeligt, ja nødvendigt og behageligt at faa disse Planter hjem til Huset. Her kunde man hævde Ejendomsretten derover; man kunde omgærde deres Grosted og have dem dagligt i Øjesyn. Kort: man havde dem for sig selv til Gavn og Glæde.

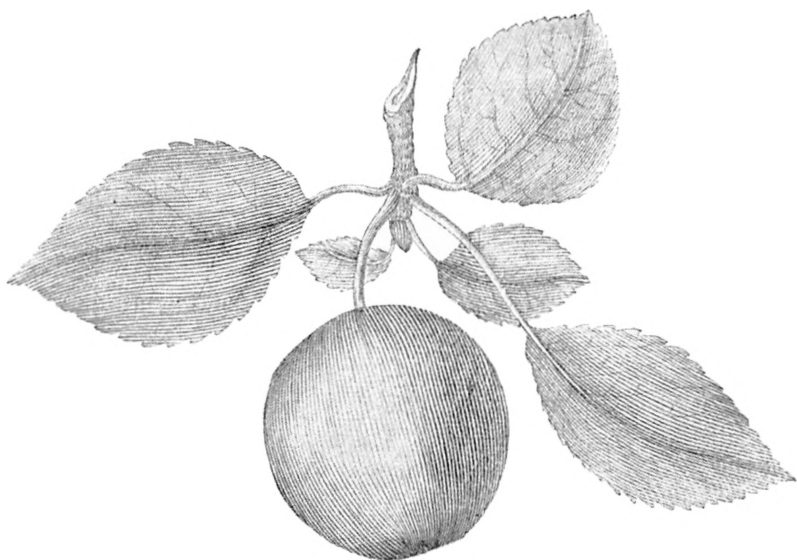
Paa denne Maade er vel de første Haver i Danmark opstaaet. De første Antydninger af Haver har sikkert været Almuens Haver, Bondehaverne.

Hvornaar de ellers er opstaaet, i hvilket Omfang de havdes, og hvad man dyrkede i disse Oldtidshaver, — derom ved man intet bestemt. Det er rimeligt, at de første Haveplanter har været Skovenes og Sletternes Syre, Løg og Kokleare, hvilke gav Maaltidet en vis krydret Tilsætning og Smag. At Kvan ogsaa har været tidligt dyrket, ved vi af det oldnordiske Navn „Kvanhave“, men vi maa dog erindre, at „Have“ i Datidens Sprogbrug ikke var den samme som nu.

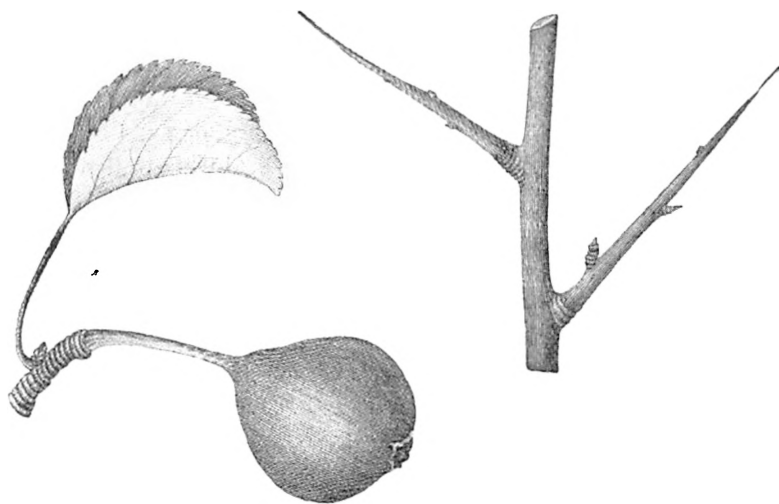
Den første Betydning, der er knyttet til *Have*, er Betegnelsen af et Gærde. Fra denne Betydning gik det over til at betegne det, der hegnedes, altsaa en indhegnet Plads (Hestehave o. l.) og ved Reformationstiden kommer den tredje Betydning til at trænge igennem, nemlig Have som den indhegnede Plads, hvori der dyrkes Planter. Lignende Udvikling har *Gaard* gennemløben; men vi kender dog allerede fra c. 1200 Betegnelsen *Abildgaard*, der senere blev til *Æblehave*¹⁾.

Nogle Optegnelser om Haver fra Tiden før Reformationen.

Om Oldtidshaverne har vi af gode Grunde ingen konkrete Oplysninger, og først længe efter Kristendommens Indførelse begynder vi at faa noget at vide om Tilstedeværelse af Haver. Dette er da fornemmelig i Tilknytning til Klostre og senere Adelsborge, idet det var de fleste Munkeordeners Opgave at hjælpe Befolkningen med alskens hjemlige Sysler og derunder fremme et Havebrug. Det var af Betydning for Munkene selv, at de ved Klostrene havde Urter, thi til Lægebrugsbrug var saadanne uomgængeligt nødvendige, og at faa udbredt Kendskabet til Dyrkning af Lægeurter maatte siges at være af Betydning for Folkeslagenes Sundhed. Om saadanne Klosterhaver hører vi da ogsaa Talen for Sydsjællands Vedkommende.

Frugt af vildt Æbletræ.

Frugt af vildt Pæretæ.

Til en Begyndelse hører vi vel ikke om nogen Have ved Skovkloster i Næstved, oprettet 1135; men senere sker det. Det er dog ikke den første Have, der kendes Vidnesbyrd om, idet der fra Aaret 1320 foreligger Oplysninger om, at Klosterbrødrene i Næstved tilbyttede sig Æblehaver i Karsemose („ . . . pro pomeriis fuis & Domibus“²), — 1409 tales der om „Then havæ, som ligger nest op til gildis hwsætt i Aaderop, haffuer æy wæræt fraa forscrefne gildesz huss i LX aar . . . (og) om forscrefne Hagæ, at han haver wært v-illet i LX aar oc liggæt till forscrefne Gildhuss . . .“³). Nogle Aar senere tales der (1434) om Æblegaarde i Næstved („eorum pomerium“⁴), hvilket atter nævnes i 1477, hvor det hedder, at „Anders Piig oc Per Bosöu skötte oc oplodæ Oleff Piig al theris rættighed i then abælde gard, som Oleff Piig fik met Lutze sin hustru . . .“ Ved Antonitterklosteret i Præstø var der „Haver med Pære- og Abildtræer“^{7*}), og om Vallø Klosterhave hedder det under ¹³/₁₁ 1421, at „Vi Henning Podebusch af Skærme R . . . har skiftet mm. . . Axel Pæthers R. i Hærdeløff . . . Walloffs Gaard i 2 Dele og Forborgen, Lade- gaarden og Abildgaarden, saa at Hr. N. P. har taget den østre Del . . .“⁶), og 1432 hedder det om en Kaalgaard i Sallerup, at „Closter fik aff Niels Jønsson een tofft, liggendis østærs i Saldorph . . . oc han fik igjen aff off till skiffthe ibid, een tofft . . . met eet fææ huss oc sin Kalgard . . .“⁷); men det er, som det ses, altsammen kun yderst faa og fattige Oplysninger, der foreligger, om Haver fra disse tidlige Tider.

Disse ovennævnte Havers Betegnelser tyder jo paa, at der foruden Æbler har været dyrket Kaal deri; der har dog ogsaa undertiden været dyrket Humle; thi kun faa Aar efter det anførte hører vi Talen om noget saadent i Abbed Jacobs Regnskaber fra Skovkloster (Herlufsholm). Her nævnes en Humlemester, ja fra Aaret 1467 ved vi at denne hedder „Torsten Humlemester“, og han har endog til sin Hjælp en „humble- svend“⁸). Disse to har da dyrket Humlehaven eller Humlehaverne, der hørte til Klosteret; Torsten faar ifølge Regnskaberne 1471 nogle Penge fordi han „meth ther aghe møgh i humlegarden“ og til hans „swenn“ falder der ogsaa lidt

Penge af, mens hans Broder maa nøjes med et Par Sko „for han groff grøffthet oc ogh møgh i een Kaalhavæ“. Hvorledes disse Haver ellers har set ud, ved vi ikke; men da Herluf Trolle og Birgitte Gjø senere fik Klosteret overladt, berigede hun Haverne med mange Blomster, saa hun endog kunde forsyne Dronning Dorethea dermed⁹⁾.

Uden for Klostrene har det ved disse Tider kun været saare smaat med Havebruget, selv om der nok har været Antydninger dertil. Helt har Munkene ikke kunnet overkomme at faa dette Forhold ændret, og da derfor i Aaret 1490 Majestæten udsteder en Forordning for Landet om Handel, Bygning af Skibe og meget andet, finder han der Lejlighed til at indflette en Forordning ogsaa om Plantning i Bondens Have, — noget som kunde være baade ham og Bonden til Gavn. Først iblandt Nytteplanterne har man ment, at Humlen fandtes, idet den i hvert Fald kunde krydre Øllet og maaske derved forhøje Nydelsen ved Tilværelsen, og Forordningen paabyder da¹⁰⁾

„ . . . at huer Bonde skulle aarligen legge sex Humble Kuller/ paa hans Eye oc Leyemaal/ Denne Skick skal staa/ uden nogen skelligen kand der imod sige/ hand komme oc bevise/ hvorføre hand det icke holde kan/ da ville de siden anderledis tiltæncke“.

At der kun kom saare lidet ud af dette Paabud viser de senere Tider tilfulde.

Fra Reformationstiden til Udskiftningstiden.

Med Reformationen forsvandt vel det gamle Klosterliv; men Klosterhavernes Betydning forsvandt ikke for det; tværtimod, — da Klostrene mange Steder blev Hospitaller, vedblev Haven at fungere som før, og hvor Herremanden eller Kongen overtog Klosteret, blev Haven ofte udvidet og betydelig forskønnet. De mange Herregaardshaver opstaar i denne Tid og faar den største Betydning for Havernes Udvikling i det hele taget.

For Bøndernes Vedkommende fornyes Paabudet om at plante, og i 1537 udvides det til at omfatte 5 Humler, 3

Æbler eller Pærer og 5 Piletræer¹¹⁾, og dette gentages 1547¹²⁾, 1558¹³⁾, 1619¹⁴⁾ og 1643¹⁵⁾ for tilsidst at blive optaget i Danske Lov; men havde der ikke været særlige Personer, der havde taget sig af Sagen, var den sikkert her i Amtet løbet ud i Sandet, saaledes som Paabudene var til ingen Nytte i Københavns Amt og flere andre Steder.

Nogen betydelig Oversigt over, hvorledes det har staaet til med Haverne i hele Amtet har man næppe fra disse Tider; men om enkelte Egne foreligger dog Beretninger. Det hedder saaledes fra 1743 fra Vordingborg-Egnen^{*69)}:

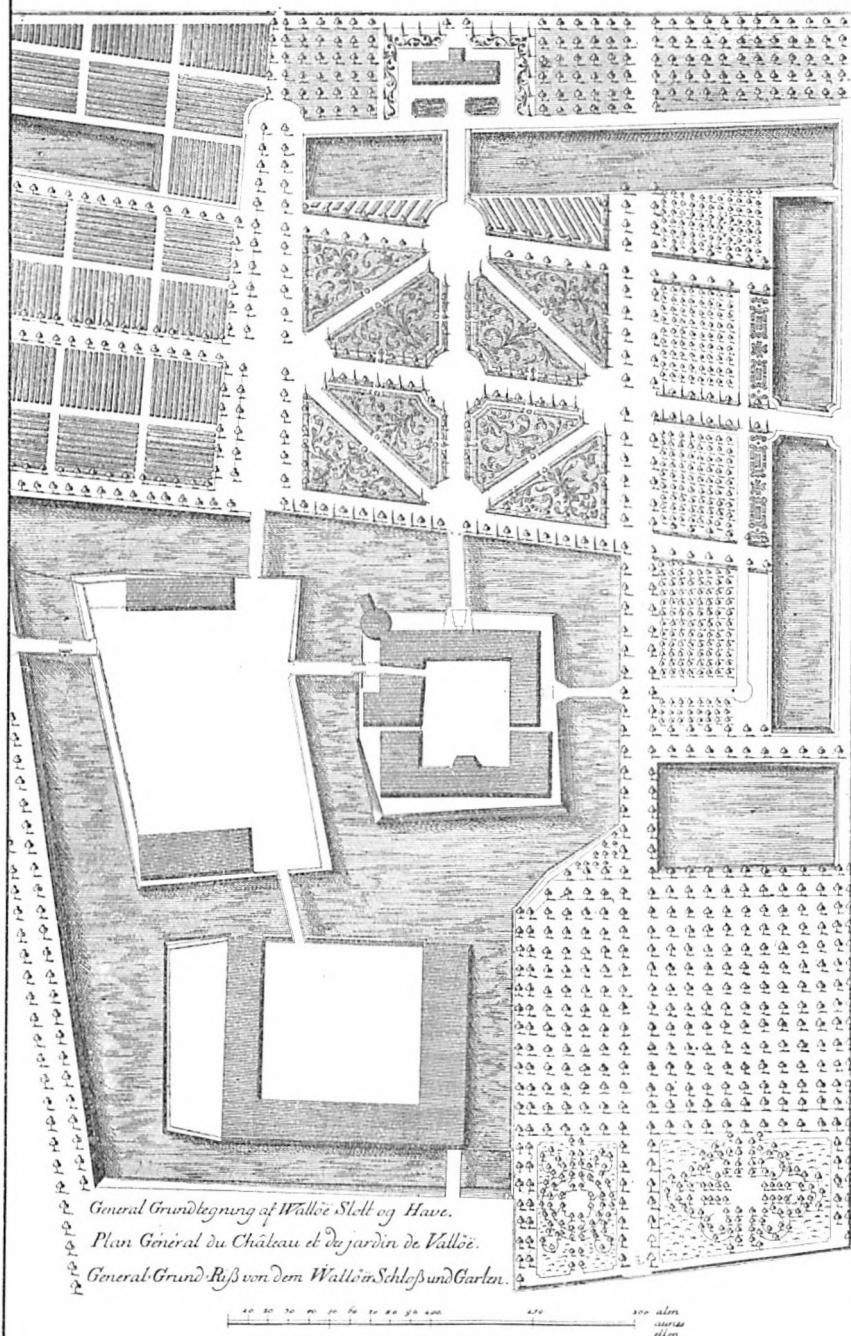
Her i Byen og Nyeraad er mestendelen Indvaanere forsynet med en liden Hauge til deres Huse, hvor de fleste Stæder findes dels Frugttræer saasom Æble, Pære, Kirsebær, Plome, Ribs og Stikkelsbærtræer, hvis Frugter enten tørres eller pærses Must af eller til Syltet og Saft anvendes, saavidt ikke strax spises. Endnu er nogle Stæder Jordbær, Hindbær, Morbær og Valnøddetræer, hvis Frugter *consumeres* syltet og usyltet. Men Valnødderne have taget meget Skade og mest er udgangen 1739 og 1740 udi den stærke Vinter.

Fra Baarse hedder det 1719, at der er „gode Humlekuler, Frugttræer, Pile og deslige“; men Humlen maa de gode Folk der have forsømt sidenhen; thi 1785 siges der fra samme Egn, at „Humleavl forstaar man ej“⁷¹⁾.

Om enkelte Haver i Amtet vides der et og andet fra denne Periode, selv om det undertiden kan være fattigt nok.

Vallø Have er allerede omtalt (fra 1421); men det er først efter at Peder Oxe i 1567 kommer i Besiddelse af Haven, at vi hører om, at der gøres noget ved den. Denne danske Adelsmand, hvem vi skylder Indførelse af flere udmærkede Kulturer, indførte ogsaa til Vallø fremmede Planter, idet han fra Lothringen lod indforskrive sjældne Frugttræer¹⁸⁾. Senere kom Kong Frederik IV i Besiddelse af Slottet, og foruden at bygge om ved Slottet har han ladet „tillige den derved værende Have gjøre langt større, end den var tilforn, og ladet den med mange Ziirater udstaffere“¹⁸⁾. Denne Udvidelse og

*) Prospekter fra Næstved og Store Hedinge viser betydelige Træplantninger fra ca. 1753 (se Aarbogen 1918).

Plan af Valløe Have (c. 1740), geng. efter Thura: Den danske Vitruvius.

Omlægning skal saavidt vides være foretaget 1708 af Urtegaardsmand Conrad Swartz og J. C. Krieger, hvorved den sidste formodentlig har lagt Grunden til sin senere fremtrædende Stilling. Der fandtes Fiskedamme, Lindealleer, Rococomønstre etc., hvorom altsammen Planen i Turah: Den danske Virtruvius, bærer tydeligt Vidnesbyrd (se hosstaaende). Noget uforstaaeligt virker det, at naar saa mange Penge iøvrigt er ofret derpaa, da ikke ogsaa de store Skævheder i Terrainet er søgt bortelimineret, hvorved naturligvis Helhedsvirkningen vilde have vundet.

Ogsaa senere Indehavere af Vallø har forskønnet og omlagt Haven, som det senere vil ses.

Fra *Gjorslev* foreligger der, bortset fra et Overleveringsdokument af $\frac{3}{2}$ 1716 intet synderligt om Haven fra disse Tider. Til Gengæld er nævnte Dokument af mere end almindelig Interesse, idet det gaar meget i Detailler, hvorfor der skal gengives medfølgende Udskrift¹⁹⁾:

„I. *Syndre Haufve*:

Indgangen til Haufven mellem Kornladen og Slotsgraven, dertil en ny Dør afforr med tvende Hængsler og Stabler en Klinke og Klinkefald med en stor indmuret Jern Navne, til at sætte en Slaa for et lidet Plankeværk i Graven af 11 Plancher. —

Inde i Haugen er et gammelt Materialhus bestaaende af fire Fag klinede Vægge med Straatag brøstfældigt etc.

Udi Haugen er fire Fiskeparke, hvoraf de tre ere forgroede. En Platz i den Vestre Ende er anlagt til en Lysthaug, der udi indrettet Rabatterne til tvende Lystkvarterer, det øvrige ligger under Arbeide. —

Langs med Graven for Lysthaugen til Kornladen, en Gang, som ender ved Indgangen besat med Stikkelsbær-Riids.

Nok en Gang Midt igjennem Lysthaugen og Midt igjennem *Bomhaugen*, ind til Grændser besat paa begge sider med Kirsebærtræer.

Udi samme Hauge*) findes en Gartner *Ferdinandi* angifne Kirsebærtræer 120 Stk., Æbletræer 191, Pæretræer 77, Abrekaaser 21, Ferskenttræer 21.

*) Altsaa Bomhaugen.

II. Nordre Haufven:

Indgangen gennem Vognhuset paa Ladegaarden til *Kjøkkenhaugen* er tvende gamle Halvporte etc.

Ud til Slotsgaarden et Plankeværk bestaaende af 53 Planker.

Udenfor Gaarden ved Kornladens Indkjørsel til Haugen Stakit etc.

Midt i Haugen et Lysthus, hvorudi staar en større Skive paa 4 Pæle. Udi samme Hauge er 10 Quarterer med nogle Ribs og Stikkelsbærtorne afdelt, deraf er de 6 udi Brug til Kjøkkenurter, de fire ligge i Græs. Udi denne Hauge efter Gartnerens Angivende findes 102 Æbletræer og 28 Pæretræer.

En Grøft omkring Lysthaugen fra Gaarden til Graven Længde 278 Favne rundt om med Haugetorn plantet og Besat.“

I Gjorslev Have har der altsaa været mindst 5 „Haver“, og idet Haverne ved Scavenius' Køb af Godset i 1793 var regelmæssigt anlagt, maa den naturligvis i Overensstemmelse med Tidens Smag ogsaa have været det paa forannævnte Tidspunkt.

Om *Engelholm*²⁰⁾ siger Pontoppidan at der er:

en stor og prætig Have med Lyst-Quarterer*), Springvand og Terrasser med Steen-Trapper op til Skoven, ziiret med Statuer og Caniner et Orangerie af Grundmur bygt 1766 . . .

Og fra anden Side hedder det⁶⁶⁾:

Her og der omkring Gaarden ser man skønne Alleer og Lystgange anlagte, som gjør ikke lidet til Stedets angene Syn. Haven, som begynder paa en Bakke i Skoven, og gaar alt nedad mod Skoven, er af anselig Størrelse og Smukhed, og i begge Dele af nuværende Ejer med stor Bekostning forbedret. Der er afdelt i visse Afretninger, som med adskillige Statuer og smaa Kanoner er besatte. Deriblandt en Større med en Hoben Løvværk og Zirater paa 1½ Alen (Vas Got Beschert mich Nemant vert Knud Brahe 1587). Denne funden i Søn.

Paa en stor Forhøjning i Haven er et stort og pragtfuldt Lysthus og derved det artigste Echo, som kan høres. Ligeledes falder Orangeriet i Øjnene, som er anlagt mellem de

*) III. Pontoppidans Atlas V 995.

tvende Taarne ud til Haven. Lysthuset er næsten lige højt med Borgegaardens store Hus.

Da *Gaunø* 1681 kom i Knud Thotts Besiddelse, forbedredes ogsaa Haven²¹⁾, og et morsomt Billede viser os en Del af den ved disse Tider, idet dog den største Del af Haven ikke ses. Iøvrigt vides der ikke synderligt om Haven fra disse Tider, hvorimod man ved, at omkring 1749 anlagdes der store Havepartier og Plantninger, særligt af Linde, der ifølge en Version skal være ført dertil fra „Kongens Nytorv“, hvor „Krindsen“ af Linde var bleven fjernet i 1747. Saavel gamle Linde fra denne Tid som og en Buehæk er bevaret. 1755 byggedes der et Lysthus, som dengang rummede en Tesalon og iøvrigt brugtes til Overvintring for Planter, Frugt og Grøntsager, og som nu er Gartnerbolig¹⁸⁾). Blandt andre Enkeltheder skal nævnes²²⁾, at der fandtes 10 Stenstatuer i udklippede Nicher langs Gangene og 14 Bænke i Buskads-serne foruden 20 Rygbænke, Vaser, Urtepotter, 8 Gjødningsbede o. s. v. 1737—85 var Gartneren L. Petersen ansat der, og der blev i den Tid ofret meget paa Haven. Et Billede i det Kgl. Bibliothek bærer Vidne om gennemført Kultur og Finhed i Anlægget.

Ved *Vordingborg Slot* har der naturligvis været Haver; men Slottets kranke Skæbne har ogsaa influeret paa Haverne, om hvilke der kun vides lidet. Sandsynligvis har Valdemar Atterdag plantet en Abildgaard her; men vi hører dog ikke noget om en Have før langt senere, og da er det en Urtehave, som der siges at høre en Port og Dør til²⁴⁾ og som der sættes 95 Egestolper udi, „midt i Gangene“ mærkeligt nok. En nærmere Redegørelse for Slotshavens Anliggende faar vi først af en Commissionsforretning af ¹³/₁₀ 1710, hvoraf det fremgaar at²⁵⁾:

„Haugen til Slottet ligger Øster for det nye Slot og Ridebanen, strækker sig i Længde S og N 86 Alen lang og 76 Alen bred. Fra Haugen til den Søndre Ydermur er helt opløjet uden Træer eller Plantning.

1) Udi Haugen er der en Del gamle Frugttræer af Æble, Pære, Kirsebær og Plomme.

Haugen afdeles i Længden med tre Gange og 2 Rader Quarterer udi 6 Delinger. Den indhegnes paa den Ø og S Side med Slottets gamle Brandmur, hvorved staar et 8 kantet gammelt brandmuret Taarn betækt med Skifersten og en Spids med Fløj.

Paa den Vestre Side med en Del af Slottets Østre Altan og den øvrige med Plankeværk til Ridebanen og for den N. Side med et Tjørne Gærde, dersteds en gammel forfalden Port med Beslag og Krog.

2) fra Hauge Gjærdet er en Plads paa 43 Alen lang og 48 Alen bred, som strækker sig til et Plankeværk til Norden, og derfra paa den Vestre Side mod Ridebanen er den gamle grundmurede Hus.

. . . Udi samme Ridebane er bestaaende 65 velvoxne Lindetræer og en Dam til Vanding.“

Ved en Overdragelsesforretning ($\frac{1}{5}$ 1713?) hedder det:

„Udi Haugen ved Vordingborg Slot skal dennem fremdeles være forundt saa meget Plads, som de til Kaal og andre Garten Gevæxt af Urter og deslige kan have fornøden, og desuden skal nyde af alle Frugter, som aarligen paa Træerne voxer, den trediepart uhindret i nogen Maade.“

Hvad endelig *Vemmetofte* angaar, da tilfaldt dette i 1714 Prins Carl, og før denne Tid fandtes der¹⁸⁾ det saakaldte Lystkvarter, i hvilket der paa hver Side af Indkørselen af levende Buksbom var formet Dronningens Navnetræk med Krone. Dernæst laa „Lysthaven“ bag ved Graven paa de tre Sider af Slottet, Køkkenhaven Vest for denne, og Abildhaven Syd for Ladegaarden; denne sidste Have maa antages at have været Gaardens ældste. Ved en Synsforretning i 1713 beskrives Haverne at være endnu mere forfaldne end Bygningerne idet alt i dem, ikke Frugttræerne alene, men endogsaa Buksbomtræerne siges at være gaaet ud af Ælde.

I Aaret 1715 ansatte Prinsen en tysk Gartner for at faa Haverne sat i Stand. Den nye Lysthave, der anlagdes paa den gamles Plads, var vel af indskrænket Omfang, men beskrives dog som det mest fuldendte Anlæg i Datidens Smag. Hovedpartiet foran Slottet bestod af Prinsens og Prinsessens Navnetræk med kongelige Kroner over, udførte i stor Maalestok og omgivne af Arabesker. Hovedgangene fyldtes af

Postamenter, der i smaa Statuer fremstillede alle Slags Repræsentanter for Landlivet, og Sidegangene indfattedes om Sommeren af udflyttede Rækker af Laurbær, Myrter, Oranger. De smukke brede Granitbroer i Lysthaven opførtes, og i 1720 indrettedes en Gartnerbolig.

Da Lysthaven kun var bestemt til Spadserebrug, ikke til Blomster, lod Prinsen indrette en særlig Blomsterhave til Prinsessen i Dyrehaven, som forbandtes med Lysthaven ved „Prinsessens Bro“ over Stevns Aa. I denne Blomsterhave var der et stort, grundmuret Lysthus, hvis Sider vare omtrent 7 m høje, 10 m lange og forsynet med Vinduer, saa de kunde bruges til Overvintringshus.

Efter at Besiddelsen i 1735 var blevet adeligt Kloster, gik det stærkt tilbage med Haverne, og Gartneriet nedlagdes en Tid helt.

Det kan anføres, at der til *Jungshoved* Slot omved 1700 hørte en Hauge „som laae uden for Laden, [og] havde Æble-Pære- og Kirsebærtræer²⁵⁾“. I *Nysø* Have, som ellers senere vil blive omtalt, fandtes 1799 følgende Plantesamling⁵⁹⁾:

Bignonia Cathalpa, *Cornus siberica*, *Sambucus laciniata* (Hyld), *Robinia Pseudacacia*, Nordamerikansk Eg, *Mespilus praeacanthæ* (Mispel), *Crateagus aria* (Tjørn), *Liriodendron tulipifera* (Tulipantræ), *Platanus occidentale* (Platan), *Cupressus sempervirens* (Cypres), *Acer laciniatum* (Ahorn), *Tilia americana* (Lind), *Acer Negundo*, *Juniperus communis* (Enebær), *Acer tartaricum*, *Rhus radicans*, *Coluthea arberescens* (Blærebælg), *Rhus typhina* (Hjortetakstræ), *Cytisus Laburnum* (Guldregn), *Datura Stramonium* (Pigæble), *Celastrus scandens* (Træmorder), *Viburnum Opulus* (Snebolle), *Populus dilata*, *Pinus sylvestris* (Fyr), *Pinus Strobus*, *Lonicera Diervilla*, *Pinus Abies*, *Aesculus pabia* (Kastanje), *Euonemus europaea* (Benved), *Cornus alba*, *Salix babylonica* (Pil), *Pinus larix*, *Juglans cineria* (Valnød), *Lonicera dioica*, *Morus alba* (Morbær), *Euonemus verruesus*, *Ephedra distachya*.

Ved *Rønnebæksholm* laa i dens ældre Tid (omved Reformationen) nærmest ved selve Hovedbygningen *Abildgaarden*, *Humlehaven* og *Urtegaarden* i et lille Stykke Jord

Nord for Gaarden, hvor der nu gror Urter og den lange Lindeallé staar udenfor Haven. Haven har fra denne Tid været meget lille. Wedel Simonsen fyldte 1788 Jord i Graven om Gaarden, anlagde den senere Tids Have, plantede Frugttræer, Kastaniealleen m. m., og ogsaa Grev Moltke, der fik Gaarden 1798, forbedrede Haven. Denne har da ved Udsiftningen i 1794 været langt anseeligere, end den nu fremtræder⁶⁰).

Ser vi paa Forholdene *uænfør de store Godser*, da er det — som foran antydet — tvivlsomt, hvad der er kommet ud af Paabudene om Plantning. Det maa antages, at der omved Reformationstiden har været en hel Del Frugtavl i vore Egne, idet bl. a. Afgifterne til Lensmænd ansættes i Most. Da Lensmand Oluf Nielsen i Vordingborg i 1513 skulde nyde Halvdelen af de Indtægter, der tilfaldt Lenet, er der iblandt disse „en halff læst myst“ (Most) og af det, som samme Lensmand stod i Restance med til Kongen, nævnes „11 tønner moest²⁷)“. Men i en Fortegnelse over visse Indtægter af samme Len fra Aarene 1574—89 tales der ikke længere om nogen Takst for Most i Forhold til Hartkornet; saa det kunde synes, som om Frugtavlens paa denne Tid var falden noget af. I dette sker der imidlertid i Slutningen af 16-Tallet en væsentlig Forandring, idet Prins Jørgen, Kong Christian den Femtes Broder, faar Vordingborg Amt i Forlening, og snart giver sig til at virke for Havedyrkningens Fremme (1665—1708), ligesom det senere er Tilfældet med Prins Carl paa Vemmetofte. Hvad den første angaar, forstod han, at skulde Paabudene hjælpe noget, maatte der skaffes Udvej for Bonden til at faa de Træer og Planter, han havde Brug for, og Prinsen gav sig derfor til gratis at uddele Planterne. Det viste sig imidlertid, at Planterne ikke fik den Pleje, som de havde behov, og for ydermere at komme Bønderne til Hjælp ansatte han Gartnere, der lærte Bønderne at behandle Træerne og at pøde og som førte Tilsyn med det plantede, saaledes at der sørgedes for, at det, der gik bort, erstattedes med nyt²⁸). Ogsaa ved de af Prinsen oprettede Skoler anlagdes der Haver⁴⁴).

Efter Prins Jørgens Død i 1708 tiltraadte i 1714 Prins Carl Vemmetofte, og som sin Slægtning virkede ogsaa han for Udbredelse af Havedyrkningen ved at lade Gartnere gaa omkring og plante for Bønderne. Ganske specielt tog Prins Carl sig af Frugtavlens, idet det særligt var Æbler, Pærer, Svedskeblommer og Kirsebærtræer, han lod sine Gartnere plante, og disse kongelige Personers Arbejde skulde da heller ikke blive forgæves, hvad det følgende viser, og hvad Egene den Dag i Dag bærer Vidnedsbyrd om²⁹).

Imidlertid nøjedes man nu ikke med denne Uddeling og med Tilsyn med det plantede; de kongelige Paabud stod stadig ved Magt, og der var Bøde paa „et halvt Lod Sølv“ for hvert Træ, man forsømte at plante, og det var paabudt „enhver Amtmand eller Husbond at tilholde Bønderne dette at efterkomme“, som Christian den Femtes danske Lov siger det. Man har vist ikke mange Beviser rundt i Landet for, at Amtmænd har haft Lyst og Interesse af at efterkomme denne Ordre; men fra Vordingborg Amt haves saadanne Eksempler for Ridefogeder, Forvaltere o. l. Vedkommende²⁷).

1713 paalægger saaledes Forvalteren fra Vemmetofte Synsmændene, der skulde efterse en forfalden Gaard i Hylleholt, at de ikke alene nøjes med at granske, hvorledes det staar til med Huset, men de skal ogsaa se efter, om Bonden har „med Pilleplantning og Ympning efter Loven forholdt sig“. 1718 vil Ridefogeden paa Totterupholm have Syn paa en Gaard i Orup for at konstatere, „om Mændene have sat Piler, Frugttræer ympet og Humlekuler lagt,“ og 1734 sagsøges en Fæstebonde i Fakse; og det fremhæves, at i de 16 Aar, han har været Fæster, har han undladt at plante 80 Pile, lægge 80 Humlekuler og sætte 47 Abild — „eller andre gode Træer at plante og ympe“; han havde overhovedet i de 16 Aar kun plantet eet eneste Træ, og han dømmes nu for Forsømmelsen til at betale hver Pil og hver Humlekule med 1 Mrk. samt hvert Frugttræ med 3 Mrk.

Ved alle disse Foranstaltninger kan det ikke være undgaet, at Frugtavlens og det øvrige Havebrug har faaet et betydeligt Opsving i alle Egne af Sydsjælland, og tager vi

lidt ind i 17-Tallet en lille Tur rundt paa Baroniet Stampenborgs Jorder, erfarer vi da ogsaa, at der er Haver i de fleste af Baroniets Byer²⁶). Der er ved begge Egebjergs to Gaarde „Frugt- og Humlehauger“, — ved Jungshoved Skole „en god Have“, — i Roneklint ligger til de fleste Gaarde en „Frugt- og Humlehaug“ — i Steenstrup er der Frugthaver „hos Alle og Humlehaver hos de fleste“, og i Smidstrup har „de fleste Gaarde Frugt og Humlehaver“. I Ambek har de 6 Gaarde „Frugt- og Humlehaug“, men til to er der „kun Haugeplads“. I Jungshoved Sogn er Havedyrkningen bragt saa vidt hos Nogle, at den forskaffer dem de rede Penge, som behøves til at klare Skatter og Afgifter, og stundom et Overskud“, mens der i Nysø er 11 Huse, som har „Haugeplads“ og „De Fleste have et Stykke Jord ved Husene, foruden deres Hauge“.

Ringere end dette har Tilstanden neppe været i noget Sogn i Sydsjælland, og den hele Egn har været vævet ind i Frugthaver. „I Blomstringstiden afgav disse . . . i nogen Afstand et meget smukt Skue²⁷), da de syntes indhyllede i Skyer af Blomster. Frugten afsattes til København; men naar Afsætningen kun var ringe, idet Priserne var flove, da stødtes en større Mængde Frugt til Most . . . Bønderne tørrede ogsaa nogen Frugt til deres eget Brug, dels i Bagerovnen, og dels i Solen, og Vinden ved at trække Æble- og Pærestykker paa Traade og hænge dem under Tagskægget paa Solsiden“.

Herlufsholms Haver fra Reformationen til 1822.

Som der under Katolicismen havde været Haver ved Skovkloster, saaledes laa der ret naturligt ogsaa Haver ved Herlufsholm, og ikke mindst interesserede sig den første Besidder og hans Hustru, Herluf Trolle og Birgitte Gjø, overmaade meget for Havebruget og for Anvendelse af Urter og Frugter ved Maaltiderne. Der er ikke saa mange Vidnedsbyrd om disse Ejeres Arbejde med deres egne Haver; men da Herluf Trolle skænker en Gaard til Latinskolen i Helsingør, følger der ogsaa „tvende Hauger“ dermed²⁸), og da

han som Lensmand i Roskilde byggede otte Fattiggaarde, tillagde han disse Gaarde hver „en Hauge“³²⁾, og endnu i 1770 havde 12—16 Fattige der fri Bolig og „hver sin Part i Haugen“³²⁾.

Den indbyrdes Brevvexling imellem Ægtefællerne beretter om et og andet angaaende mere hjemlige Sysler vedrørende vort Emne. I et Brev af ²⁷/₉ 1558 hedder det: „Som du skriver om Roer, da sender jeg dig nu med Jens 2 Td. Persillerødder og 2 Td. Skaaenske Roer; Roerne er dyre“, og i et andet Brev af ¹⁰/₁₁ s. Aar: „Jeg sender dig nogle Kastanier, vil du lade forvare en 20 eller 30 deraf i Kjælderen i Sand“, og vi tør vel formode, at dette har været ægte Kastanier (*Castanea vesca*), som i det følgende Foraar er blevne saae¹⁶.

Som i Munketiden, saaledes holdtes der ogsaa nu Gartner, som 1624 nævnes som „Humlemand“³³⁾, og at Havesagerne, som avledes i hans Bedrift, ikke har været helt ubetydelige, ses deraf, at 1690 fik Ridefogeden i Stedet for Kosten „frie Kjøkkenurter og Kaal af Haugen“¹⁷⁾. Sikkert har dog Kjøkkenurter og Kaal været noget af det, denne Mand mindst har lagt Vægt paa at avle; han kaldtes ikke for intet „Humlemand“, og Humleavl har taget megen Plads og meget af hans Tid, thi det er ikke Smaating, der forlanges i saa Henseende. I Spisereglementet fra 1650 hedder det, at Skolemesteren for sin Person skal have maanedlig to Tønder Øl, de tre Hørere tilsammen maanedlig 4 (d. v. s. for hver dagligt næsten 6 Potter!) Disciplene dagligt hver 3½ Pot, Folkene i Borgestuen daglig 4 for Mænd og 3 for Kvinder. Til disse fem Tønder Øl til Rector skulde der bruges 5 Skepper Humle, og til Folkene, hvis Øl ikke behøvede at være saa velsmagende, 5 Skpr. til hver 12 Tønder Øl¹³⁾.

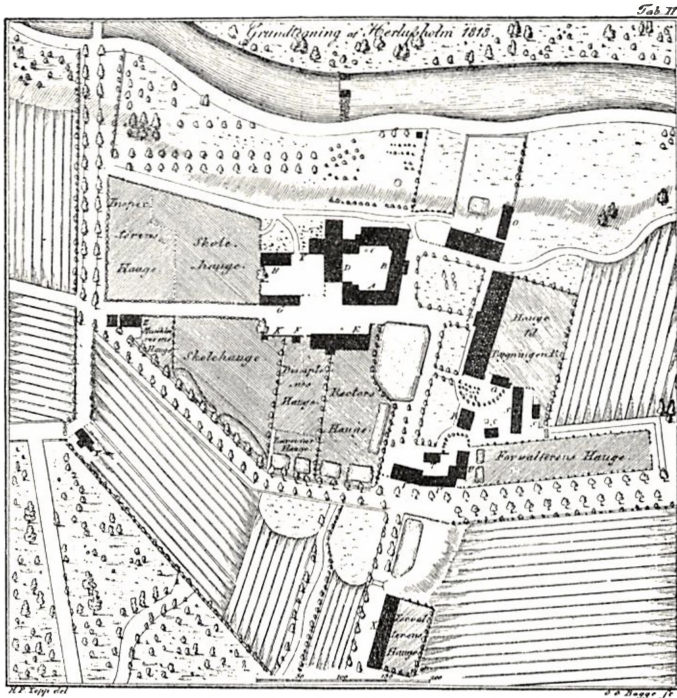
Om Haverne hører vi iøvrigt ikke paa disse Tider syn-derligt, og først fra c. 1750, da Holstein blev Styrer, skete der Forandringer og Nyindretninger paa dette Omraade, hvor det hedder, at³⁴⁾:

Ham [Holstein] have vi at takke for, at den skønne Allee, som, i en Længde af henved en Fjerdedeel Miil, fra

to Sider fører til Gaarden; hvert Træ i den har han ladet plante.

Og om Philosophgangene hedder det³⁴⁾:

Disse saakaldte Philosophgange bleve vel ikke egentlig anlagte af Holstein; allerede fra Munketiden havde de, saavel som den Mængde Fiskeparker, mellem hvilke de bugtede sig, deres første Oprindelse; men da de før Holsteins Tid

Kort over Herlufsholm 1818.

vare dels saa tilgroede, dels saa forhuggede, at det neppe var at kiende hvor, de havde været, saa lod han dem beplante og istandsætte; og saalænge han levede, holdtes bestandig disse Gange, som Sidealleerne, der ved Hovedalleen ere anlagte for Fodgængere, pyntelig skuffede, og de paa begge Sider hensatte Bænke indbøde til vederquægende Hvile . . . Til Prydelse for Gaarden . . . lod han . . . anlægge en aaben Lysthauge, beplantet blot med Blomster og

Hækker, som endnu bærer Navn af Ny-Hauge*), skjøndt næsten ethvert Spor af Haugeanlægget allerede i nogle Aar har været forsvundet**).

Til Skolehaugens saavel som Alleernes og de øvrige Spadsereganges Vedligeholdelse blev der af Holstein antaget en Gartner***); thi skjøndt Skolehaugen nærmest var bestemt for Skolens Oekonomie, og Spisemesteren skulde høste Fordelen deraf, vilde Holstein dog ikke, at den skulde være blot Frugt- og Køkken-Hauge: den skulde tillige ansees som en Lysthauge for Skolen, hvortil Rector, Hørerne og Oldfruen havde fri Adgang, ikke allene for sig selv, men ogsaa for Fremmede de vilde medbringe. Ogsaa Diciplene havde Tilladelse, undertiden at fornøje sig der, dog under Lærernes Tilsyn. Med Hensyn dertil var Haugen anlagt, og skulde vedligeholdes.

Af Havens Frugter skulde der paa Højtidsaftenerne (ud over det sædvanlige Maaltid) serveres et Fad Æbler og Nødder³⁵); men ellers er det ikke synderligt, de velforsynede Urtehaber har influeret paa Kosten.

Under det nye Styre, der fra 1763—1805 bestod af tre Personer, indførtes visse Hensyn til Landøkonomien, saaledes som det i disse Tider laa alle Rigens gode Mænd paa Hjerte at fremme Agerdyrkningen og dens Bierhverv. Under Brandt indførtes det saaledes, at en „Hauge blev . . . indrettet for

*) 1822.

***) I Begstrups Beskrivelse over Herregaardene i Sieland anføres den under Navn af Skoleherrens Hauge, og det hedder videre: Før Holsteins Tid var samme Plads vildt bevoxen med Træer; men at der dog ogsaa i ældre Tider har været Hauge, beviser Pladsens i Oldgamle Navn: Munkehaugen. For omtrent 30 Aar siden stode Hækkene der endnu, og hele Anlægget kjendtes, skjøndt allerede dengang meget forfaldet.

****) Gartner havde Stiftelsen holdt, lige fra sin Oprettelse indtil 1668. Ved den Forandring med Oekonomien, som da blev foretagen, afskaffedes Gartneren, og Skolens Hauge blev overladt Skolens Forstander til Dyrkning, dog paa Vilkaar, at han skulde vedligeholde den, og deri plante og pøde aarlig fire Pære- og otte Æble-Træer. Fra den Tid af og indtil Holsteins Tid holdtes afvexlende undertiden Gartner, undertiden ikke.

Disciplene, hvori enhver fik sin egen Jordplet til Dyrkning, og sin Andeel i Frugttræerne³⁶, hvor vi sikkert har Danmarks første Skolehave*).

For Hovedgaardens Pyntelighed og Omegnens Forskiønnelse viste Brandt ikke den Smag som Holstein. Dennes skønne Anlæg rundt omkring Gaarden, som nu i trede Skoleherrerens Tid havde staaet ganske af sig selv overladt, forfaldt derfor mere og mere.

Vel vedblev Skolen at holde Gartner, og at levere denne Folk til at arbejde under sig; men Gartneren gjorde lige saa Meget ved Alleerne og de øvrige Anlæg omkring Gaarden som ved Skolens Hauge, det er — Intet.

Ifølge Undervisningsplanen for 1799 er der afsat en Time fra 5—7 til „Selvbeskjeftigelse“, og denne anvendtes om Sommeren mest til „Arbejder i Haugen, Spadsering o. s. v.³⁷).

C. 1805 lønnes Gartneren, som altsaa ingenting bestilte, med 70 Rdlr., 6 Td. Rug, 6 Td. Byg og 2 Høveders Græsning, mens der ingen egentlig Sum opførtes til Havernes Vedligeholdelse. Nogle Aar senere nævnes, at en til Skole opført Bygning nu benyttes til Gartnerhus, ligesom der ogsaa findes en „Gartnerens Stald“, og om de to berømte gamle Træer hedder det³⁸):

Poppelpilen og Asken ere tvende Træer paa Skolegaarden, som enhver Herlovianer fra sin Skolegang af ikke er vant til at betragte uden med den Følelse af Ærefrygt, som Alderdommens Ærbødighed indgyder; allerede Sagnet gjør dem ærværdige, da det er et almindeligt Ord, at de tilligemed et gammelt Fyrretræ i Disciplhaugen ere plantede

*) Efter Grev Holsteins Indretning var det Disciplene tilladt, undertiden at komme i Skolens offentlige Hauge; men denne Skik var Tid efter anden aldeles gaaet af Brug, og Disciplene nøde lidet eller intet af Haugens Frembringelser. Foranledigede heraf havde de ligesom faaet Hevd paa at tage sig selv til Rette; dette var ingen Hemmelighed; og for at forebygge denne Uorden, blev et lidet Stykke af Skolehaugen (1802) indrettet som en særskilt Hauge for Disciplene, hvorved den her omtalte Uskik standsedes.

af Skolens første tre Disciple, — et Sagn imod hvis Rimelighed, der dog kunde være Adskilligt at indvende; — saa meget er imidlertid vist, at deres Alder gaaer meget langt tilbage i Fortiden, og at det ei er urimeligt at antage dem for omtrent jævnaldrende med Skolen; Folk i det mindste, som for mere end halvfjerdsindstyve Aar siden have kiendt Herlufsholm, have været enige i, at de efter Anseende begge have samme Størrelse dengang som nu; og Poppelpilen (det er en *populus nigra*) tilkommer utvivlsomt Rangen som det største af Træerne i Landet: sine Grene rækker den (efter Mathematisk Udmaaling) mere end hundrede Fod op i Luften, og Omkredsen af Stammen er to og tyve Fod i dansk Maal.

Uagtet sin Alder staaer dette majestætiske Træ endnu i Manddommens fulde Kraft; endnu viser det næppe en udgaaens Green. Asken er mindre; dog har dens Stamme den betydelige Omkreds af atten Fod; men her begynder Alderdommens Affældighed at vise sig. Paa Tab. 4*) sees begge disse Træer, og allerede paa Tegningen af Herlufsholm i Thuras Virtruvius (af 1746) findes de afbildede.

Desværre har jo nu i vore Dage Alderdommen i højeste Grad indhentet disse Træer, som kun er Ruiner.

Om Haverne hedder det i 1822³⁹):

Paa Herlufsholm har de fleste Beboere hver sin Hauge; men en offentlig, saaledes som i Grev Holsteins Tid [se foran] findes her nu ikke; dog kan en saadan ventes, naar et dertil sigtende Anlæg, som nylig er begyndt, om nogen Tid bliver fuldført. De tvende til Oekonomien henlagte (hvoraf den ene endnu til Erindring om sin forrige Bestemmelse, bærer Navn af Skolehaugen) dyrkes nu af Spisemesteren for egen Regning, da Stiftelsen siden 1808 ingen Gartner holder. Rectors, Lærernes (som de fire Lærere have i Forening) og Disciplenes Hauger udgjorde samtlige forhen en Deel af Skolehaugen. Rector erholdt sin allerede under Grev Holsteins Bestyrelse; de øvrige Læreres, saavel som Disciplenes, ere dem i Chr. Brandts Tid tillagte [se foran]; og hvad Spisemesteren derved mistede, blev ham, ved Skolehaugens Udvidelse paa en anden Kant, godtgjort. Inspectørens — en Deel af den forrige Gartners — Hauge er under nærværende Skoleherre indrettet**); den øvrige Deel af

*) Se Melchiors anførte Værk (Teksthenvisningerne).

***) Ved den forrige Inspectors Afgang er dennes Hauge indtil videre overdraget Spisemesteren til Dyrkning.

Gartnerens Hauge blev liggende til det af denne Betjent forhen beboede Huus. Desuden ligger og til Forstinspectør- og Forvalter-Boligerne temmelig anseelige Hauger.

Den saakaldte Nye-Hauge, der nu i nogle Aar ei har været andet end en med Træer og Græs bevoxen Plads, overdragedes Oldfruen til Blegeplads, er nu, som forhen meldt, bestemt til at indrettes til Lysthauge; men den derved ud til Aaen liggende Plet, som forhen udgjorde Conrectorens Hauge og af ham var anlagt, og som endnu for en halv Snes Aar siden uden Tvivl var den yndigste Plet ved Herlufsholm, er ved Aaens Opgravning og den derved anlagte Trækvej saaledes forstyrret, at der nu ei er mindste Spor af Anlægget tilbage.

Paa Tab. I⁹⁾ findes ved Punkter betegnet Linierne a. b. c. og d. a og b betegnede Pladser . . har formodentlig udgjort Munkenes Hauge; senere bar den Navn af Præstehaugen . . . Paa hver Side af dette Vænge laae en Hauge, begge tilhørende Spisemesteren; den ene var Skolehaugen, den anden (som paa Kobberet staar øverst) ansaaes for Spisemesterens private Hauge; . . . [se omstaaende Plan].

Om Arbejdet i Skolehaverne, der stedse har haft Frivillighedens Præg, men naturligvis dog er foregaaet under en vis Orden, meddeler Instruksen for Inspektøren under $\frac{6}{12}$ 1810⁴⁰⁾:

§ 17: Med Disciplenes Hauge skal han ligeledes have Tilsyn. Det paaligger ham i denne Henseende at lade Opvarterne holde Hovedgangene skuffede og rene; at opmuntre Disciplene til Hagedyrkning, og tilholde dem at vedligeholde enhver sin Haugepart saavel som de mellemliggende Smaagange i ordentlig Stand. Om Foraaret skal han tildele enhver sin Haugepart. Naar nogen Frugt er moden, bør han være nærværende ved sammes Nedplukning og Deling, som ikke maa finde Sted, forinden han har givet sit Samtykke dertil. Om Sommeren, paa de Tider af Dagen da Disciplene især kan formodes at opholde sig i Haugen, bør han af og til der være tilstede, for saavidt mueligt at forebygge de Uordener, som ellers saa let der kunde finde Sted.

Havearbejdet hørte til Elevernes „Forfriskelsestimer“ og til Foraarets Beskæftigelser; men Havearbejdet synes ikke ved disse Tider at være synderlig velset¹⁾, thi

da Disciplene under Ghr. Brandts Bestyrelse erholdt deres egen Hauge, blev denne efter deres daværende Antal inddelt

i 30 omtrent lige store Lodder. Dette Antal af Smaahauger er siden ikke forandret; men da der altid gives Nogle, som deels af Mangel paa Lyst, deels af Mangel paa Tid (hvilket isærdeleshed er Tilfældet med de ældre) ei bekymre sig om at faae Del i Haugen, saa kan for det meste enhver, som ønsker det, erholde sin Lod til Dyrkning.

I 1821 faar Gartneren 50 Rdlr., 2 Td. Rug og 2 Td. Byg.

Om Haverne hos de til Herlufsholm liggende Gaarde hedder det⁴²:

De fleste af Bøndergaardene ere forsynede med indhegnede Hauger, hvoraf enkelte, som efter Udskiftningen ere anlagte, kunne med Tiden blive til gode Frugthauger; men Antallet af saadanne er dog kun lidet. Til de Bønder, som forlangte det, skulle unge Frugtræer fra Planteskolen udleveres mod en ringe Betaling; men sikkert vilde det være til Gavn for Bonden, og derved for Stiftelsen, om den Lige gyldige endnu noget mere ansporedes til at lægge Vind paa denne Dyrkning; og hvis den Tid skulde komme, da man paalagde alle nye saavel Gaard- som Huus-Fæstere bestemte Forpligtelser i denne Henseende, og overholdt disse*), da vilde nok Nyttens deraf engang vise sig. Ved gode Køkkenhauger udmærkede tvende af Byerne sig, Ladby og Vredsløse, der om Efteraaret føre deres Rødder og Urter læsseviis til Marked i de nærmeste Kiøbstæder, og derved have en ei ubetydelig Indtægt.

Omkring Udskiftningstiden og Aarhundredskiftet 1800.

Da Fællesskabet ophørte ved 1758—60, gjordes Begyndelsen til de mange Forbedringer i Landboforholdene, som de følgende Aar bragte, og som ved Hoveriets Løsning (1773) og særlig ved Udskiftningen (1781 og følgende Aar) gav ny Kaar for saavel Ager- som Havedyrkning. Bonden kunde nu frit indtage til sin Havelod saa megen Jord, han ønskede; men den mærkelige Bestemmelse traf man sine Steder, saasom i Havnelev, at hvor nye Gaarde opførtes, skulde Stuehuset ligge i den søndre Side (af Jordlodden) „for Haugens Skyld“⁷²). Skal dette forstaas saaledes, at Haven skulde ligge Nord for Huset, er det selvsagt meget uheldigt; men

*) Disse Bestemmelser eksisterer i Danske Lov III. 13. 18.

betyder det, at der afsættes et Stykke Jord til Have syd for Huset og at dette altsaa ligger til Læ for samme, da er den en gavnlig og fornuftig Bestemmelse, til hvilken der kendes tilsvarende paa Sejerø.

1769 stiftedes Landhusholdningsselskabet, der præmierede veldyrkede Haver og i mange andre Henseender virkede ophjælpende paa Havebruget; bl. a. traf det Dispositioner til Fremskaffelse af billigere Træer, og med Loven om Markfred og endnu flere Foranstaltninger blev Muligheden for en rigere Udvikling af et Havebrug iblandt Almuen større*).

De sløje Finansforhold hæmmede dog for en Tid den Udvikling, der sættes i Gang, og Herremanden saa sig nødsaget til at indskrænke Havearbejdet, idet Hoveriet ikke mere gjaldt dette, og Priserne paa Livsfornødenheder og Arbejdsydelse steg. Alt dette influerede efterhaanden paa Havernes Omfang, Anlægsform og Antal, og gør vi i denne Overgangstid en Rejse med den kyndige Pastor Wedel i Everdrup til de forskellige Dele af Landet, faar vi Indblik i mange Haver og Forhold vedrørende Havedyrkningen⁴⁵).

Det hedder i Referatet fra denne Rejse c. 1805:

(Præstø) Paa den søndre Side ere fornemmelig endeel gode Haver, men ved de høje Vande ere de udsatte for Oversvømmelse.

(Næstved) de mange teglhængte Huuse, Kirker, publique Bygninger, Haver, Træer, Hækker etc. giver den i Hast

*) Rescript af $\frac{3}{2}$ 1788 taler om „Hauapladsens Indhegning“ ved Skolerne i Vordingborg Distrikt, og Recr. af $\frac{23}{3}$ omtaler en „god Have“ Soderup.

Ligning med et Fad Krebs bestrøet med Petersillie . . . især er Haven [ved det tidligere Kloster] . . . seeværdig formedelst de ranke Træer, Buegange, Lysthuse, Vandspring, Parker. . . .

(Holsteinsborg) Haven er især Seeværdig formedelst de meget høje, store Alleer, udklippede Buegange, Lysthuse, Blomsterkvarterer og forskellige gode Frugttræer.

(Vester-Egede), en liden Landsby [med] en stor velbygget Ejendomsgaard, som har en kjøn Hauge, . . . (Bavelse) Hagedyrkningen inskrænker sig kun til Kaal og nogle faa Madurter, og den dertil indhegnede Plads afbenyttes, ikke som den kunde; dog dette gjelder om endeel andre Steder i Sjælland, som i den Henseende ere meget tilbage for de fleste Egne i Fyen. (Gunnarslevholm) har en stor smuk Hauge, mange Alleer omkring Gaarden (Dalby Præstegaard) Haugen er ret kjøn. I et Hjørnelysthuus er der en behagelig Udsigt . . . (Kjedderup) Skolemestren . . . viiste mig sin nydelige Have . . . (Thurebyholm) Haven er stor, men har just ikke noget prægtigt . . . (Vallø) en kostbar Have . . . (Lyderslev Præstegaard) Anlægget af Haven lover noget ikke just Almindeligt. (Søholm) nu seer man intet uden Rudera af Murene, Gravene og Have. (Haarløv) formedelst en særegen Jordart ere Grøvterne om Haver og Marker oplappede med en Skovl og frede meget godt uden nogen Gjerdsel. (Jomfruens Egede) Frugthaven er stor og har mange Træer, Alleer og Jordfrugter, desforuden en anden Indhegning til Humle, Bier og Pileplantning. (Faxe Præstegaard) Haven er baade frugtbringende, pæn og meget ordentlig. (Engelholm) Haven er ret kjøen, i den øverste Ende under nogle ærværdige Træer er den forrige virksomme Eier, den elskværdige H. Petersen begravet den 1. Marts 1803 . . . (Beldringe) Haven har endeel fremmede Træarter af Piil, Ahorn, Lærketræe, Akacie o. desl.

(Liselund) Noget fra Forpagter-Gaarden ere gjorte mange seeværdige Indretninger i Skoven, hvor Naturen og Konsten forene sig tilhobe, der er gravet en Kanal og i Midten af Øe besadt med allehaande Kjøkken-Urter og Blomster, omkring samme ere plantede mange Sorter tildeels fremmede Træer. Der er et smukt, ja ziirligt Skovfogedhuus i Nærheden; mange Irrgange, Chinesiske Lysthuse, et norsk Bondehuus af Tømmerstokke, og indvendig prydet med mange prægtige Møbler . . . Her er mange krumme Broer over Bjergenes Rifter, hist og her Kaskader, endeel malet Kors til Erindring om en Mand, som blev borte i Sneefog, og

efter et heelt Aar funden i en Kløft, adskillige Kilder, smaae Huse, gjennemhuggede Alleer, Perspektiver af Naturen, dybe gyselige Bjergkløfter, gennem hvilke Vandet fremvælder sig skummende, atter smilende behagelige Udsigter og andet deslige . . .

(Marienborg) Haven er seeværdig, den har Kanaler, Broer, Buegange, konstige Lysthuse, en indhegnet, botanisk Samling af Væxter og Træ er, fra alle Verdens Egne, Grotter, Vandfald, Billeder, Sneglebanker, Pyramider, gode Frugttræer, Blomster, Kjøkken-Urter o. m. m. Udenom alt dette ere store brede Gange beskyggede af plantede Træer, og udenfor igjen en Lyst-Skov og nydelige Græs-Marker, og man kan gaae hele Dagen inden man kan overskue al den Mængde, som Naturen og Konsten har forlenet tilhobe i og omkring denne Have . . .

(Jonshoved) Præstegaards-Haven og Marken ere begge vel dyrkede. (Scheelby Præstegaard) Haven har mange Frugttræer . . .

Af en anden Art, men ikke mindre oplysende, er den Beretning, som Begtrup giver fra samme Tid, og hvoraf man faar Oplysning om, hvor og hvorledes de forskellige Vækster dyrkes¹⁶⁾.

Af Humle dyrkes kun lidet i Sjælland. Humlehaver i det Store, hvor Humlen opelskes som en Handelsartikel, haves i Kirkesognet Kirkerup i Byerne Kirkerup, Lorup, Eskildstrup samt i flere Skovbyer, beliggende i Tystrup og Haldagerlille Sogne, hvor Gyldenholm og Antvorskov have deres Skove, der beflitte især Huusmænd og Boelsmænd sig med denne Plante. I Skovegnen dyrkes Humle med mindst Bekostning, da Rafterne kan haves for billig Priis. Den siellandske Humle foretrækkes for den fyenske, paa Grund af den er renere, og mindre blandet med Blade, som den fyenske Humle, i det mindste hos dem, som fare om i Landet og sælge fyensk Humle.

Fordelen af en Humlehaver.

Den sikre Indtægt er vanskelig at beregne, da Humle er ofte misvisende, og varierer desuden efter Jordens Bequemhed, og Humlehavens forskjellige Alder, da den giver intet det første Aar, lidet det andet, mere det tredje og best det fjerde, femte og sjette Aar. I sit Priisskrift regner Hr.

Høegh*) 72 Humle Kugler, paa en Skjeppe Land, som have indbragt 6—7 Lpd. Humle. Paa een Tønde Land geometrisk kan altsaa avles i et Aar 70 Lpd. Det er en høi Beregning.

Sammentager man de første magre Aar med de sidste gode, da kan for 6 Aar af en Humlehave paa en Tønde Land, sikkerlig avles 180 Lpd., det er 30 Lpd. aarlig. Fra denne Indtægt bør fradrages Dyrknings Omkostningerne, som efter Egnen kan regnes for en tredje Deel, eller fjerde Deel mod Indtægten. I Følge deraf kan følgende Oversyn af Indtægt og Udgivt gives over en Humlehave af en Tønde Lands Størrelse:

Indlægt, 30 Lpd. aarlig a 2 Rdlr.	60 Rdlr.
Udgivt til Arbejdsløn og Rafter	20 „
Reen Fordeel . . .	40 Rdlr.

Herved bør bemærkes, at Beregningen er meget lav, og Prisen paa Humle er ringere, end den i de senere Aar har været. Fordelen kan desuden forøges ved at plante mellem Humlen Havesager, saavel Hvidkaal, Kartoffler, Gulerødder, Løg m. v.

Da Humle er uundværlig paa Landet, og den er ingenlunde vanskelig selv at avle, men taaler ganske godt vort Clima, burde hver Mand i det mindste i Skovegnene have en Humlehave. Landet kan ikke forsyne sig selv med Humle, men indfører aarlig for over 100,000 Rdlr. fremmed Humle. Prisen paa Humlen har været særdeles høi, saa at den i afvigte Aar blev betalt i København med 200—250 Rdlr. for Skippundet.

Tobak har i de ældre Tider været hyppigere dyrket end for nærværende Tid. For 16 til 20 Aar siden blev der plantet Tobak næsten paa enhver Kjøbstads-Jorder. Nu plantes noget lidet ved Kjøbenhavn, Roeskilde, Præstøe og Nykiøbing i Odsherred . . .

Sennep saaes paa adskillige Steder Landet. Den saaes i Almindelighed i Haverne, eller paa Grøfterne i Marken . . .

Paa Hovedgaardene Antvorskov, Benzonslund og Bekkeskov avles flere hundrede Tønder Kartoffler . . . Disse Gaardes Exempel har virket meget paa Bønderne; saaledes har i Everdrup Sogn de Skotlænders Eksempel gavnet, som Baron Selby har overladt Bøndergaarde . . .

*) Præst i Gentoft.

I Stevns herred have de fleste Gaard- og Huusmænd Haugepladser, med Frugttræer, især Kirsebær, Æbler og Pærer. En Gaardmand kan i gode Aar sælge 50—100 Fjerdinger. Adskillige perse Most, og nogle have den meget god af Smag, som ung Viin, og meget klar. Hos andre derimod er den tyk, brun og suur. I hele Tryggevælde Amt lægger Bonden sig efter Kirsebærhaver. Man finder ofte hos en Udflytter, at han har plantet 50 og flere unge Kirsebærtræer. Det er de smaa sorte Kirsebær, som bruges til Syltning. De groe overmaade villig, og ere meget frugtbærende. Af en slig Kirsebærhave kan Bonden i gode Aar løse 30—40 Rdlr. Han kører fra sin Gaard om Aftenen, næste Dags Formiddag er han paa Kjøbenhavns Torv, og der efter 40 Timers Forløb kan han være hjemme med 20—30 Rdlr. i sin Lomme, og undertiden mere . . .

Paa Møen have Bønderne Haver, og de ere bedre end dem, man treffer hos den sjællandske Bonde, men de have ikke mere af Urter og Træfrugter end til Landets eget Forbrug.

I Lellinge Bye ved Kjøge, haves en stor Mængde Stikkelsbær, de sælges i Fjerdinger, og betales med 3—6 Mrk. pr. Fjerding. I Bøndernes Haver der, findes en usædvanlig Mængde Stikkelsbær, de lade Buskene udbrede sig over hele Haven*), uden at holde dem under Saksen. Derved blive de saa store og frugtbærende, at man har forsikkret, at en Bonde solgte i denne Bye et Aar for 150 Rdlr. Stikkelsbær.

Da Stikkelsbær haves overalt i vore Haver, og de groe villig, var det meget nyttigt, om vore Gartnere anskaffede sig fortrinlige Sorter . . .

Fra Skelby hedder det c. 1820⁷⁰) noget mistrøstigt:

Havedyrkningen er her i højst maadelig Forfatning. Bøndernes Haver ere i Almindelighed kun 1 a 2 Skp. Land, hvori haves Grønkaal, Kartoffler og Ukrudt; dog gives i Sognet omtrent 6 Haver, som afgive adskilligt til Salg, ligesom man ogsaa er betænkt paa at udvide den til Kommen.

Ved 1815 hedder det derimod³⁰), at i Egnen omkring Kallehave findes der en overraskende Mængde Frugttræer i

*) Saadant kan ses endnu i vore Dage.

Skovene; idet nemlig Bønderne have podet de der vildtvoksende Æble- og Pæretræer, saa at alle de forhen aabne Pletter i Skovene nu vare Frugthaver. I Skovene var der ogsaa Kirsebær- og Blommetræer, ligesaa paa Egnen ved Marienlyst og Iselingen.

Omtrent ved samme Tid gjorde Grev Holstein-Holsteinborg noget lignende paa sit Grevskab, idet han forsynede Bønderne med velholdte Haver med Frugttræer fra Grevens Planteskoler og holdt en Gartner til at føre Opsynet dermed³¹⁾.

Landhusholdningsselskabets Præmieringer.

Skønt Paabudene for Almuen paa Landet om at plante Æbler, Pil og lægge Humle endnu ved 1800 stod ved Magt, var der øjensynlig ingen, der tog sig af dem, og der var ej heller nogen, som saa efter, hvorvidt Paabudene blev overholdt. I Størstedelen af Landet var de aabenbart paa denne Tid ganske gaaet i Glemmebogen, hvorom ikke mindst vidner den kongelige Forordning af $18\frac{1}{4}$ 1781, der siger, at „Da Lovens Bydende om Bøndernes Piil-Plantning hidtil ikke har haft tilbørlig Virkning; saa bliver herved, for saavidt Bønderne paa Københavns, Frederiksborg og Kronborg Districter, Hirshholms Amt og Kongens Gods i Ods Herred, bemeldte Anordning alvorligen igjentaget, og saaledes som følger nærmere bestemt“, hvorefter følger Paabud om Plantning, Straf for Forsømmelse og Belønning for yderligere Arbejde i Sagen. Regeringen har aabenbart allerede nu indset, at Forholdene umuliggjorte, at de gamle endnu gældende Bestemmelser fra Danske Lov kunde indskærpes for hele Landet med nogen Virkning tilfølg, — man nøjes klogeligen med kun at forordne det paabudte for de nævnte Amter, — men selv dette var omsonst. Allerede relativ kort Tid derefter indsaas dette, og i Kundgørelse af $4\frac{1}{10}$ 1806 ophæves den for de nævnte Egenes Vedkommende, hvorefter Forordningen ganske overlades til sin Skæbne og aldrig siden er opfrisket.

Det var andre Veje, der skulde betrædes, om Havebrugget skulde fremmes. Det var Frivillighedens og Belønninger-

nes i Stedet for Paabudenes og Straffenes. Denne Vej gik Det kgl. d. Landhusholdnings-Selskab, da det begyndte at præmiere Pileplantning, Stengærders Rejsning, Haveanlæggelser og lignende eller andre Arbejder, hvorom Selskabet selv beretter¹⁷). Præmierne, der uddeltes, var som følger:

1780.

For Frugttræskolers Anlæg i Dannemark og Norge den anden Guldmedaille til Degn og Skoleholder Christian Falster i Schibbinge paa Vordingborg Amt.

1792.

For Frugttræskolers Anlæg i Dannemark den tredje Guldmedaille til Gærtner Garmatter ved Lilliendahl under Vordingborg Amt, samt 38 Rdlr. i Penge til nogle andre.

1799.

For Tobaksavl . . . 20 Rdlr. tilfaldt Johan Hilsing i Præstøe.

1806.

For Pile- og andre Træers Plantning. Bødker og Huusmand Rasmus Hansen i Kjøng paa Øebjerregaards Gods . . . som har plantet 601 Stkr. Poppel-Pile til Lye om en Have, der ere 3, 4 a 5 Aar gamle, samt paa Diget om Haven plantet 90 Favne tydske Pile, alle i god Væxt, en Præmie af den første Sølvmedaille eller 20 Rdlr.

1807.

Gaardmand Christian Pedersen i Store Taarnbye, Vallø Stifts Gods . . . har i Aarene 1801 og 1802 plantet 220 Stkr. Kirsebær-, Æble-, Pære- og Blommetræer, hvoraf 25 Stkr. Æbletræer ere af ham selv podede; en Præmie paa 10 Rdlr.

1808.

Gaardmand Jens Eriksen i Dyrlev, Bildringe Sogn, . . . har ryddet, rensat fra Sten og bragt under Ploven 30 Tønder forhen uafbenyttet Land; af de opbrudte Steen er opsat 408 Favne Steengjerder; paa dette opryddede Land er gravet 854 Favne Stakgrøvter. Deels i Haven og deels paa Marken plantet 176 Stkr. Æbletræer, 300 Stkr. Kirsebærtræer, 200 Stkr. Svedskeblommetræer, tilsammen 676 Stkr. Frugttræer, hvoraf de ældre bære Frugt; af levende Gjerder plantet 1160 Favne, bestaaende af Hessel, Piil og Hvidtorn. Selskabets andet Sølvbæger.

1809.

Udflyttergaardmand Henrik Nielsen paa Haarløv Mark . . . har paa 2de Havepladser, som i 1803 bleve indhegnede og ved Kartoffeldyrkning gjort brugbar til Plantning, opelsket 250 Stkr. Frugttræer, hvoraf 68 ere frugtbærende. Imellem Træerne ere plantede Ribs- og Stikkelsbær-Buske. Herfor blev han tilkjendt en Præmie af 20 Rdlr.

1811.

Gaardmand Lars Pedersen i Ordrup Bye, Roholte Sogn, . . . som efter Udflytningen har i 1802 anlagt en Have 635 Alen i Omkreds, hvori der er plantet og opelsket 494 Stkr. Frugttræer, blev tilkjendt det 5te Bæger med Paa-skrift: *For Havedyrkning.*

Gaardmand Christopher Jørgensen paa Gaarden Christianshøj, Kongsted Sogn, . . . har i Aaret 1802 anlagt en Have paa noget over 1 Tønde Land, der er indhegnet med 107 Favne enkelte Steengjerder, paa hvis Volde er plantet 427 Stkr. Piil. Foruden Dyrkning af Kiøkkenvæxter i betydelig Mængde, er der i Haven plantet 212 Stkr. Frugttræer, som alle ere i god Væxt og hvoraf nogle have baaret Frugt; paa 2 Skpr. Land dyrkes Humle, hvoraf i 1811 er avlet 7 Lpd. Herfor blev ham tilkjendt det 5te Bæger med Paa-skrift: *For Havedyrkning.*

Gaardmand Hans Jensen i Tingerup, Kongsted Sogn, . . . som i 1803 har indhegnet med 50 Favne Steengjerder 7092 Kv.-Alen til Have, hvorom tillige er plantet 279 Piil til Læe. Foruden betydelig Avl af Kiøkkenvæxter er der i Haven plantet 164 Stkr. Frugttræer. Herfor blev ham tillagt en Præmie af 20 Rdlr.

1813.

Jordløs Huusmand Lars Jacobsen af Dame Bye, Fane-fjord Sogn paa Møen, har veiledet mange ved smaae Havers Anlæg og har anlagt adskillige Humlehaver og uden Betaling leveret Rødder dertil. Som Opmuntring for denne Flid tilkjendtes ham 30 Rdlr.

1815.

Fuldmægtig Mortensen paa Holsteinborg fortjener at nævnes med Agtelse for Anlægget af en Have paa 6905 Quadratalens Størrelse, hvori findes, foruden Kjøkkenurter, 62 Stkr. forædlede Frugttræer og Quarterer til Humle og Bier.

For blandet Fliid: Fæstegaardmand Hans Sørensen i

Kinvig Bye, Mehren Sogn, . . . har indhegnet sin Lod med dobbelte Grøvter, beplantede med Piil, indeelt den ved Mellehegn i 9 Kobler, som drives paa holsteensk med Brak, afledet Vandet ved mange Grøvter, plantet i sin Have over 200 Frugttræer, deels anlagt, deels vedligeholdt en Humlehave, af hvilken han ofte sælge 20 Lpd. Humle, og ophæget en meget god Elleskov. For denne udmærkede Flid tilkjendtes ham Selskabets tredie Sølvbæger.

1817.

For i de 4 sidste Aar at have anlagt og beplantet 43 Haver for Bønder paa Grevskabet Holsteinborg, og for at have underviist disse i Dyrkning af Humle, Kommen, Senep og Haveurter, blev Gartner Hansen tilkjendt det 3die Sølvbæger med Paaskrift: *For Havedyrknings Udbredelse.*

1819.

Kirkesanger og Skolelærer P. Petersen i Skafterup, under Holsteinborg Grevskab, har i Aaret 1818 uden for den sædvanlige Skoletid, tvende Gange ugentlig, givet Sognets Karle og Drengene Undervisning i adskilligt Haandarbejde, uden Betaling, . . . Han har endvidere i det anførte Tidsrum underviist de confirmerede Karle og Piger i Regning, Skrivning, Læsning, Religion og Geographie, samt foredraget gavnlige Bøger om Ager- og Havevæsen for dem. Selskabet har tilkjendt ham dets 2det Bæger, med Paaskrift: „For Ungdommens Undervisning i Ager- og Havebrug samt Haandarbejde.“

Justitsraad og Toldinspecteur Muus har meddelt Selskabet en Beretning om de Forbedringer, som den siden afdøde Niels Olsen har iværksat ved sin Fæstegaard i Tissebølle . . . samt derhos indsendt en af denne videnskabelige Bonde, kort før sin Død i sidstafvigte Sommer, forfattet Optegnelse paa hans Arbejder. Af denne sees, at han betydelig har forbedret Gaardens Jorder paa omtrent 4 $\frac{1}{2}$ Tdr. Hartkorn ved at grave henimod 900 Favne Vandafledningsgrøfter. — Han har indført planmæssig Drift samt sommerstaldfodret sin Besætning, hvilken han meget have forøget. Men i Særdeleshed tildrog sig hans Haveanlæg Selskabets Opmærksomhed. Han udvidede nemlig den forhen ved Gaarden værende Have, saaledes at den nu indeholder noget over 6 Skpr. Land, der med megen Anstrengelse er opryddet og indhegnet. I denne Have findes i god Væxt 289 forskiellige Frugttræer og 1244 Stikkelsbærbuske, og han har desuden overladt adskillige Træer til andre.

I Betragtning af disse roesværdige Foretagender, der ere beviiste ved Attest af Hr. Capellan Tauber, Skolelærer Mathiesen og 2de Bønder, fandt Selskabet Anledning til at hædre den brave Afdødes Minde ved at skjenke hans Enke en Sum af 45 Rdlr. i Sedler, som er Værdien af den Belønning, hvortil han havde gjort sig værdig, og som ham var bleven tilkjendt, dersom han endnu havde været i Live, nemlig Selskabets 3die Bæger.

Rokkedrejer Ole Henriksen i Endersløv, Valløe Stift, . . . har ved sit Fæstehus indtaget 2 Skpr. Land til Have, hvori han har plantet 155 Frugttræer, samt 362 Stkr. Ribs- og Stikkelsbærbuske, som alle ere i god Vext. Haven er indhegnet med forsvarligt Dige, hvorpaa er plantet Piil. Han har desuden podet Træer for adskillige af Omegnens Beboere. Hans Beretning er attesteret og anbefalet af Hr. Pastor Thaning, Skolelærer Dreyer og Gaardmand Peter Nielsen, og i Betragtning af foranførte hans Vindskibelighed, tilkjendtes ham det 6te Bæger, med Paaskrift „For Haveanlæg og Forædling af Frugttræer“.

Gartner Andreas Tornberg, som i Aaret 1817 har fæstet et Huus med tilliggende 4 Tdr. Land i Kallehave Sogn, . . . har forbedret denne Huuslod ved Rødning og Grøfters Gravning, og paa samme anlagt en Have, hvori han har plantet adskillige Frugttræer, samt dyrket Kjøkken-Urter endog til Salg. Det er hans Ønske efterhaanden at forvandle sin hele Lod til Have. Naar han har iværksat dette, og Anlægget da iøvrigt svarer til Hensigten, kan han vente at blive belønnet for sin Virksomhed, hvorfor Selskabet i sin Tid forventer hans Beretning herom.

1820.

. . . Skolelærer og Kirkesanger M. Jensen i Rude paa paa Holsteinborg [er] ikke kommen i Betragtning for i de sidste 6 Aar at have avlet og indsamlet 822 Pd. medicinske Planter, som han har solgt Apothekere; deels fordi de Sorter af disse Planter, som letteligen kunne tilveibringes, udgjøre den største Deel af det anførte Quantum, deels ogsaa fordi dette ikke fandtes af den Betydenhed, at der kunde være Anledning til at belønne ham herfor.

Forligscommissair og Brændeviinsbrænder M. Gjõe i Vordingborg tilkjøbte sig i Aaret 1810 en maadelig Lod . . . ; i Aaret 1814 erholdt han ved Kjøbet af en anden Gaard, hvorpaa fandtes en Rørmose paa 3½ Td. Land, der næsten bestandig stod under Vand Paa Kanten af denne

Mose har han, med megen Møje, anlagt en Have paa 2 Tdr. Land, og den anførte Lod paa 5 Tdr. Land, har han ligeledes omdannet til Have. Disse Haver, som ere indhegnede, og hvori ere plantede adskillige Frugt- og vilde Træer, benytter han fornemmelig til Humle- og Kommen-Avl; han har nu omtrent 500 Humlekuler, som i nogle Aar have afgivet 25 Lpd. Humle aarlig; af Kommen har han avlet 5 a 7 Tdr. aarlig. Han anfører imidlertid, at hans Høst af Humle har ikke været saa riig, som den under andre Omstændighed vilde have været. Ved Attester beviser han i Aarene 1819 og 1820 at have solgt over 30 Lpd. Humle og 10 Tdr Kommen, som Kjøberne erklære at have fundet sig vel fornøiede med; en af ham til Selskabet indsendt Humleprøve, avlet i 1820, befandt af fortrinlig Godhed. — Han beflitter sig desuden paa at avle Peberrod og Sennop samt paa en udvidet Kartoffelavl. — Her. Secretair og Byfoged Kinch samt J. J. Møller og Anders Nielsen, Borgere i Vordingborg, have bekræftet Rigtigheden af det anførte.

I Betragtning af disse Her. Gjøes roesværdige Bestræbelser for at udbrede Dyrkningen af Handelsplanter, fandt Selskabet ham fortjent til en Belønning, hvorfor ham, som Agtelsestegn, tilkjendtes det 3die Sølvbæger med Paaskrift: *Før Dyrkning af Handelsplanter.*

Skolelærer og Kirkesanger Hans Jensen i Spjellerup paa Grevskabet Holsteinborg. I de sidste 10 Vintre har denne Mand . . . forelæst gavnlige Bøger om Biavl og Havedyrkning . . . Denne agtværdige Skolelærer [skylder Selskabet] offentlig at nævne . . . med fortrinlig Hæder og Roes.

Fra dette Tidspunkt hører Præmiering af gode Haveanlæg op, og da Gaardmand Peder Jensen i Herfølge, Jens Pedersen i Valløby, Anders Sørensen i Hadstrup, Peder Sørensen i Toldstrup, alle ansøge om Belønning, faa de at vide, at saadanne nu kun gives i ganske ekstraordinære Tilfælde, og de følgende nævnte maa da ses under denne Synsvinkel, eller det anførte Tilfælde opnaar slet ikke Præmiering, som f. Eks.:

Gaardmand Jørgen Andersen af Vesteregitzborg, Gaunø Gods, . . [som] har anlagt en Have paa omtrent 6 Skpr. Land, hvoraf de 4 er beplantede med Frugttræer og de 2 Skpr. L. med forskellige Træer.

1824.

Gaardmand Wincentz Pedersen i Nyerup, Fuirendal Sogn, . . har . . anlagt en Have paa 6 Skpr. Land. indhegnet med Steengjerde; den benyttes især til Kommen- og Humle-Avl og findes desuden i Haven en betydelig Mængde forædlede Frugttræer Selskabet tilkjendte ham derfor sit 2det Sølvbæger, med Paaskrift: „Til den udmærket stræbsomme Bonde Wincentz Petersen i Nyerup“.

1825.

Doctor theol Hammer, Sognepræst i Herlufmagle ved Nestved, havde leilighedsviis gjort Selskabet opmærksomt paa Studiosus theologię Appeldorns Fortjenester af Træplantningen i denne Egn, og har siden efter Opfordring, meddeelt Selskabet en omstændeligere Beretning desangaaende. Ifølge denne Beretning . . . har Studiosus Appeldorn, ved Siden af sine Embedsstudier, af Tilbøjelighed lagt sig efter Natur- Forst- og Have-Videnskaben, som han for en stor Deel praktisk anvendte i de 7 Aar, han var Huuslærer hos Doctor Hammer. Hans første Foretagende af denne Slags var en Træskoles Anlæg i Præstegaardens Have i Herlufmagle, hvor han opelskede flere hundrede forædlede Frugttræer og mange tusinde Skovtræer, baade Naale- og Løv-Træer . . . hvorfor Selskabet besluttede at tilkjende Studiosus Appeldorn sin 3die Guldmedaille som Hæderstegn.

Noget uden for det hidtil berettede er den Præmie, der i Aaret 1827 tildeltes Selvejergaardmand og Sognefoged Hans Jacob Raae af Ouregaard i Elmelunde paa Møen, idet den gives „For Havefrugters Tørring“. Det hedder da, at Gaardmanden har i en Række af Aar ved sin virksomme Kones Hjælp forhandlet en Deel hjemmetørrede Frugter af egen Avl, hvilke vare saa vel behandlede, at de kunde kaldes god Kjøbmandsvare. I Aaret 1827 har han afsat 8½ Lpd. Svedsker og 6 Lpd. tørrede Pærer. For denne Flid, som er bevidnet af Dhrr. Pastor Holsst, Amtsforvalter Paulsen, Prem. Leutn. Müller m. fl. tilkjendtes ham den udlovede Belønning af 20 Rbdlr. Sedler.

Samme Arbejde hos en anden Mand præmieres 1829:

Hjulmand Thomas Dalberg i Nørre-Mehrn ved Præstøe har i de senere Aar tørret og solgt endeel Kirsebær, saaledes i 1828 og 1829 64 Lpd., som gave i tørret Tilstand

16 Lpd., hvoraf den største Part er afsat til Urtekræmmere her i Staden. Den indsendte Prøve fandtes god. For den Flid, som er attesteret af Sognepræst Lütken, Sognedegn Gjelstrup og Sognefoged Axel Andersen, tilkjendtes T. Dalberg en Belønning af 20 Rbd.

1822.

Arvefæstegaardmand Søren Hansen i Klippinge, Magleby Sogn, under Gjorslev Gods . . . har . . . viist sig som en flittig Havedyrker . . .

men han faar dog ingen Præmie, — og fra dette Aar hører de rørende Beretninger om Havearbejdet fuldkommen op.

Havebruget i Sydsjælland stod paa disse Tider som et lysende Eksempel paa, hvorledes alt kunde lykkes, og hvorledes det burde være andre Steder, saasom i Københavns- og Roskilde-Eggen. Da Landhusholdningsselskabet i Begyndelsen af Aarhundredet begyndte et mere intensivt Arbejde for Havesagens Fremme i disse Egne, f. Eks. ved at ansætte Gartnere, der gratis hjalp Folk med deres Haver, indsaa man (1808), at det vel var en Hjælp; men man var samtidig klar over, at det „sandsynligvis vil overstige Selskabets egen Evne at faa den [Havedyrkningen] i en saadan Gang, at Haverne paa Kjøbenhavns Amt om et Aarhundrede ere i den Flor, som Haverne paa Vordingborg Amt, der, efter Prinds Jørgens Foranstaltning . . . , anlagdes sidst i det syttende Aarhundrede nu ere⁴⁷⁾“.

Sansen for Haveanlæg og Frugtavl har holdt sig ret uformindsket siden de Tider, da Prinserne virkede i Sydsjælland, og det milde Klima og de relativt gode Læforhold i de fleste Egne har hjulpet med til, at det gode Standpunkt har kunnet hævdes. Da derfor lidt før Midten af Aarhundredet de danske Provinsers økonomiske Beskrivelse bliver til, er det næsten ikkun Lovord, der han anvendes for Havebrugets Vedkommende, hvorefter Beretningen meddeler i det følgende⁴⁸⁾.

Amtsbeskrivelsen 1839.

Ligesom Præstø Amt har mange Naturskjønheder at fremvise, saaledes har det ogsaa mange smukke Haver, hvor Konst og Natur har rækket hinanden Haanden for at glæde Betragterens Øie. Jeg behøver kun nævne Liselunds og Marienborgs Haver paa Møen for at bevise dette. Sands for Haveanlæg er meget udbredt, og har fremkaldt smukke Haver ved mange Herregaarde, Præstegaarde og flere Steder. Men da en økonomisk Beskrivelse vel nærmest bør holde sig til det nyttige, ville vi blot endnu nævne, at mange smukke Blomsterhaver ogsaa findes ved Kjøbstæderne, og derefter strax vende os til Horticulturens økonomiske Side.

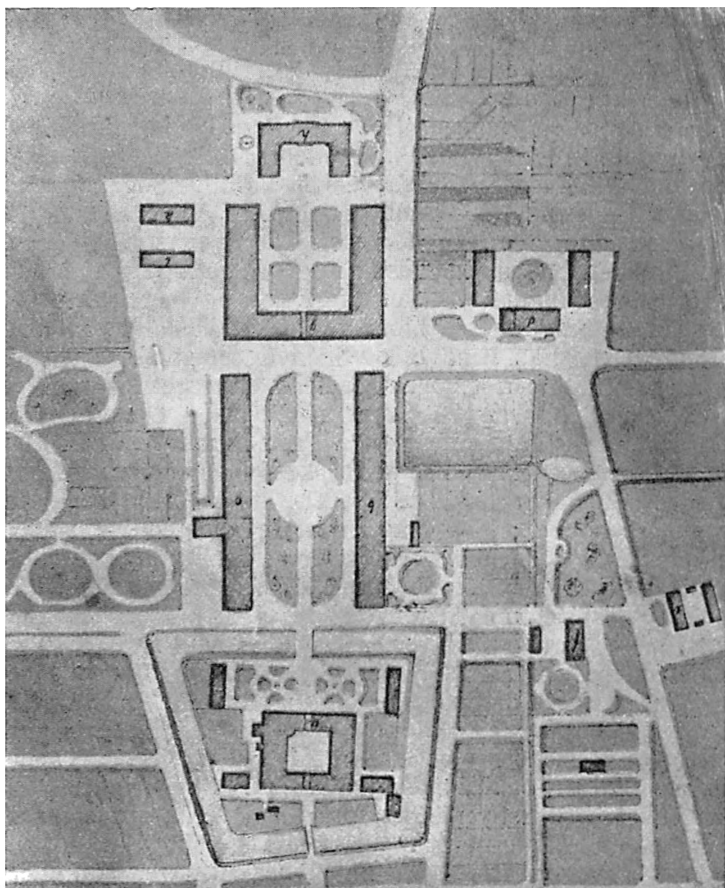
Brugen og Afsætningen er det fornemmelig, man maa raadføre sig med, naar man vil anlægge Frugthaver eller Kjøkkenhaver; thi det hjælper intet, at man frembringer flere Frugttræer og Havesager, end man selv kan bruge, naar man ingen Afsætning veed til dem. Egentlige Grøntsager finder man vanskeligt Afsætning for her paa Egnen, og Hovedstaden er for langt borte for den største Deel af Præstø Amts Beboere, til at de kunne concurrere med Amagerne i at forsyne den med Kaal og Rødder eller med Hornsherrød i at levere den grønne Ærter. Det er derfor et rigtigt Valg Amtets Landmænd, især ved den Kyst, fra hvilken den vaade Vei er kortest til København, have gjort, at de have beflittet dem meest paa sorte Kirsebær (Bønderkirsebær), Svedskeblommer samt Æbler og Pærer. Salget af disse Frugter har ogsaa allerede i lang Tid ofte givet adskillige Bønder her i Amtet en god Indtægt, uagtet den besværlige, bekostelige og for dette Slags Varer upassende Landtransport. Men den rene Indtægt eller sande Fordeel af disse Haver vil blive endnu større, efterhaanden som Transporten af Frugterne mere og mere vil blive overladt til Baadførerne alene.

Om Bøndernes Haver paa Møen skrev Consistorialraad *Lund* allerede 1822: „Det kiendes tydeligt i de fleste Bønderhaver, at der har været en Tid, da man nøjedes med de gamle Frugttræer og ingen nye plantede; men denne Periode er forbi, i det mindste her paa Egnen; thi paa de fleste Steder planter og poder man gjerne, og samler Frugttræer, hvor man kan faa dem. Jeg kjender endog en Bonde, som paa eengang hentede 24 Frugttræer hos en Handelsgartner ved København.“

„Ogsaa Kjøkkenurter saar Bondens Kone, men ofte med maadeligt Held, enten fordi man sparer paa Gjødning,

Vanding o. s. v., eller fordi Gravningen overlades til Fruentimmerne. Der kjøbes derfor mange Urter og Rødder af omrejsende Bønder fra Falster.“

„3—4 Skepper Land eller undertiden mere, er disse

Plan af Vemmetofte Have c. 1850.

Havers almindelige Størrelse; men naar man i de gamle Bønderhaver fradrager den græsgroede Deel, hvor de ældgamle Frugttræer staae med nogle yngre der imellem; saa er den dyrkede Deel mindre betydelig. Nogle Haver udmærke sig ved Ziirlighed og ordentligt Anlæg.“

I de 16 Aar, som siden er forløbne, har den Sands for Orden og Pyntelighed, som er saa umiskendelig hos de mœnske Bønder, ogsaa viist sig i mange af deres Haver, og fremkaldt Anlæg til Nytte og Fornøjelse. Saaledes anlagde, for at jeg kun skal nævne eet Exempel, Gaardmand *Hemming Madsen* i Hjelm i Aaret 1837 ved Hjelp og Veiledning af Gartneren paa Marienborg en meget pyntelig Lysthave, og plantede en betydelig Deel vilde Stammer, der senere skulle podes.

I Baarse og Hammer Herreder findes gode Frugthaver hos Bønderne især i Kallehave, Mehrn, Allerslæv, Joenshoved, og Skibbinge Sogne saavel som i Udbye Sogn, fornemmelig i Teglstrug Bye, samt i Kjøng og Veiløe Byer.

Fra ældre Tider har der især i de Byer, som ligge nær ved Stranden paa den sydøstlige og østlige Side, været temmelig store Frugthaver, især af Æble- og Pæretræer. Paa den Tid da Frugtræerne blomstre, afgive adskillige af disse Strandbyer, f. Eks. Kindvig og Sandvig, omgivne af temmelig store Frugtræer, i nogen Frastand et meget smukt Skue, da de synes indhyllede i Skyer af Blomster. Denne Herlighed skal denne Egn . . . skyldes Prins Jørgen . . . *Pontopidan* bevidner, „at Amtet af Prinsens Generøsitet, Viisdom og gode Anstalter drog de Fordele, der ei lade hans Hukommelse uddøe“; . . . Adskillige af de nuværende Besiddere ere temmelig ligegyldige ved Haverne, og indskrænke sig til at indsamle den Frugt de gamle Træer bringe dem, uden at bekymre sig om at plante nye i de udgaaedes Sted. Andre vise derimod en roesværdig Omhue for at vedligeholde og forbedre deres Haver, f. Ex. Gaardmand og Smed Ole Christiansen af Sagebye, der har anlagt en stor Have med mange Frugtræer tildeels af de finere Sorter, Gaardmand Ole Rasmussen af Sandvig, der bærer megen Omhue for sin Frugt- og Humlehave, og adskillige andre. Ved Taagebye og Skalsbye findes foruden Haverne ogsaa mange Frugtræer i Markerne og i en lille Hasselskov.

Naar Frugtræerne bære til, er her altsaa en stor Overflødighed af Frugt; men dette indtræffer ingenlunde hvert Aar. I Mehrn Præstegaards Have, hvor der ogsaa er mange og gode Æbletræer, har der kun i 3 Aar iblandt 13 været een ret overflødig Frugthøst, i adskillige Aar har den været temmelig god, i nogle maadelig, og i andre aldeles ingen. Dog plejer i Bøndernes Haver Pæretræerne, især de saakaldte Lærkepæretræer, sjældnere at slaae fejl end Æbletræerne.

I rige Frugtaar afsætte Bønderne Frugten til Skippere, som lægge ind ved Kysten, eller kjøre med den til Kjøbenhavn, hvortil den da efter 12 Miles Skumplen paa Landeveje ankommer i en meget forstødt og mørbanket Tilstand. Det er derfor godt, at denne Transport mere og mere bliver overladt Baadførerne, der heller ingen Pløjning eller andet Markarbejde have at forsømme hjemme.

Naar Afsætningen paa Frugten kun er ringe og Priserne flau, stødes ogsaa en stor Del til Most, som bruges om Efteraaret istedeffor Øl. Her i Huset have vi forsøgt at tilberede Most efter Vothmanns af Landhusholdningsselskabet belønnede Priisskrift, og fundet hans Anvisning probat. Især betaler det sig godt at henlægge nogle Ankere Most for at anvende den istedetfor Viin eller Adike til Grynsuppe.

Bønderne tørre ogsaa nogen Frugt til deres eget Bruug, deels i Bagerovnen og deels i Solen og Vinden, ved at trække Æblestykker paa Traade og hænge dem under Tag-skjægget paa Solsiden; dog er det især Huusfolk og Indsidere, der ingen Bagerovn har, som tørre paa denne Maade. Her i Præstegaarden tørres aarligt Kirsebær, Svedskeblommer, Pærer og Æbler til eget Brug paa Lærredsrammer, der passe efter Ovnen, og kunne indsættes og udtages, uden at man behøver at gaae ind i den hede Ovn.

Møller Dalberg i Mehrn, som engang for Kirsebærs Tørring har faaet Præmie af Landhusholdningsselskabet, fortsætter denne Industrie og sælger Produkter til Urtekræmmere i Kjøbenhavn, saa ofte som Kirsebærhøsten er rig, og Kirsebærrenes Priis tillader det.

Naar man seer, hvor megen Frugt her spildes i overflødige Frugtaar, dels ved slet og dels ved slet ingen Anvendelse, opstaar det Ønske, at her paa Egnen kunde etableres en eller flere Ciderfabrikanter og Frugttørrere, der forstode Sagen tilgavns. Vore Svedskeblommer kunde blive ligesaa gode som Svedsker, og adskillige Pæresorter, omhyggeligt behandlede, bedre end Figener. Den Mand, der gav sig af med at tørre Frugt, kunde tillige tørre Hør, og i den øvrige Tid af Aaret finde Beskæftigelse som Hørbryder og Hørsvinger. Vel søges vore indenlandske tørrede Frugter endnu ikke synderligt i Handelen, naar tørrede Kirsebær undtages; men naar først gode Varer af dette Slags kom til Torvs, vilde de nok blive søgte; men derfor burde denne Industrie drives af Folk, som forstode den tilfulde, og behandlede den ikke som en Bisag, men som en Hovedsag. For Pastor Sørensen i Veilø er det lykkedes at producere

og afsætte Jordbær i en ualmindelig stor Mængde, saaledes at det rene Udbytte deraf i Aaret 1817 var 70 Rbd. og siden aarlig 100, ja 150 Rbd. I gode Aar produceres der i denne Have omtrent 1200 Pd. Jordbær; og i mindre gode omtrent 800 Pd. Disse afsættes ved gaaende Bud i Nestved, Vordingborg, Præstøe og Sorø; ja endog stundom i Kjøbenhavn. Denne betydelige Have, 12 Tønder Land stor, er anlagt i et forhenværende Morads og Uføre med den betydelige Bekostning af henved 5000 Rbd. og gavner Egnen meget, derved, at den om Foraaret er et Tilflugtssted for Arbeidsfolk, som savne Arbeide. Den indelutter i sig 11 Øer, hvoraf den ene er beplantet med 65 gode Frugttræer, som i Aaret 1835 afgave 21 Tønder gode Frugter, en anden med Sylte-Kirsebær, en 3die med Roser o. s. v. Denne Have staaer stedse aaben for alle anstændige Familier, og besøges ofte i smukke Aftener, saa at i eet Aar 1040 Personer havde besøgt den. Paa Reformationsfesten 1826 tilbragte 250 Bønderfolk, efter at have taget Deel i Gudstjenesten, flere Timer i Præstegaardens Have. Til Ære for Egnens Beboere forsikrer Pastor Sørensen, at aldrig Nogen af høiere eller ringere Stand har berøvet Haven saa meget som et Blad eller gjort nogensomhelst Uorden*).

I Tybjerg Herred var Havedyrkningen fra ældre Tider af meget forsømt blandt Bondestanden. Afdøde Grev Danne-skjold, hvis Have-Anlæg ved hans egne Gaarde var blandt de første i Landet, søgte ogsaa at udbrede Sands for denne nyttige Syssel blandt hans Underhavende. Ved hans og flere Landmænds Bestræbelser er vistnok udrettet noget; men endnu er her i denne Sag meget tilbage at udrette.

I Faxø, Stevns og Bjeverskov Herreder ere de sorte Kirsebær den fornemste Frugt, Bønderne have lagt Vind paa. Allerede Weinwich bemærker 1798: „Paa Haugedyrkingen lægge Bønderne liden Vind; dog hjælpe de sorte Kirsebær-træer, som Forfædrene — hædret være deres Minde — have plantet, i trange Kornaaringer til at lette Bondens Skatter.“ Og Forvalter Boethe skriver fra Juellinge 1824: „Adskillige Steder er der plantet Frugttræer, dog lægges fortrinlig Vind paa danske Kirsebær, der ogsaa formedelst Afsætteligheden ere de fordeelagtigste. Naar en Bonde kan have en Indtægt af 30 til 40 Rbdlr. af Kirsebærtræerne, da er det en god Indtægt for ham, og falder paa en Tid, da han ellers ingen Indtægt har.“

*) De gamle Tax i Præstegaardshaven er beskrevet og afbildet i „Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles Aarsskrift“ 1925.

I Almindelighed er det endnu Tilfældet i Stevns, Faxøe og Bjeverskov Herreder, at Bøndernes Haver ere paa $\frac{1}{2}$ Td. Land, hvor man nøjes med de sorte Kirsebær, af hvilke mange Tønder gaae til Kiøbenhavn tilsøes fra Stevns og Faxøe Strande. Det sorte Kirsebærtræ er ogsaa fortrinligt skikket til at have Plads i Bondens Have, da det, naar det engang er plantet, siden kan hytte sig selv uden videre Tilsyn og Pleie. I Lellinge Bye i Bjeverskov Herred have Beboerne havt en lignende god Indtægt af at sælge Stikkelsbær til Kjøbenhavn. Denne Industrie trives der endnu; men Udbyttet er nu mindre betydeligt end tilforn, fordi saa mange, der boe nærmere ved Hovedstaden, nu have lagt sig efter den.

Sands for ordentlig Havedyrkning vaagner dog mere og mere i disse Herreder. En Deel Bønder paa Valløe Stift have ved Cancellieraad Nohrs Foranstaltning erholdt mange Frugttræer fra det kongelige Rentekammers Planteskole paa Frederiksberg, hvormed de have været vel tilfredse. Det samme har ogsaa været Tilfældet paa Juellunds og Spanagers Godser, hvor der aarlig efter Godsforvalterens Foranstaltning bliver plantet flere hundrede Frugttræer.

Enkelte Mænd i Klippinge i Stevns herred have anlagt ypperlige Haver, som ere beplantede med udsøgte Sorter Frugttræer, som de selv have podet med Quiste fra Gjorsløv Have, f. Ex. Gravenstener, Jordbæræble, Pigeonner, Passommerouge o. s. v. Vel høre slige Haver endnu til Sjældenhederne; men naar Nyttens viser sig, vil Exemplet vel blive fulgt af Flere*).

Ser vi paa de *enkelte Haver* fra Aarhundredet, lyder ganske naturligt Beretningerne forskelligt. Nogle er endnu i den saakaldte „franske Stil“, andre er omlagt efter den nye, romantiske Mode, den „engelske Stil“, Landskabsstilen.

Om Nysø hedder det 1820²⁶):

Haugen er temmelig stor, anlagt paa hollandsk Viis med snorrete, brede Gange og stive Hækker. I dens østre Deel er ovenpaa en god grundmuret Jordkjelder til Kjøkkenurter

*) I Rescript ang. Skolerne i Vordingborg Distrikt ($\frac{2}{3}$ 1788) omtales, at til den aarlige Reparation hører ogsaa „Havepladens Indhegning“ (Fogtmann: Kgl. Rescripter), og i Rescr. af $\frac{23}{3}$ 1792 omtales „en god Have“ ved Skolen i Sallerup (ststs.) og i Recr. af $\frac{20}{3}$ 1797 omtales Have ved Skolen i Nr. Jernløse, ligesom det siges, at Lærerne skal undervise i Havebrug (ststs.).

anlagt en høj Bakke med Hækker, kaldet Sneglebakken efter dens Form, og ovenpaa samme staaer et levende Lysthuus, hvorfra er en smuk Udsigt over Præstøe Fiord og dens Omegn. I Haugens vestre Deel er en meget stor cirkelrund Buegang af Lindetræer, tæt sammen voxede, og rundt omkring samme et Partie sjældne Træer og Buskvexter. Til Haugen høre Drivhuse for Blomster og Frugter, Espaliers og mere, som pleier at findes i de Herregaardes Hauger, hvis Besiddere have Lyst og Evne til at bringe det videre med Haugevæsenet, end almindeligt. Foruden Parken har Haugen nogle mindre Vandbeholdninger, til hvilke Vandet kan ledes i de fugtige Aar, da den ligger noget lavt. For skarpe Vinde er den meget betrygget derved, at den er omgivet af en Deel store og smaa Træer, hvorimellem ere anlagte Spadseregange.

Fra Haugens sydlige Deel fører en meget skøn Allee af Lindetræer ud til den saakaldte Vesterbroe, en Samling af Huse . . . Denne Allee bestaar af 73 (forhen 77) Lindetræer paa hver Side og er omtrent 710 Al. lang. Paa det Sted, hvor Alleen og den tæt ved samme liggende Mark nu ere, skal, efter et Tingsvidnes Udsagn i Aaret 1689 have ligget nogle Hauger med Frugttræer, hvilke Præstøe Borgere tilforn have havt i Fæste fra Vordingborg Slot, og kaldtes Klosterhaugerne*).

Nord-Vest for Nysø Hauge ligger en Lystskov, hvis Areal er 9 Td. Land, og hvori ere Spadseregange efter engelsk Anlæg. Midt igiennem denne Skov gaaer en Allee af Lindetræer ud til Landevejen.

Om Nysø Have var det, at Grundtvig sang i 1851⁴⁴⁾:

Nysø med de gamle Hække
og den gamle Venlighed,
med den unge Billedrække,
Værk af Vølund Vingesmed,
med sit røde Guld i Mund
gennem Glug i Morgenstund —
med „Hilsæl“ godmorgen!

Her virkede Thorvaldsen, som havde sit Atelier i et Lysthus i Haven, og som her skabte den „unge Billedrække“. Her vandrede ogsaa H. C. Andersen, og her skrev han ^{12/7} 1838 „Nattergalen og Spilledaasen“⁵⁰⁾, og det er vel ikke mindst Haven og dens Fugle, der har inspireret ham til

*) Af disse Hauger (19) svares der 1658 5 Mrk. 1 Sk. 1 Alb., nemlig 19 Alb. eller Hvid af hver Hauge og 1682 svares der Landgilde deraf (samme Værk S. 137).

dette Mesterværk. Haven besøgte i 1860 af Stephan Nyeland, Direktør paa Vilvorde, og om dette Besøg har han fortalt:

Da jeg i 1860 besøgte Nysø, forskrækkedes vi alle af en Eremit, der var opstillet paa Sneglebakken. Haven var da forandret for en Del i engelsk Stil; men hvad der mere end Haven tiltrak vor Opmærksomhed, var dets Lysthus eller dets Atelier, hvori Thorvaldsen havde arbejdet, naar han var som Gæst paa Nysø i Aarene 1838—44.

Fra anden Side⁶¹⁾ hedder det om Nysø Have*):

. . . Fru Baronesse Jonna Stampe, født Drewsen . . . har ladet anlægge den Forhave, hvor der før kun var Græsplaine. Det er ogsaa hende, der har ladet plante de mange smukke Naaletræer, der findes i Haven, og ladet Blomsterbedene anlægge mellem Hækkerne, der hvor der før var Frugttræer og Grøntsager. Hun lod ogsaa Haven smykke med Vaser, lavede efter en gammel, der fandtes der. — Conferensraad Drewsen anlagde en smuk Stenhøj . . . paa Sneglebakken. Endvidere omlagde han for en Del Haven ved Enkesædet Christine-lund . . .

Prospekt fra Nysø Have.

Thorvaldsens Værksted ligger i Forhaven ved Graven, og er en yndig Plet med et stort Hængetræ. Haven har . . . staaet urørt fra det første Anlæg og til Baronesse Jonna Stampe tog sig saa meget af den.

De store Terracottafigurer og navnlig den malede Munk

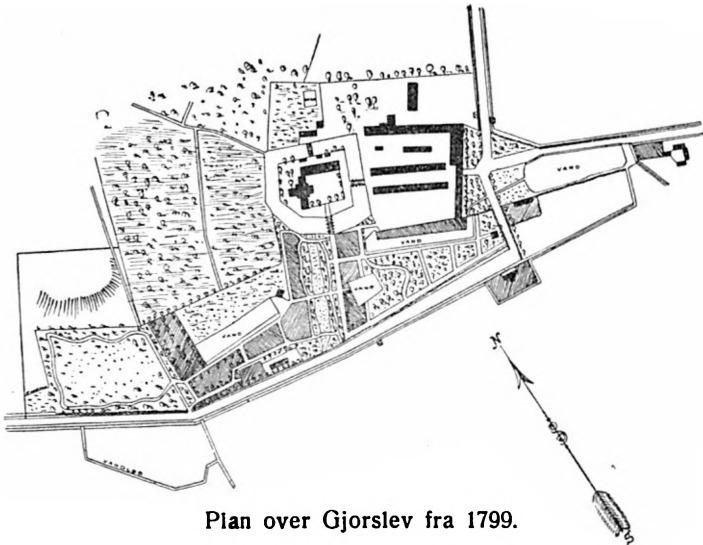
*) Om Nysø Have i nyere Tid, se Aarbogen 1921, S. 85—87, „Architekten“ 1926, Nr. 26, samt Danmarks Naturfredningsforenings Skrift „Store Naturfredninger“ paa Godset Stampenborg.

paa Sneglebakken bleve sendte fra Italien til Nysø af Baron Christian Stampe. De er nu fjernede.

Af de klippede Hækkepartier danner Buegangen sig ejendommeligt. Det ligner dem, der ere plantede i Slutningen af 1700 Tallet flere Steder her i Landet

Stephan Nyeland fortæller om sit Besøg paa *Gjorslev* (1885?)²³):

Langs hele Vejen har der været en prægtig Askeallé. Denne findes bedst bevaret i Gartnerens Have. Alleen gaar i Syd og Nord og har staaet paa en Jordvold. Der var Nøddetræer i Række, deraf 15 meget gamle, og deroverfor

Plan over Gjorslev fra 1799.

Resterne af en gammel Frugthave, deriblandt Graasteneræbler med Stammetykkelse af 4,8". Der er ogsaa to gamle Valnøddetræer, deraf især et, der ved Roden maalte 10,3" og i Brysthøjde 9". Det var et sjældent smukt Træ. Der er et Lindelysthus fra c. 1770 kaldet Mettes Lysthus, og atter gammel Frugthave med et især meget gammelt Graapæret træ. Der var smukke stedsgrønne Træer fra en senere Periode især Thuja gigantea, Thujopsis og Chamaecyparis.

Gik man videre i denne gamle Have var der to vældige Kastanietræer. Det største maalte ved Roden 15,3" og i Brysthøjde 12,3". Ved det firkantede Kastanietræs-Lysthus udenfor Slottet var der to gamle Kastanier og flere yngre.

Vejen gik saa til den store langagtige Fiskepark med den lange Nøddegang. — Ud mod Engen fandtes fire gamle Popler af samme Slags som paa Herlufsholm. De maalte dog kun 16,8" ved Roden og 12,7" i Brysthøjde. Endvidere fandtes der en meget gammel Ask, hvor der før har været Gjærde. —

Til Højre gik saa Gangen, der stod dejlige Hængebøg, Blodbøg, *Quercus confetta* (Eg) og videre til en Lindeallee, som maa være plantet sidst i 1700-Tallet. Bag Lindealleen var en meget knudret, gammel Platan, der maalte ved Roden og i Brysthøjde 10,3" og to a tre morsomme, gamle, podede Mannaask lig dem, der findes paa Dronninggaard. Vildstammer var 10" og der var 3 a 4 gamle Podninger. Der fandtes ogsaa en mærkelig gammel rød blomstr. Kastanie og to meget gamle Amelanchier og i Nærheden nogle senere plantede *Pteraucaria* (Vingevalnød) og *Thuja*.

Derfra gik Turen med den elskværdige Gartner hen til den saakaldte Croquetplaine, hvor der var Liquidamber (Tulipantræ), 3,3" i Omkreds, *Ulmus effusa* (Elm) 8'9" i Brysthøjde og *Gleditzia* 2,9" i Brysthøjde samt *Celtis*, *Castanea vesca* (ægte Kastanie) m. fl. alle plantede 1840—45.

I Borggaarden var gamle Ask Mage til dem i Alleen. De maalte ved Roden 15,3" og i Brysthøjde 10". Den fandtes i det N. Ø. Hjørne. Kastanien ved Bygningen i Nord nær ved Roden 10,3" og i Brysthøjde 9". Der var endvidere 3 Lind, hvoraf de to stode paa hver sin Side Trappen og en ved Bygningen i Nord . . . Mod Øst var der to Stkr. af den smaa bladede Lind, som træffes sjældent som gammel, de maalte c. 10". Nede ved Langet Port fandtes en *Tilia tomentosa* (Lind), der var 10,5" ved Roden. —

Døllner var Opsynsmand i Søndermarken i Dronning Marie Sofie Frederikkes Tid, — blev Gartner paa Gjorslev og var Danckerts Formand. Døllner kom efter Slichten. —

Hr. Borries kom til Gjorslev og Søholm 1851, da vare Træerne paa Croquetpladsen store, og der var Kjøkkenhave ud for Dammen. . . . Etatsraad Scavenius forbedrede Haven, men Sønnen, Kammerherre P. Brønnum Scavenius, c. 1810, lod de sjeldne Træer plante.

Der var en Gartner Poulsen⁶¹), der senere kom til Aalholm, som har omlagt en Del i Haven eller i alle Tilfælde har gjort en Del Forandringer i Slutningen af 1830-Tallet. Efter ham kom Gartner Mouritzen, i hvis Tid Terrainet omkring Haven blev inddraget i Haven og den store Høj lavet. Efter ham kom Gartner Døllner, som anlagde Driverierne

og plantede de mange Espaliertræer og lavede Rosenhave og næsten alle sjeldne Træer i Haven bleve plantede, da han var Gartner, og der blev anlagt en hel ny Kjøkkenhave. Vistnok i 1863 eller 1864 kom Gartner Danckert, som fortsatte med Plantningen af sjeldne Træer i Anlægget. Han rejste i Begyndelsen af 1880-Tallet, og saa kom Gartner Madsen, og fra hans Tid gjordes der intet mere for Haven, som kun med Nød holdtes ren og Driverierne og Kjøkkenhaven forpagtedes bort. I Anlægget er c. 30 sjeldne Naaletræer og over 50 sjeldne Løvtræer.

Om *Herlufsholm* hedder det⁵²⁾:

1804 var der ingen Øer i Susaaen, og Aaen gik tæt op til Kirkebakken, men i 1855 og 56, da den berømte Anlægsgartner Suhr anlagte Nyhave, blev Susaaen reguleret og lagt længere ind mod Skoven (Raadmandshaven), og stensattes Nyhave. Der anlagdes en Ø, og den er der endnu. Istedetfor Slusen over Susaa kom der en Bro. I de senere Aar er af og til fældet Træer; men ud over den Allé*), der allerede bestod 1804, er der vist kun plantet c. 100 Træer. Jørgens Tegning af Herlufsholm 1874 stemmer med den kjendte Tegning fra 1864, og saaledes ser Nyhave ud endnu.

Ved et Besøg i . . . i Maj 1900 viste det sig, at Fraterhaven er nu hrolagt, og der staar en Lind i Midten . . . I Nyhaven ved Kirken er et gammelt Valnøddetræ, og der findes endnu et nær ved Inspectørens Hauge . . .

*Liselund*⁶²⁾ er en Del af den nordlige Klintegne, hvor Naturen med dens rige Skønhedsfylde er benyttet, dels ved egentlige Haveanlæg, og dels ved at hæve de mest indtagende Egne og bringe de forskjellige Landskaber i harmonisk Forbindelse. Kunsten har her bygget paa Naturen, saa det er en Samling af Naturhaver. I Udkanten af Skoven før Klintens Højder begynde, var en stor Ellemose i en vid Dal; denne har Kunsten forvandlet til en dejlig Lystskov, gennemskaaren af de store, dybe, dejlige Canaler, der ved sin Afvexling minder om en Aa. Her er overalt store Afvexlinger. Midt i det konstige Anlæg er et aabent vidt Landskab, omgivet af skovgroede Høider. Der er en blomsterkrandset Ø begroet med Krat og Busktræer. Paa en maadelig Højde halvt skjult af den mørke Skov med fri Udsigt over det *livlige Landskab ligger det landlige Hus som*

*) Ved Ringstedbanens Anlæggelse i 19-Tallet har et Viaduktanlæg brutalt skaaret den smukke Allé i Stykker.

Lisenlunds og *Marienburgs* Ejere bebor, naar de færdes i denne Egn.

En *lille halvt italiensk Bygning* af een Etage. Blaamalede Støtter bære det fremspringende Straatag og danner en dækket Omgang, og der imellem skinne de hvide Mure frem. I Forgrunden er en hældende Græsslette og et rundt Bassin. Bagved i Skoven er en *Skovhytte* morsomt indrettet. Et Par Timer gik der med at see de forskellige *Klinthavers* Ejendommeligheder. — Egnen ved Baadehuset, det mørke Vandfald og et norsk Hus paa en Højde nær Havet. . . . Broen over de to Klipper, hvor man har dejlig Udsigt til Vandfaldet, er et smukt Parti. Det *gothiske Skovkapel* ved Stranden og Fru Calmettes lille *Klinthave med Udsigt til Lille Klint*.

Til *Klintholm* Have kom i 1850 Skovridder F. Stoltze, der tillige skulde være Gartner paa Stedet, han fortæller, at Arbejdet i Haven⁶³⁾

bestod kun i at holde den ren og have lidt almindelige Kjøkkensager til Herskabet i den korte Sommetid (ca. 1 Md.), som de beboede *Klintholm*. Saadan var det til 1870.

Da den nye Ejer tiltraadte Gaarden blev der gjort store Forandringer. Det blev antaget særskilt Gartner. Haven blev udvidet betydeligt og blev ca. 6 Td. L. Lystskoven anlagt. Ny Frugt- og Kjøkkenhaven anlagt. Bygget et lille Blomstehus, Vinhave og anlagt Gjødningsbænke. Selve Haven ligger paa en Bakke, meget udsat for Vinden og Jordbunden bestaar af stiv Rødler. — Frugt- og Kjøkkenhave vare derfor tarvelige. Der skiftedes stadig Gartner.

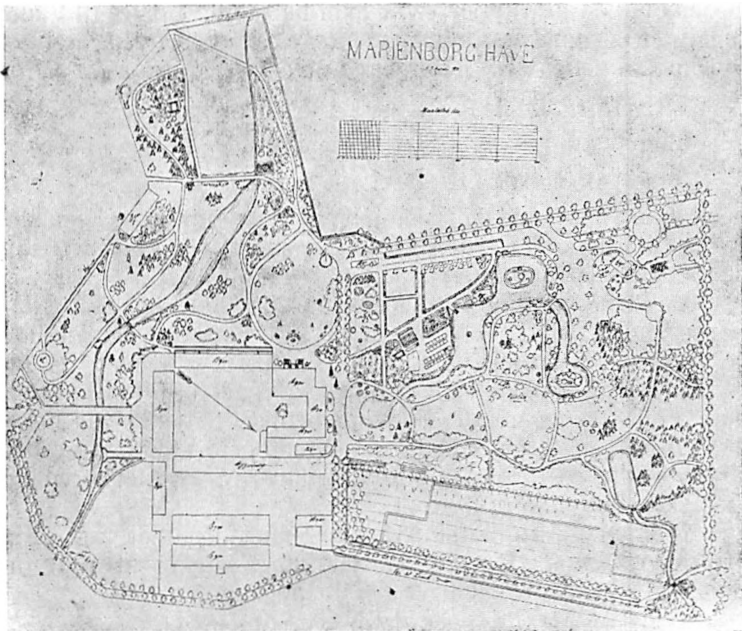
1890 blev *Klintholm Avlsgaard* bortforpagtet, og siden har der ej været Gartner, da Herskabet kun er her lidt om Sommeren, saa det Hele er i Tilbagegang.

Marienburg var i Slutningen af 17-Tallet og Beg. af 18-Tallet meget smuk, hvad der er mange Beretninger, der vidner om¹⁸⁾.

En Kanal snoer sig ud af den nære Sø eller Dam, bag ved hvilken to Forhøjninger bærer maleriske Trægrupper. Skoven danner Hovedmassen foran Huset, men i Midten er der Udsigt til en fjern Egn; til højre og venstre for Midtpartiet findes Kjøkken- og Frugthaven. I Haven er der Kanaler, Øer, Kabinetter og en botanisk Have, hvori særlig amerikanske Planter trives.

Omstaaende findes Pastor Wedels Omtale af Haven fra ca. 1800, og fra 1811 skriver Molbech derom,⁶²⁾ at

Konsten har gjort alt for at bøde paa dette Savn (af Udsigt), som rigtignok er dobbelt følelig, naar man kommer fra Liselund . . . Blomstersamlinger og Buskvæxter pryde hist og her i munter Afvexling den mellemliggende Egn, og denne lyse Forgrund begrændses af Træer, der hæve sig i skønne Grupper mod Skoven. Deri er en Eremithytte af Kampesten. . . Fra et højt taarndannet Lysthus er der en prægtig Udsigt over det Hele. Desværre var der en kunstig Gravhøj og et norsk og chinesisk Lysthus. —

Gartner Eriksens Plan til Marienborg Have.

Om Tiden efter 1821 hedder det⁶⁴).

1821 købte Hofjægermester P. A. Tutein Godset og overtog Calmettes Gartner Krause. . . Nu fulgte den ene Gartner efter den anden. Den der var længst var Dølner, som senere fik Pladsen i Søndermarken og kom til Gjorslev, da den blev inddraget. Saa lod Tutein Drivhuset rive ned, og drev Haven i 10 Aar med nogle Daglejere og var selv Overgartner. Nu voksede alt og Tilstanden var sørgelig, saa han fandt det nødvendigt at faa en Gartner. 1845 1. Sept.

fik jeg knapt 20 Aar gl. Pladsen. Haven var forfalden og ca. 30 Td. L., og jeg var forfvivlet. Jeg arbejdede med Lyst alligevel. Haven fandtes da med mange Alleer og mellem disse indesluttede Partier. Det var en stor Have delt i mange smaa. Der blev udhugget meget; men alle gode Træer blev skaanede, som Prof. Joh. Lange skrev om og bestemte med Maal og Alder. Træerne her i Haven ere enten plantede i Calmettes Tid, eller ogsaa har jeg plantet dem. Med Undtagelse af Alleerne bleve alle Gange omlagde saa det hele fik Udseende af en Park. Alt skete efter Samraad med Hr. Tutein.

1854—55 blev en ny Hovedbygning opført, og da den gamle Gartnerbolig laa lige i Udsigtslinien, blev en Villalignende Gartnerbolig opført andetsteds i Haven omgivet af de gamle Træer. S. for den nye Hovedbygning indtoges 4 Td. L. til Have. Der var derpaa en ca. 1 Td. L. Mølledam, som blev sænket, hvad de lavere liggende Enge tillod og opfyld. Derefter en Kanal gravet, saa der dannedes et couperet Terrain Frugthavebed ca. 3 Td. L. og Kjøkkenhaven 2 Td. L. Denne er langt bedre end Frugthaven, hvor Jorden ikke er god.

I en Periode af Tutein Liv var Haven pæn; men i hans sidste Leveaar maatte der ei anvendes saa meget paa den som før. 1888 købte Grev Henning Moltke Godset, og nu maatte der anvendes endnu mindre end i Tuteins Tid paa Haven.

Meget frøs i den strænge Vinter 1893 og der ødelagdes en Mængde af de i 1857 plantede Planter af Frost.

Haven matte gives en anden Form og det har Hr. Erikssen sørget for. (Se Planen).

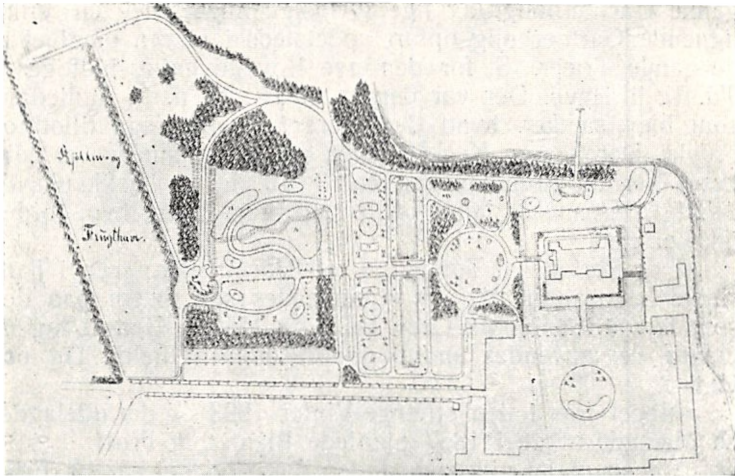
De Planter, som Professor Lange opmaalte og opnoterede er (1885)²³).

Carpinus Betulus (Aavnbøg)	6"	i Stammeomfang,
Populus canescens (canadisk Poppel)	11,6"	do.
Salix alba (Hvidpil)	12,10"	do.
Salix caprea (Polarpil)	8"	do.
Acer dacycarpum (Ahorn)	9,7"	do.
Juglans nigra (Valnød)	7,7"	do.
Crateagus monogyna (Tjørn)	5"	do.
Sophora japonica	9"	do.

Om *Engelholm* skriver Ejeren, Hr. Carl (ca. 1900)²³) (se Planen):

Haven har beholdt sit Anlæg fra Lichtenbergs Tid indtil Gartner Larsen omlagde den ca. 1850. Denne Omlægning berørte dog kun Partiet med den runde Plæne umiddelbart S. for den søndre Borggrav indtil den langs med de to Dammes nordre Side løbende Gang. Tidligere fortsattes den staaende Allee, som jeg trods Planen beholder lige op til Broen ved Borggraven.

Her findes en fliget El og en Pyramideeg samt nogle americanske Ege. Frugt- og Kjøkkenhaven er anlagt af Ejeren nu. Den firkantede Kjøkkenhave har i gamle Dage været omgivet af Avnbøgehække og Allee, Hækkene ere til sidst

Plan over Engelholm Have c. 1850.

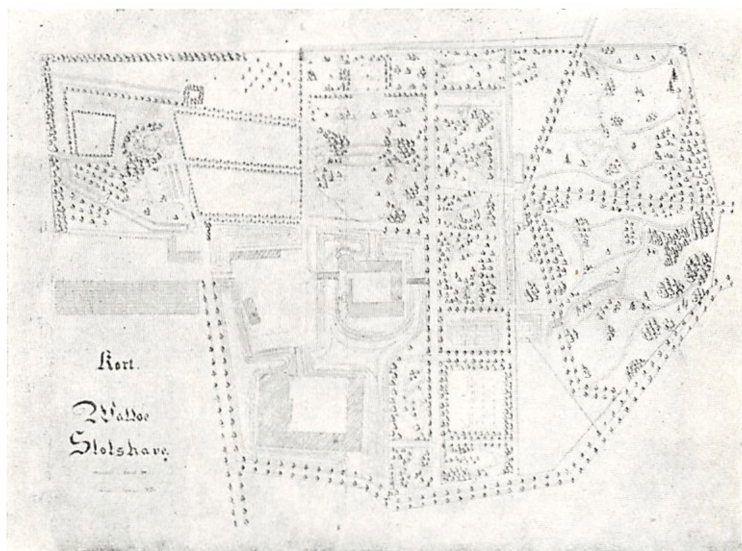
blevne forsømte og voxede op til Træer, som nu frembyde et ret ejendommeligt Syn.

De to aflange Damme i Haven nærmest det af Larsen omlagte Parti ere Resten af Gaardens gamle Ydergrave, der har staaet i Forbindelse med Søen og fortsættes udenom Ladegaarden. . . .

Vallø har i 18-Tallet været Genstand for store Omlægninger, under Ledelse af bekendte Gartnere. Fra 1863 hedder det om Havens Udseende¹⁸⁾,

at den Nord for Slottet løbende Allee fra Øst til Vest var 500 Alen, og at den fra Nord til Syd løbende Allee, der

skærer den første var 404, hvilke Maal stemmer godt med Planen fra „Den danske Virtruvius“. Dernæst omtales de regelmæssige Kvarterer, der endnu kaldtes de franske Kvarterer, tidligere havde været beplantede med lave Frugttræer, men at disse efter Lindetræernes Tiltagen i Størrelse, af Mangel paa Luft og Lys, havde maattet vige Pladsen og var erstattede af andre Træer og Buske. Mod Vest og Nord begrændsedes Haven af Dyrehaven, som var gennemskaaret af Linde- og Hestekastaniealleer, der dannede en Fortsættelse af Havens Alleer, men ogsaa slyngede Gange fandtes i den.

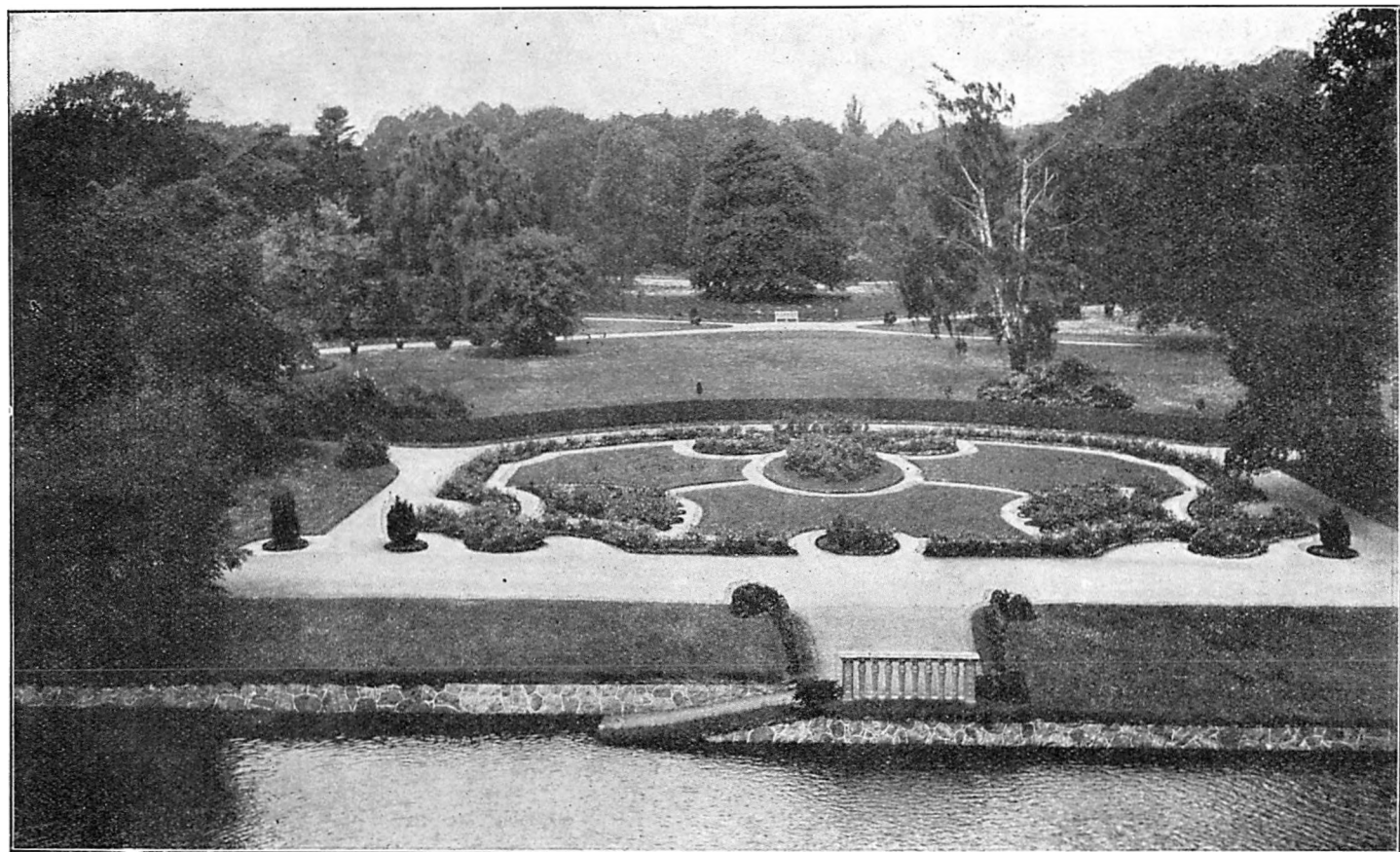

Vallø Slotshave i Slutningen af 1800-Tallet.

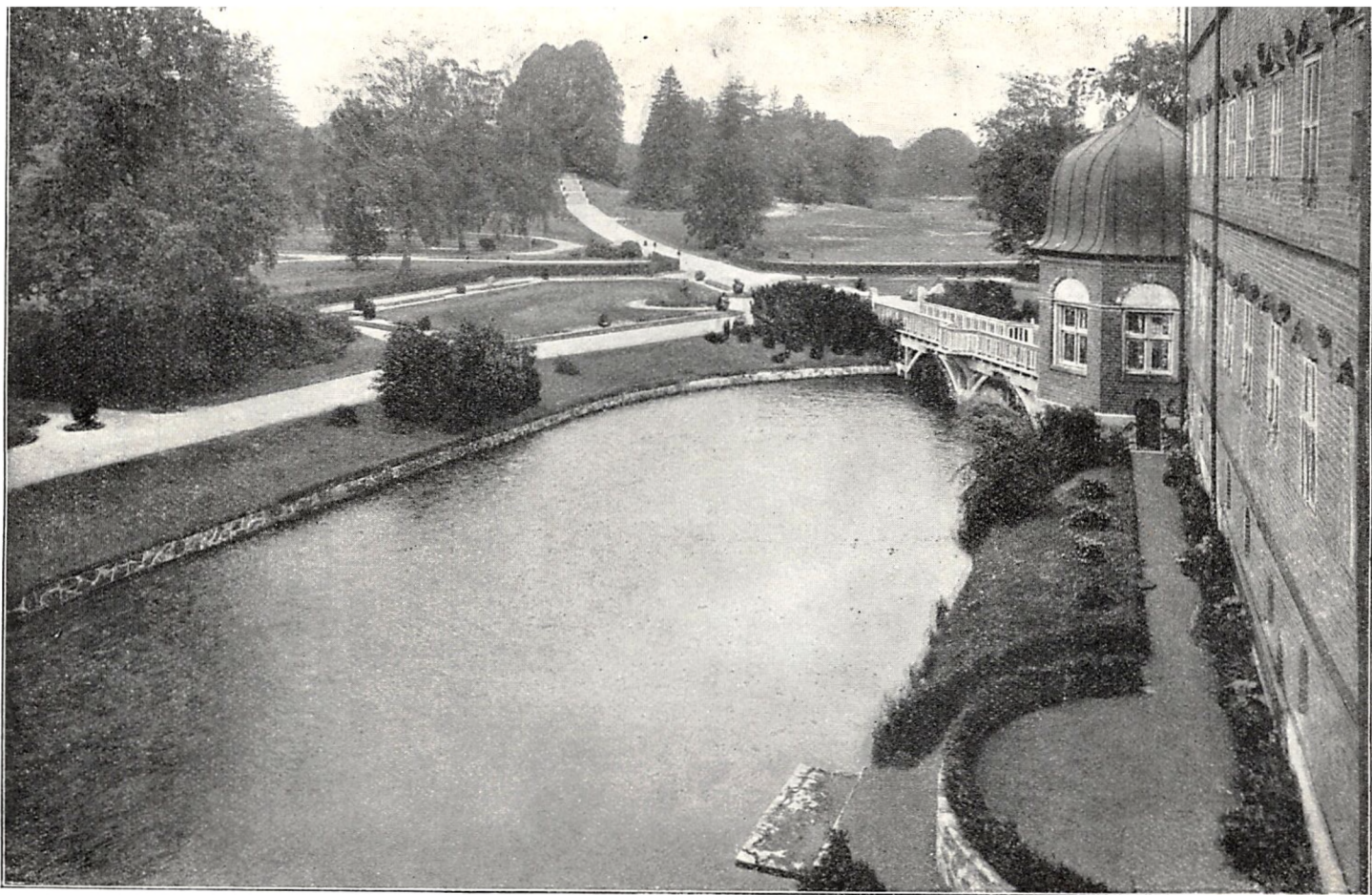
1877 omtales den vestlige Del af Haven som et smukt engelsk Anlæg, og i en Nekrolog over Stiftsgartner Chr. Gentz skriver „Dansk Havetidende“ 1879, at da han i 1843 kom til Vallø, trængte Haven til Omdannelse og Forskønnelse, og det lykkedes ham der at skabe et smukt Gartneri og at omdanne Klosterets nærmeste Omgivelser til en smuk, storartet Park.

... da Slottet i 1893 brændte, var Haven tæt overgroet af Træer og trængte stærkt til Udhugning.

Samtidig med Slottets Genopførelse besluttedes det at foretage en Omlægning af Haven, og Haveinspektør H. A.

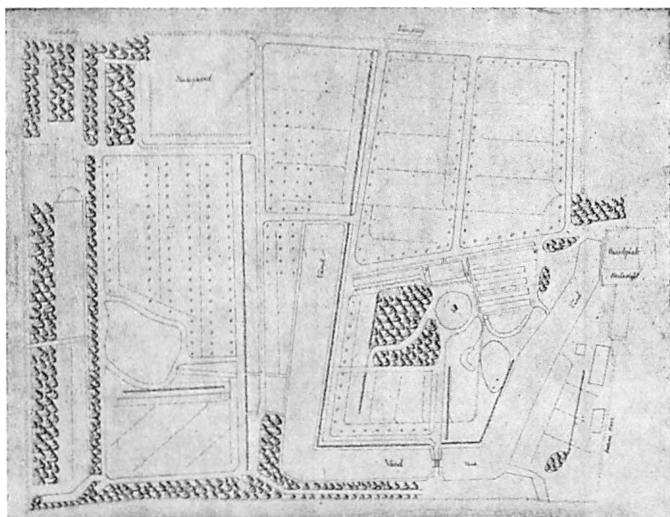
Rosenhaven paa Vallø i vore Dage.

Parti fra Vallø Slotshave 1919.

Flindt fik det Hverv at udføre denne. I de følgende Aar foretoges der en Del Udhugning, Rydning af adskillige Alleetræer og Nyplantning, hvilke Arbejder dog blev afbrudt ved Flindts Død 1901. Derefter blev det overdraget Landskabsgartner E. Glæsel at planlægge Omlægningen.

Ved denne Lejlighed huggedes de lange Alleer, hvad der fra mange Sider er beklaget, og som gav Anledning til en heftig Polemik i Gartner-Tidende 1904—05, ligesom Stephan Nyeland i sit Manuskript dybt beklager dette. „*De gamle statelige Alleer ville savnes af Mange*“²³).

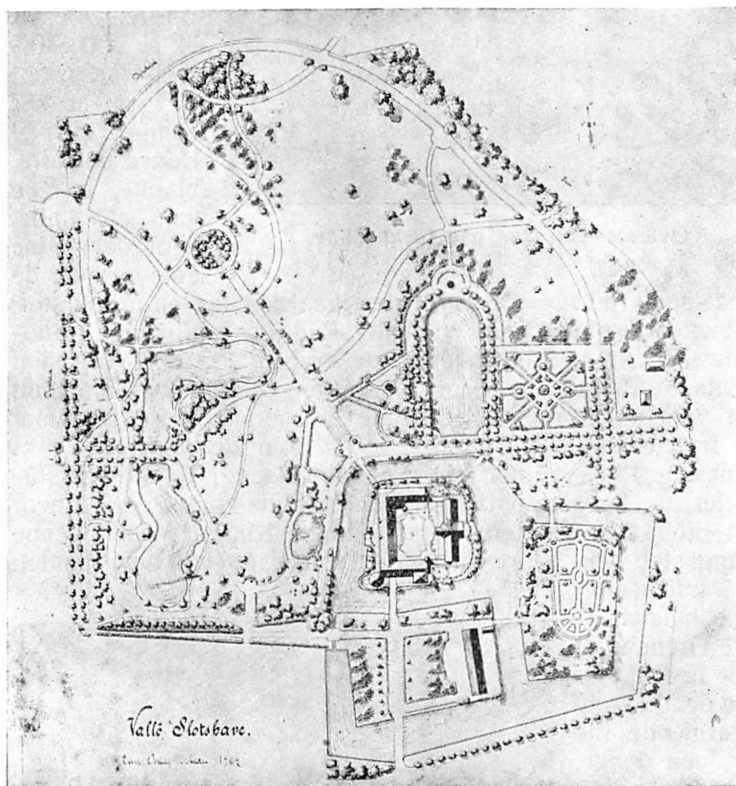

Plan til Køkkenhave paa Vallø.

Ligesom Vallø er ogsaa *Bækkeskov Have* omkring Aarhundredskiftet bleven moderniseret og omlagt. Parken er dog stadig præget af ældgamle Kastanietræer, Valnød, Gran, Bøg og Eg. Søen, som var ganske overgroet, er tørlagt og nye Plantninger er foretaget, — lige til 1920 er der foretaget Ændringer og Forbedringer (se Ill. S. 82—83)⁷⁹).

Foruden Herregaardene betød Præstegaardene enormt i 18-Tallet for Havernes Fremkomst. De laa der som det

Eksempel, hvorefter man kunde tage Lære, og Præsterne selv var saare virksomme i Havedyrkningens Kunst. Blandt saadanne Præster var Wøldike i Hammer og hans Søn, som det senere skal ses, og af Haver, der har afgivet Billedet paa en frodig og tiltalende Plet, maa, blandt de mange, der

Plan til Omlægning af Vallø Slotshave 1904.

fortjente at fremhæves, og som allerede er nævnt foran, nævnes den store Langesø Præstegaardshave, og den mindre Skelby, fra hvilken sidste vi har Ellen Reumerts indtagende Skildring i „To lykkelige Hjem“ 1919:

„Gemt bag tre store Haver, favnet af Vildvin, Slyngroser
Historisk Samfund. 6

Øverste Terrasse paa Bækkeskov.

og Klematis laa den gamle SkelbyPræstegaard, hvor jeg er født (1866). Haverne var fulde af Frugttræer og Buske. Der var bl. a. 500 Stikkelsbærbuske, og jeg husker endnu, hvor i Haven de store, blanke, grønne var at finde, hvor de laadne gule og hvor de

smaa søde røde . . . Foran Præstegaarden laa en meget stor, ujævn Græsplæne med en dejlig Rødtjørn og mange knudrede Æbletræer, som man kunde krybe helt op i. Der stod ogsaa to Blommetræer, og jeg husker endnu, hvor morsomt det var om Morgenen at samle de modne, store Blommer op fra det dugvaade Græs, — og som de smagte! . . . Omkring Plænen stod en Mængde Roser i forskellige Rabatter, og længere borte var den „Gamle Nøddegang“, hvor om Efteraaret Nødderne hang i tunge Klaser. Midt i denne Gang stod den „store Kastanie“, som Far selv havde plantet.

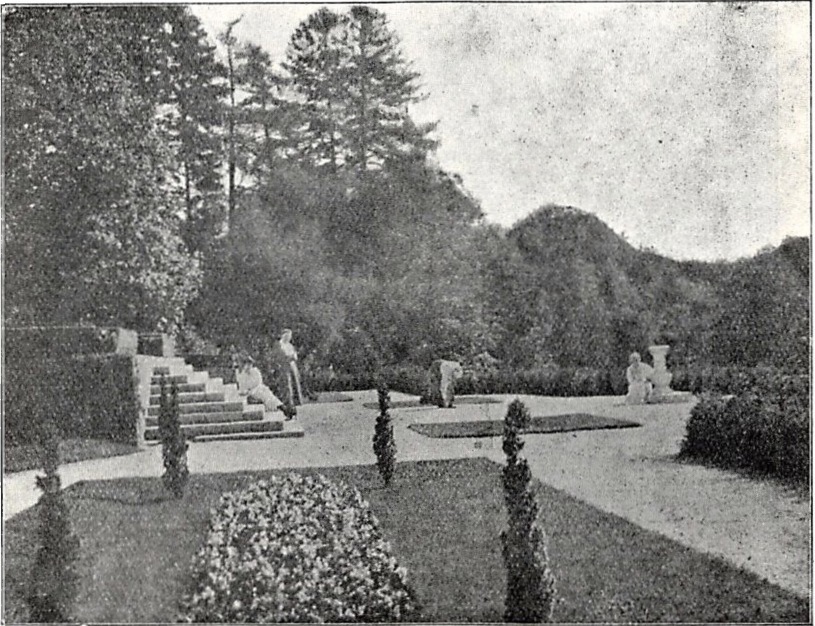
Et umaadeligt Træ, hvis mægtige Grene faldt helt ned til Jorden og altid gav skærmende Læ for den lange, hvide Bænk, hvor Sommergæsterne sad de stille, lune Sommeraftener, dengang, der endnu fandtes Somre i Danmark.

Til Moders Fødselsdag blev

Fra Dyrehaven paa Bækkeskov.

Nøddegangen altid oplyst med kulørte Lamper . . . Udenfor „Enkesædet“ laa vor store Køkkenhave, der ogsaa indeholdt en Mængde Frugttræer. Den tredie Have førre ned til Susaaen og kaldtes derfor „Aahaven“. Den lignede en lille Skov, og nedad en lang Stentrappe naaede man Susaaen med de mandshøje Siv og de gamle knudrede Pile, der laa helt ud i Vandet . . .“

Nederste Terrasse paa Bækkeskov.

En anden Præstegaardshave*), som kulturhistorisk set har haft sin store Betydning, er Udby, hvor Grundtvig modtog de stærkeste Indtryk, hvor Linden og Avnbøgeallen dominerede, og hvorom han sang i Digtet „Udby Have“:

*) Ogsaa Fensmark Præstegaardshave bør nævnes i denne Forbindelse; thi her fandt Chr. Winther nogle af sine skønneste Indtryk. — I Karise Præstegaardshave findes den hellige Fru Marthas Kilde (Aarbogen 1925, S. 12), og i Hellested Præstegaardshave arbejdede Peder Syv, og nogle af hans bevingede Ord voksede næsten ud af denne.

Avnbøgealleen i Udby Præstegaardshave.

Have, du som vildt dig breder
rundt om gamle Præstegaard,
venligen du mig hjemleder
i de skønne Barneaar.
dette Vildnis, disse Gange
bleve tidlig for mig trange . . .

Kære Have, vredes ej
for saa tit jeg gaar min Vej! . . .

Slig en Have, slig en Gang,
som imellem dine Bøge
jeg forgæves vilde søge
paa den lange, paa den brede,
vilde Hede . . .

Have, jeg har mærket sent,
at jeg dig jo glemmer rent . . .

I en Oversigt over Havebruget omkring Aarhundredskiftet 1900 hedder det fra *Faxe*⁵³):

De Frugttræer, hvoraf der høstes saa meget her og i Egnen, synes at være plantede for c. 60 Aar siden. Det er hovedsagelig Graastesæbler, Flaskeæbler, Pigeons og Graapærer. Der findes ogsaa mange Syltekirsebær i Egnen. I mange Aar er der kun plantet lidt af Frugttræer og først i de senere Aar er man ret begyndt at plante igjen. For Tiden er her megen Interesse baade for Haver og Plantning i det Hele taget.

Haver af Betydning findes ikke her i Byen, men findes paa Lystrup, Margrethelund, Rosendal og Vemmetofte. Grev Holchs Vinterfeldt Margrethelund og Klosterlæge Nielsen ere bekendte Rosendyrkere. Her er desværre ingen offentlige Anlæg ved Byen, og her er $\frac{1}{4}$ Mil til nærmeste Skov.

Her findes 3 private Gartnere her i Egnen.

I en Skov ved Strandegaard fandtes indtil for nogle Aar siden Træer med Mistelten*) — baade paa Pil og Æbletræer.

Her er ingen Torvedag, men ved Markederne forhandles Grøntsager og Kartofler etc.

Fra *Vordingborg* hedder det⁵⁴):

Her er ikke gjort store Fremskridt, men dog nogle i Havedyrkningen i de sidste 30 Aar; men saa vidt, jeg kan see og har hørt fra Andre, vises dog nu langt mere Interesse end før. Der dyrkes mere Blomster, og Kjøkkenurterne ere bedre og flere.

Næsten hvert Hus har sin Have; men der er ingen af større Betydning. Her ved Byen er et smukt Anlæg, Kirkeskoven, som ejes af Kommunen og holdes pænt i Orden af samme, da det ligger nær ved Byen.

Handelsgartner J. J. Hansen, som nu i 25 Aar har boet i Vordingborg, har særlig virket for Havedyrkningens Fremme og havt megen Indflydelse. Han driver en betydelig Blomkaalsfrøavl. Her findes 3 Handelsgartnere. Torveforholdene ere kun tarvelige.

I Nærheden af *Præstø* har i mange Aar ligget en Planteskole, og om denne og *Præstø* fortælles⁵⁵):

*) Mistelsten fandtes ogsaa indtil for faa Aar siden paa en Tjørn paa Knudshoved.

Planteskolen blev grundlagt 1871. Det gik smaat i Begyndelsen, da Jorden var uren og udpint. Efterhaanden blev Kjøkkenurter og Frøavl indskrænket til det mindst mulige, Der lægges nu mest Vind paa Planteskolen, særlig Frugttræer. Roser, Alletræer Stikkelsbær, Coniferae (stedsegrønne) og Hassel. Planteskolen har en god Beliggenhed ved Korsvejen.

Da jeg kom til Egnen 1867 var der ingen Handelsgartnere i Præstø og Vordingborg. I Præstø var gamle Lysestøber Nielsen den eneste, som havde spiredygtigt Frø. I Vordingborg var Urte-Mette berømt for sine gode Kaalplanter. I Nestved var der nogle faa Gartnere, der kun dyrkede Kjøkkenurter. Fra Herregaardene dreves der nogen Handel, som dog nu tildels kun er indskrænket til Frugtsalg. Almindeligt bliver det jo paa mange mindre Gaarde, at Gartneren tildels lønnes igjennem Procenter af Haven; men Gartneren forstode paa sine Steder at benytte sig deraf.*

I Præstø havde de fleste Beboere større eller mindre Haver, hvoriblandt Hr. Kjøbmand Olsen har smukke unge Frugttræer i god Kultur. Hos Apotekeren og Borgmesteren haves større Haver. Af Husmænd paa Øen er der enkelte, der tildeels forsyne Præstø med Urter, Kartofler og Jordbær, særlig Lars Andersen Skovhuse, som adskjellige Gange har faaet Præmie for sin Have. . .

Af offentlige Anlæg er der i Præstø Frederiksminde, som i lang Tid laa upaaagtet. Det er et højtliggende Terrain omgivet af Søen paa de tre Sider og besat med store Træer; og som havde flere henrivende Udsigter. Det er omlagt efter Landskabsgartner Glæsels Tegning af C. V. Larsen.

Beretningen fra *Stege* er affattet af nuværende Handelsgartner, Havebrugskandidat J. Jenssen, og lyder⁵⁴⁾:

Da jeg kom til Stege 1881 bestod Byens eneste Handelsgartneri af 2 Skpr. Land Lejejord, drevet af Graveren med 30 Gjødningsbedsvinduer. Nu er her 6 Td. Land Handelsgartneri, 4 Huse og 150 Gjødningsbede.

I Lindemark tæt ved Stege er og har i de sidste 30 Aar været drevet et lille Gartneri paa 2 Skpr. Land med en Snes Vinduer.

*) Hvert hundrede Kr. som Gartneren faar, koster som Regel Godskassen 200 Kr. om ikke mere. En Gartner hen paa Egnen, der var lønet paa den Maade efterlod sig 12—1400 Kr., men Herremanden havde intet Overskud.

For 30 Aar siden var her intet Handelsgartneri paa Møen. — For 6 Aar siden oprettedes Rødkilde Havebrugsafdeling med 3 Td. L. Frilandsculturer særlig Urtehave. I Stege By er der ingen Privathaver af Betydning. Der er et offentlig Anlæg til Byen. Det ældste er Voldenes og Gravenes Beplantning; thi i 1830 Tallet henstillede Amtsforvalter Poulsen til Byens Borgere at tilplante Byen Volde og Grave istedetfor at lade dem henligge som forsømte Græsgange. Under hans Ledelse og ved Hjælp af Borgerne, der kjørte, gravede, plantede o. s. v. blev Terrainet tilplantet og efterhaanden blev der anlagt Spadseregange, senere blev det udvidet af Communen, i Løbet af de sidste 3 Aaar har Hr. Jenssen af Byen anlagt 3 Td. L. i Parkstil, saa dette Hele nu er ret anseeligt. —

Hr. Jensen har arbejdet en god Del for Havebrugets Fremme paa Møen. Der findes 3 Gartnere i Stege. Der har været flere Ferskentræer (Frøtræer) ved Bøndergaardene; men nu kun faa. Grønttorv holdes ikke.

Næstved⁵⁷):

For 30 Aar siden stod Havedyrkningen i Næstved kun paa lige Fod med de ringere Byer i Landet. Blomsterdyrkningen var henvist til Friland, og højst til et Koldhus og nogle Varmenede. Frugtavl kom først frem. Efterhaanden som Forbindelserne med Jernbaner og Dampskibe kom igang, udviklede Havebruget sig ogsaa og Sansen for bedre Havebrugsproducter. Der opstod bedre Gartnieri, og man forskrev mere fra Udlandet, da Folk der reiste, saa mere og forlangte lignende. Den ældste Gartner her, Sørensen, overtog ca. 1877 en lille privat Have som ved Ejerens Flid og Dygtighed er voxet sig stor i Forretning med Roser. Gartner Petersen kjøbte sit Handelsgartneri af Gartner Hansen. Dr. H. Hansen har gjort meget for sin lille Have, og har adskillige velholdte Frugttræer.

Kjøbmand Lillelund har den største Have, [som er] sammenkjøbt af flere, men den passes ej saa godt, da den vel er bestemt til Byggeplads. Kjøbmand Krag har bygget et Hus ca. 20 Al. langs Bagvæggen har han en Marechal Niel (Rose), der giver aarlig flere Hundrede Roser. Apotheker Baagøes Have er lille, men har et godt Rosarium, især af Theroser. Hr. Apotheker Baagøe har arbejdet en Del for Havebrugets Fremgang. Hans lille Urtehave udvidede han som Mønster. Den var 280 Kv. Alen og blev 2 Td. L., hvoraf meget dyrkedes med Asparges, og ca. 120 Frugttræer. Resten med Kjøkkenurter.

*Storehedinge*⁵⁸):

Af større Haver i Byen maa fremhæves Præstegaards-
haven, Overretssagfører Ovesens og Proprietær Svendsens
og Permins Haver, samt Haven ved Erikstrup. Kjøbmand
Richter har beplantet 6 Td. L. Markjord med Frugtræer,
idet Arealet ogsaa benyttes til Hønseri. Snedker Larsens
Have er mindre, men den udmærker sig ved sit gode Indhold;
thi der findes en Samling paa 160 Stauder og gode Naaetræer.

Den 20 Aar gamle, nye Kirkegaard er anlagt i stiv
Havestil med Plainer og Bousketter. Byens Lystanlæg er 3
Td. L. og er anlagt for 5 Aar siden.

Der er intet Grønttorv.

I Omegnena f Storehedinge staar Havebruget højt. Den
mærkværdigste Have er Haven paa Søholm, anlagt eller om-
lagt af den store Haveven Hr. Th. Borries, der navnlig ved
Masseplantninger af Stauder og smukke Farvesammenstillinger
af Planter med farvede Blade har frembragt ganske fortrinlig
Virkning. Haven er enestaaende i sit Slags.

Pastor Wøldike og hans Søn i Havebrugets Tjeneste.

Blandt de mange Præster, der traadte i Havesagens
Tjeneste, fortjener faa at nævnes med Hæder i saa høj Grad
som Pastor Wøldike og hans Søn, der fik den største Betydning
for den danske Frugtavl, og om hvis Arbejde der her og i
et følgende Afsnit skal berettes⁷⁷).

Jeremias Wøldike fødtes den 5 Juni 1819 i Faaborg
som Søn af Pastor P. Rosenstrand Wøldike der, og dennes
Huatru Elisabet Holst. Hans Far flyttede, da Sønnen var 8
Aar gammel, til det sydsjællandske Kald Hammer-Lou, to
Mil syd for Næstved, senere kom han til Taarnby paa Amager.
Under Opholdet i Sydsjælland sendtes Jeremias til Latinskolen
i Vordingborg, og her fik han i 1828 sin Artium, til hvilken
han i 1843 føjede theologisk Embedseksamen.

Den gamle Pastor Wøldike var som alle Datidens Præster
interesseret i Havebrug og arbejdede flittigt dermed. Særlig
havde han slaaet sig paa Frugtavlen, og han tumlede med
Problemerne, der knytter sig til denne Gren af Havebruget.
Sin Interesse for Havebruget, der nok snarest maa kaldes
Kærlighed, søgte han at indpode sine Børn, og allerede mens

Jeremias var Dreng i Faaborg, havde han Lejlighed til at se, hvorledes Faderen efter alle Kunstens Regler podede sine Frugttræer, beskar dem og i det hele syslede med, hvad der hørte til. Faderens Interesser gik Jeremias fuldkommen i Blodet, saaledes at han — som det er set — efter at være bleven Præst, tillige blev en dygtig Frugtavler og Frugtkender, Pomolog.

Det har sikkert været med Tanker paa Frugtavl og med Viden om, at der til det sydsjællandske Præstekald hørte en stor Have med mange Frugttræer, at Pastor Wøldike har

Jeremias Wøldike.

søgt dertil. Og for den lille Jeremias' Fremtid skulde det blive af største Betydning, at ogsaa han kom til denne Egn. — Ganske kort efter, at Familien i 1827 havde indrettet sig i Hammer Præstegaard, fejede en voldsom Aprilstorm 7 af de største og ældste af Havens Frugttræer omkuld. For Faderen var det en stor personlig Sorg, og hos Sønnen meddelte Indtrykket sig paa en saa stærk Maade, at han

besluttede at hellige sig Opelskning af nye Frugttræer til Erstatning for de tabte. Sit Forsæt meddelte han dog ikke straks Faderen; men derimod gik han til Degnen, i hvem han fandt en god Forbundsfælle og Lærer, — ogsaa i Podning. Denne lærte ham at pode paa Vildstammer (Abilde) fra Skoven der omkring, og kun 12 Aar gammel havde Jeremias Wøldike den Glæde at kunne avle Æbler af Træer, han selv havde podet.

Paa sin Færden rundt omkring i Skovene gjorde Jeremias

Wøldike naturligvis Bekendtskab med Skovfogederne, og disse blev snart klar over Drengens Interesser. En af disse Skovfogeder viste ham engang et Træ paa Gærdet i en af Skovene, som bar nogle henrivende, røde og tidlige Frugter. Æblet blev kaldt Skovfogedæblet fra Lou, blev siden 1859 podet af Wøldike paa Anmodning af Dr. theol Rørdam, og siden er det blevet meget udbredt, anbefalet af Wøldike som det tidligste, smukkeste og mest velmagende af de Sommerfrugter, han havde prøvet. Uden Tvivl var dette Æble gaaet i Forglemmelse om ikke Wøldike havde faaet sin Opmærksomhed henvendt paa det og Interessen vakt der over for, og til sine sidste Dage regnede Jeremias Wøldike Skovfogedæblet fra Lou til sine Yndlingsfrugter. Endnu i vore Dage dyrkes det og er meget yndet. Wøldike har senere beskrevet det, og efter „Dansk Havetidende“ 1865 gengives her hans Beskrivelse.

„Træet er fuldt haardført her paa Heden og modner sin Frugt med tidlig Byg; 8—14 Dage bør det ligge for at blive skjørt og opnaa sin fulde Velsmag. Frugten blev i Sydsjælland almindeligt en Del længere end her og fuldstændigere rødfarvet. Smagen minder mig tilligemed Farven og Formen om *Grand Richard*, men Væksten og Bladene ikke, idet Skuddene er slankere og besatte med finere Uld, Bladene livligere grønne og mindre laadne med større Savtakker og tilspidsede mod Stilken; Bladstilken er længere og altid forsynede med et Par lancetformede Biblade. Hverken Kræft, Brand- eller Bladsvampe har jeg sporet paa Træet.

„Podeqviste og nogle faa unge Træer er stadig til Tjeneste“.

Kommen til Hovedstaden for sine theologiske Studiers Skyld har Wøldike naturligvis ikke Tid til at beskæftige sig med Frugtavlen; men saa snart han er færdig med sin Embedseksamen, faar han Plads som Huslærer paa Møen, og straks optager han der sin Barndoms Tanke: at opelske nye Frugtræer (til Erstatning for de omblæste). Her forsøger han at udsaa Kerner af nye Sorter: men det synes, som om han ikke har Held med dette Orbejde, der atter opgives for ikke senere at forsøges. Han bliver heller ikke længe paa

Møen, men tager til Lolland og bliver 17 Juni 1847 pers. Kappellan i Nysted, dernæst Aaret efter Hjælpepræst i Vester Ulsted for saa fra 20 Okt. 1849 til 24 Maj 1859 at slaa sig til Ro som pers. Kappellan i Skjelby Gjeddesby.

Den Tid han virkede paa Laaland blev vel hans lykkeligste; Han havde indvundet Erfaring fra fejlslagne Forsøg paa Møen, og han erindrede sine gode „Opdagelsesrejser“ fra Barndommens Eventyraar i Sydsjællands Skove. Ogsaa paa Laaland fandt han nye Frugter, der har været af Betydning for vor Frugtavl; men Arbejdet her krævede Forandring, dels maaske paa Grund af triste Familieforhold, — han flytter til Jylland og senere til Fyn, hvor han i Kværndrup lever sine sidste Aar.

Provst Wøldike; thi han *blev* Provst, var Pomolog og Frugtdyrker, — ikke Forfatter*). Det er derfor kun lidet, der findes fra hans Haand ud over et Afsnit i „Den danske Frugthave“. i sin Alderdom høstede sikkert fuld Paaskønnelse for sit Arbejde, — han var med til at stifte den første Sammenlutning af Landets Gartnere, og skønt Præst, gjorde „Alminelig dansk Gartnerforening“ ham til Æresmedlem.

Et Kapitel af Frugtavlens er Oprettelsen af Andelsgartnerierne (det første i Sorø 1903), men at komme ind paa dette aflivede og mislykkede Forsøgs Historie vilde føre for vidt.

Lokale Frugtsorter.

Af Havens Planter er der ingen, som saavel i interiør som i eksteriør Virkning betyder saa meget som Frugttræerne. Der er ej heller nogen Planter, der formaar at yde saa meget som disse, og ikke mindst for denne Egn af vort Land, hvor Frugtavlen er af største Betydning, kan Træerne have sin særlige Interesse. Her som der er der lokale Frugtsorter, som enten af sig selv er opstaaede, eller som ved systematisk Forædlingsarbejde f. Eks. af Wøldike er fremskaffet. Ad forskellige Veje er de formerede og udbredet, og paa denne

*) Ved Besøg i Vester Hornum efter at nærv. er skrevet, fandt jeg en Pakke utrykt Manuskript om Frugtavl, forfattet af W.

Maade er de kommen til at præge den hele Egn, ligesom de præger mangfoldige enkelte Frugthaver. For fuldstændigt Kendskab til Havedyrkningen er det da uundværligt at faa Kendskab til Havernes Plantebestand, og i det følgende skal der da nævnes et og andet Træk af Frugtræernes Historie og Karakteristik⁶⁶).

Af disse Frugtræer er Æblet fra gammel Tid Frugten over alle, og vi gør da rettest i at begynde med dette.

Baron Stampe er et saadant Æble, som er hjemmehørende paa Nysø, opkaldt efter Baron Henrik Stampe, der var meget interesseret i Frugtrædyrkning. Der fandtes i sin Tid (Beg. af 50erne) en Mængde Sorter Æbler i denne Have, og blandt disse, som var samlet i Præstøegnen, menes denne at have hørt; men ellers vides der intet om dets Historie.

Basnæsæble har Modertræet staaende i Basnæs ved Næstved, hvor det er over 100 Aar gl. Det er en udmærket Køkkenfrugt.

Brøndæble hører til de ældste lokale Sorter i Egnen syd for Præstø, og findes eller fandtes tillige med Lærkepæren i omtrent alle gamle Haver, ofte i flere Eksemplarer og altid som store, gamle Træer. Den Slutning ligger ikke langt borte, at disse to Sorter maaske kan føres tilbage til Prins Jørgens Tid . . . Sorten er i de senere Aar optaget igen i en af vore store Plantnskoler, hvad den dog næppe er værd; men det vidner om, at den endnu plantes og skattes i denne Egn. Udenfor denne Egn træffes den neppe. Det er et lille Æble, der kun har mindre Værdi, men kan bruges til Most.

Dronning Louise af Danmark er tiltrukket af Partikulier Chr. Ravn, Landlyst ved Vordingborg, i hans Forældres Have i Hulemose ved Nyraad. Det formentlige Modertræ staaer endnu i hans Have, det er stort og gammelt, men bærer en, baade af Kvalitet og Størrelse, tarvelig Frugt. Sorten har senere faaet et vist Ry paa sig, og ikke uden Grund. Paa sine Rejser rundt i Landet blev Pomolog Mathiesen gjort opmærksom paa Frugten, — et ungt Frøtræ stod da ved Siden af det gamle og var vel besat med Frugt. Samme Efteraar modtog han en Sending af Frugten til Bedømmelse og fandt den saa fortrinlig, at han foreslog Ravn at sende Sorten til Haveselskabets Bedømmelsesudvalg.

Æblet blev her efter en treaarig Prøve tilkendt Selskabets Certifikat af I Klasse 1892. Samme Aar købte Korsør Planteskole Træet og flyttede det dertil; Sorten fik da sit Navn. Det er en lille, men fin Bordfrugt, der nu er temmelig udbredt i Landet.

Fensmarkæble er saæt af Kærne for henved 40 Aar siden. Træet staar i Husmand Søren Jensens Enkes Have i Fensmark nord for Næstved. Det er en middelstor Frugt, der er meget god som Bordfrugt.

Fredskovæblet stammer fra en Kærne fra et Arreskovæble, som er saæt 1901 eller 1902 i Stensbygaard Have. Det er en god Handelsfrugt.

Af Graasteneræbler er der flere Varianter, som er opkaldt efter og hjemmehørende i Sydsjælland.

Petersgaard Graastener har hjemme i Petersgaards Have ved Kallehave. Træet er meget gammelt, rigtbærende, en Egenskab, der følger de unge Podninger. Den ligner Gul Graastener, men mangler næsten altid den røde Farve. Smagen er en meget fin og mild Graasteners.

Vallø Graastener synes kun at adskille sig fra Modersorten ved at være mere flad og lidt stærkere rødtribet. Den hører nok nærmest hjemme paa Billesborg.

Hans Wassards Æble er saæt for mange Aar siden af Hans Wassards Fader, Marienlyst ved Vordingborg. Æblet er opkaldt efter H. W. af hans Enke. Det er en middelstor Frugt, der er sildigmoden.

Hulemoseæble er ligesom Dronning Louise kommen frem hos Chr. Ravn i Hulemose ved Vordingborg. Træet er c. 55 Aar gl. Frugten er en god Sommerfrugt.

Hvidkant er et smukt Æble, der særligt træffes i Holsteinborgeggen, hvor det ganske sikkert har hjemme. Det skal findes meget almindeligt i de fleste Byer i disse Egne, og det ses ofte paa Næstved Torv.

Høstæble, Nordfeldt, har hjemme i Nordfeldt Have. Den tidligere Gartner Lehn havde en lille Planteskole i Haven, og blandt Resterne af denne fandtes 6 uforædlede Træer, af hvilke her omtalte er det eneste, som har Værdi. Det er nu over 60 Aar gl. Da Avlsgaarden brændte 1885, led Træet stor Skade, men Kronen er nu atter vokset ud og er omtrent 5¹/₂ m høj. Træet staar (1910) paa en uheldig Plads

omgivet af høje Graastenertræer, — senere er det kommen under bedre Forhold, da Herskabet ynder Sorten meget og kun vil se den paa Bordet, saalænge den er brugelig.

Jordbæræble fra Lystrup er af Gartner P. Galthen paa Thurebyholm funden i Lystrupgaard Have omkring 1900, og kort efter ryddedes Træet. Galthen havde dog taget Pødevkiste deraf og formeret Træet, om hvilket det dog ikke bestemt vides, hvorvidt det er en dansk Sort.

Glumsø Kalvil er lagt af Kærne for over 50 Aar siden og stammer fra Gartner I. P. Th. Petersen dersteds. Det er en stor Frugt af Form som Kalville og er en fin og letsælgelig Frugt.

Kansleræble er 1880 funden som hundredaarige Træer paa Gaunø, hvor det gik under Navn af „det hvide Æble“, maaske som en Modsætning til „det røde Æble“, Skovfogedæblet. Senere er funden Træer af samme Sort ved Lou Sønderkov m. fl. Steder; men Gaunøs Træer er de ældste. Det er uvist, om det er en oprindelig dansk Sort, og Navnet maa sættes i Forbindelse med, at en tidligere Besidder paa Gaunø var Storkansler.

Kronprinsesseæble er tiltrukken af Skolelærer Høyer i Hjertebjerg paa Møn, og af ham indpodet i Præstegaardens Have dersteds, hvor den findes under Navn af Høyers Æble. Wøldike optog det her benyttede Navn, fordi Træet bar første Gang, da daværende Kronprinsesse Vilhelmine blev formælet 1828, et Navn under hvilket han første Gang fandt Æblet et andet Sted i Byen. Det er en glimrende Pyntefrugt.

Borre Kærneæble er et mønsk Træ, som Wøldike har beskæftiget sig en Del med.

Lundbytorpæble har hjemme ved Lundby Station, hvor den smukke Frugt er kommen frem af Kærne for en Del Aar siden. Det er en fortrinlig Bordfrugt.

Nysø Æble er tidligere funden i Nysø Have, men atter forsvunden derfra før 1878. Den findes rimeligvis i andre af Sydsjællands Haver, men det vides ikke, hvor den stammer fra. Det er en god Pyntefrugt.

Ødemarks Permain er hjemmehørende i Ødemark, sydvest for Køge, hvorfra det er bleven spredt over mange Egne. Det kaldes paa denne Egn „Rød Pippin“; men det er muligt

at det ikke oprindeligt er fremkommen her. Det er en fin Bordfrugt.

Per Mikkels Æble er fra samme Egn, nemlig Herfølge, og det træffes ofte i de ældre Haver, altid under dette Navn, som det bærer efter sin Tiltrækker. Det er en udmærket Torvefrugt.

Basnæs Pigeon er hjemmehørende i Basnæs. Det er en god Pigeon.

Herfølge Æblet er 1885 fundet af Pomolog Mathiesen i Gaardmand Hans Jensens Have, Herfølge Mark, Køge, hvor Sorten er kommet frem af Frø. Der mentes paa Stedet at den var Barn af „Rød Vinter Pigeon“. Træet er knapt 50 Aar gl., og Sorten er en udmærket smuk Bordfrugt.

Spejlsby Pigeon er et meget stort og gammelt Træ, der staar som uforædlet i Spejlby Skoles Have paa Møen. Det er meget rigtbærende og en fin Pigeon.

Runddelens Æble er en Frøfrugt fra Præstøegnen, der er meget god som Torvefrugt.

Vallø Reinet er hjemmehørende i Vallø Slotshave, hvor det er tiltrukket af Stiftsgartner Gentz. Det er en middelstor, god Bordfrugt.

Skovfogedæblet fra Lou (se ogsaa foran) stammer allerede fra 1830, da et Træ stod i Skovfogedens Have; det menes, at der i Gaunø Have, ogsaa skulde findes et gammelt Træ af Sorten*). Stubben i Skovgærdet, som gav Wøldike Anledning til at fremhæve Frugten, er nu forsvundet. Det Træ, som nu findes i Skovfogedens Have er tydelig nok podet i Stammehøjde. Af dette Træ tog W. de Frugter, som blev præsenteret paa Udstillingen i Wien.

Herfølge Sommeræble er funden af Pomolog Mathiesen i Gaardejer Ole Andersens Have i Herfølge, og Modertræet var meget gammelt. Frugten er en fin Bordfrugt.

Stokageræble har Modertræet staaende i Husmand Hans Andreasens Have ved Stokagerhuset, Vedskølle ved Vallø. Det er en fin Pynte- og Salgsfrugt.

Tante Annas Æble er i sin Tid funden i Herlufsholm Skov af Banevogter Hans Madsen. Sorten er nu indpodet i et ældre Træ, og Modertræet gaaet ud; den er optaget i

*) Se Kansleræble S. 94.

Mathiesens Planteskole, Korsør, og Sorten er en god og fin Guldreinet.

Tessebølleæble er for mange Aar siden funden af Pomolog Mathiesen i Lars Christensens Have i Tessebølle ved Køge. Den menes af ham at være et Barn af en Nonnetitte, og Sorten er en meget god Bordfrugt.

Af *vejløæble* er af Mathiesen i 1887 modtaget en Sending fortrinlige Frugter, som daværende Apotheker Bogø i Næstved sendte ham. Bogø meddelte da, at Æblet var et Frøæble, funden af en Husmand paa Vejlø Mark ved Næstved som etaarigt Træ i 1857, og for 15 Aar siden indplantet (1872). Det er en meget fin Bordfrugt.

Vinæble fra Hellested skal være funden af afdøde Gartner Galthen paa Thurebyholm, som fandt den som Kærnefrugt i en Husmandshave i Hellested. Mathiesen synes dog at betvivle dette, idet der allerede i 1887 fandtes mange Træer deraf over Stevns lige op til Vallø, og han antager derfor, at det er en ældre Frugt, der er hjemmehørende som Frøæble paa Stevns. Det er en fortrinlig Køkkenfrugt.

Herfølge Voksæble er af Mathiesen funden i Gaardmand Hans Christensens Enkes Have i Herfølge. Træet var da (1887) gammelt. Sorten er senere udbredt bl. a. fra Mathiesens Planteskole. Paa Stedet hed det sig, at Sorten var kommen af Kærne for mange Aar siden, og denne Antagelse er jo nok rigtig; thi der var ingen Forædlingssted at finde. Den kaldtes paa Stedet Voksæble. Den er for Oktober-November et af de bedste Æbler, der gives.

Ørslevæble er en stor og smuk Sort, der er kommen frem af Kærne i Gaardmand Søren Petersens Have i Ørslev ved Vordingborg først i Halvfemserne i forrige Aarhundrede. Den af Apoteker Bogø sendt Mathiesen, og den menes at være et Barn af Graastener.

Antallet af *Pærer* er ikke nær saa stort som af Æbler. Dette gælder ikke mindst her tillands, hvor de mere ømfindtlige ikke ret vel modnes. Nogle faa lokale Sorter er der dog ogsaa heraf.

Alvildapæren fra Bækkeskov er en saadan Sort, der skal være tiltrukket i Herregaarden Bækkeskøvs Have i

Sydsjælland, maaske lidt før Midten af forrige Aarhundrede. Modersorten kendes ikke. Det er en god Bordfrugt.

Lærkepære hører til de allerældste Pærer her i Landet, — den og Brøndæblet træffes i alle ældre Haver navnlig i Byerne langs Kysten fra Præstø til Kallehave, hvor man kan, eller indtil for faa Aar siden kunde træffe ældgamle Lærkepærer. En ca. 200 aarig Veteran maalte i Stammeomfang ca. 4 m., en Tykkelse der tyder paa en meget høj Alder. Denne Sort stammer maaske ligesom Brøndæblet fra Prins Jørgens Arbejder i Frugtavlens Sjeneste, men der er dog ikke noget afgørende Bevis herfor. Sorten ér ikke værdifuld; men idet den udgør en væsenlig Bestanddel af Frugthaverne i disse Egne, er det af Betydning, at den omtales. Det er en udmærket Torvefrugt, som de Gamle har haft megen Fornøjelse af at tørre.

Ørslev Pære har sit meget gamle Modertræ staaende i Gaardejerske Marie Petersens Have i Ørslev ved Vordingborg. Det bærer henved 800—1000 Pd. Pærer hvert Aar. Det er en fortrinlig Kompotfrugt.

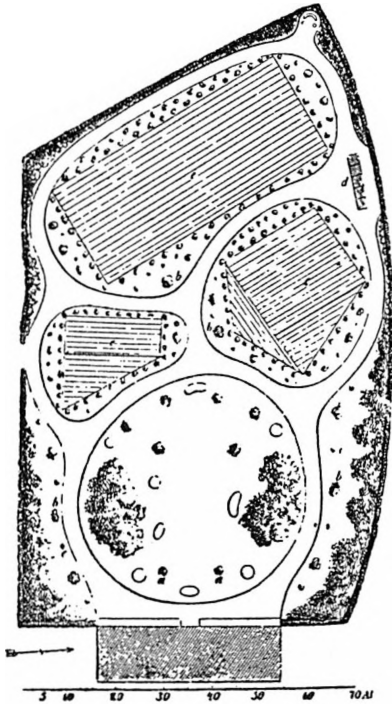
Af Kirsebær kendes mærkeligt nok ingen særlige lokale Sorter. De gaar alle under Fællesnavnet „Bønderbær“, og af de sure er „Almindeligt Surkirsebær“ den mest udbredte Type. Det samme gælder „Almindelig Svedskeblomme“, der ligesom Kirsebærret er begunstiget af den kalkrige Undergrund. Man nævner dog ogsaa „Dansk gul Abrikosblomme“ som muligt værende en dansk Sort, idet den hyppigst træffes i Præstø, men ellers er ret udbredt i Landet.

Om Stilarternes Udvikling og om gammel Overtro.

Skønt vi ikke har nogen Planer af de gamle Klosterhaver og de øvrige Haver fra disse Tider, er der ingen Tvivl om, at disse har været anlagt efter Firkantindelingen, den saakaldte Kvadratur. Denne Anlægsform gaar igen i de ældste Planer fra vore Herregaardshaver, og en Antydning deraf finder vi endnu i de ældre Planer fra Herlufsholm samt i de Planer af Bønderhaver, som eksisterer paa Udskiftningskortene fra 1700-Tallets Slutning (se foran).

Imidlertid begyndte man kort efter Renaissancen at plante Alleer i Haverne, og paa denne Tid ændredes

Firkantinddelingen, idet der toges perspektiviske Hensyn, Hensyn til en kunstnerisk Udsmykning af Haverummene, og idet samtidig Pengene flød rigeligere, blev Haverne ogsaa Genstand for en rigere Udsmykning. Disse Baroktidernes Haver har vi i vore Herregaarde, og af disse vidner Planen fra Vallø tydeligt om denne Periode, hvor den saakaldte „franske Havestil“ florerede. Planer af ældre Præstegaardshaver og Byhaver viser ogsaa dette.

Plan til Haveanlæg, Jensens Haveb.

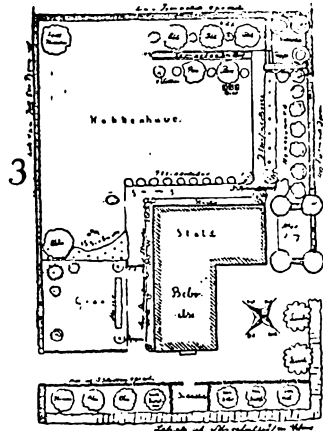
Med Frihedsidernes Indførelse tages Grundlaget bort fra denne stive Stil, der var saa udpræget en Imperialismens Tidsalders Barn, og de demokratiske Ideer, de ændrede sociale Forhold, Pengeforhold, etiske Synspunkter o. s. v. gjorde, at den romantiske og frie Stil afløste den arkitektoniske, idet den under Navn af den „engelske Havestil“ holdt sit Indtog i Landet.

Under denne Periode huggedes mangfoldige stolte Alleer, — Terrainet omformedes, saa det blev til Bakkedal, — Haven udstafferedes med Eremithytter, Templer og frie Plantninger, Grotter o. s. v., saaledes som vi foran har set det, og Gangene lagdes i Slyng og Sving, saaledes som det ses af de hestaaende Planer. Fra Herregaardshaverne overførtes Stilen til Præstegaardshaver og Bondehaver, og ved Jensens Havebøger og endnu flere Havebøger fra Midten af forrige Aarhundrede indførtes Stilen ogsaa i Bonde- og Byhaverne.

Mens nu Herregaardshaver og andre større Haver krævede

gartnerisk Assistance for at blive til noget, nøjedes man i de smaa Haver med egen Hjælp eller højt regnet en Husmands, Træskomands eller anden Landsbyhaandværkers Hjælp, og var en saadan Person særlig ferm i sit Haandværk, kunde han komme til at præge en hel Egn. En saadan Haveanlægger af Almuen dannede Typer i de Lokaliteter, hvor han virkede, og der maa utvivlsomt i Amtet kunne findes saadanne Havetyper, som det vilde være interessant at faa fastslaet og fæstnet i Erindringen. De hører med til Billederne af det daglige Liv, og de hører med til Almuens Boligkultur.

Der skal her rettes en Opfordring til Interesserede at tage Rids af, hvorledes saadanne Typer fremtræder, ligesom der kan tages en Fortegnelse over de Almueplanter, som der knytter sig til den samme. Uden Kendskab til disse Forhold bliver Billedet af Haverne ikke fuldstændigt og uden at lokalt interesserede vil tage sig denne Opgave paa, vil det ikke lykkes at faa fæstnet Billedet af disse lokale Haver: Stikkelsbærhaverne ved Lellinge, Kirsebærhaverne paa Stevns og Æblehaverne og Blomsterhaverne langs Kysten

Mønstrehaveplan udgivet af de samv. sjæll. Husmandsforeninger 1922.

fra Kallehave og rundt om i Amtet. Uden et Billede saa fuldstændigt som muligt af vore Haver er ej heller Billedet af Almuekulturen fuldstændigt; thi i Haven henlevedes en stor Part af Aaret; her hentedes Blomster til Fest og til Hjælp imod Sygdomme; her høstedes som der saedes paa de bestemte Tider af Aaret, og her gjaldt det ikke mindre end i Marken at tage Tiderne iagt, — at agte paa Maanens Stilling, at saa paa rette Tid, og at læse de rette Ord over Frugttræerne, naar man om

Vinteren Julenat bandt Halmbaand omkring dem, sigende saaledes som Peder Syv har ment det rigtigst⁷⁶⁾:

Fryd dig, eblekvist
som Maria, der bar Jesus Christ!

alt dette maatte gøres, om Udbyttet skulde blive til Gavn, blive rigeligt og blive godt. Hver Egn af Landet fostrede sine særlige Formler og særlige Regler, og Møenboen brugte overfor Frugttræerne straks en anden end Peder Syvs, idet de nemlig foruden at binde Halmbaand om Træerne tillige rystede dem igennem og mumlede: „Nu klæder jeg dig, saa føder du mig“⁷⁶⁾). Om Kaalen hed det sig, at blev den ikke hyppet inden Sct. Hansdag, vilde den ikke „lukke“ d. v. s. give Hovedet,⁷⁷⁾ og det var en kendt Sag, at man Paaske-morgen skulde spise et Æble paa fastende Hjerter, om man vilde undgaa at blive narret af Skaden⁷⁸⁾.

Men skønt saaledes Peder Syv har haft en Præstegaards-have at virke i, skønt han ogsaa har haft nogen Interesse for Frugttræer, synes han ikke at have haft megen Repekt for de Spiser, der kunde gøres af Kaal. Flere af hans bevingede Ord vidner om denne Despekt, saasom „Fagre Ord gør ikke Kaalen fed“, eller det i „Kærlighed uden Strømper“ ved Grete (lidt ændret) citerede Ord: „Han spyttter ofte i Kaalen og æder den selv ud“.

Lokale Formler og Væremaader er det gaet som med Havestilarternes lokale Præg, at det udviskes. Dialekterne forsvinder for det almindelige, og det interessante i historisk Henseende viger for det ordinære. Lokale Haveanlæggere fortrænges mere og mere af Konsulenter, Anlægsgartnere og Havearkitekter, hvis Virkefelt ikke er saa afgrænsede som hines, ligesom Landboforeningers, Husmandsforeninger og Haveforeningens Mønsterhaveplaner udbredes og øve uniformerende Indflydelse paa det lokale. Det er derfor paa tide nu at faa samme Typer paa Havernes Formsprog, — faa taget Rids af deres Anlægsform og en Fortegnelse over deres Indhold. Om faa Aar er det for sent, og det Billede, der svarer til Husets Bohave og Exteriør er forsvunden, hvorved

vort Billede af Hjemstavnens og Boligens Kulturhistorie kommer til at savne et væsentligt Afsnit.

Den historisk-botaniske Have.

Som Type paa en bestemt Tidsalders Haver og som et værdigt Monument over gammel Havekunst ligger det levende Mindesmærke, den historisk-botaniske Have i Vordingborg. Det bør siges her, at hvorvel et og andet i denne Have er af fremmed og senere Oprindelse, end det Billede, Haven iøvrigt prætenderer at afgive (saasom Græsplænerne), saa er dog Billedet af enkelte Partier i Haven saa sandt og saa veltruffen, at det kun kan glæde enhver Plantedyrker, Haveven og Historiker, — og Plantesamlingen, der dog ikke endnu er fuldstændig, og hvorover der desværre ingen Fortegnelse findes, er et nærmere Studium værd.

Om Haven har Forfatteren af nærværende iøvrigt tidligere skrevet⁶⁾, og det skal derfor ikke her gentages, hvad før er fortalt. Haven er Sydsjællands rige Haveegne værdig, — den burde finde Efterfølgere i ethvert af Landets Amter, og om det var muligt, burde den supleres med andre Afdelinger, hvor andre Tidens Stil kunde blive repræsenterede. Det er lige saa berettiget at skabe en Renaissancehave eller en Romantikens Have som er 16-Tallets Have efter Hans Rasmussen Blocks klassiske Mønstre, og med den gjorte Begyndelse er det vist, at noget saadant virkelig kan lade sig gennemføre og blive en Succes.

*Johannes Tholle,
Havearkitekt.*

Teksthenvisninger:

- 1) Litteratur om dette Emne er Bruun og Lange: Danmarks Havebrug og Gartneri indtil 1919, Havekunst 1925.
- 2) Scriptores Rerum Danicum IV 399.
- 3) ibidem. IV 347.
- 4) ibid. IV 374.
- 5) ibid. IV 371.
- 6) Repertorium Diplomatarium III 292.
- 7) S. R. D. IV 385.
- 8) Nye Danske Magasin V Hefte 3 S. 200.
- 9) Efter H. B. Melchior: Om Herlufsholm 1822.

- ¹⁰⁾ Efter Arild Hvidtfeld: Danm. Riges Krønike. II 1000.
¹¹⁾ Christian den Tredjes Reces Stk. 24.
¹²⁾ ibidem. Stk. 41.
¹³⁾ ibid. Stk. 59.
¹⁴⁾ Christian den Fjerdes aabne Brev.
¹⁵⁾ Christian den Fjerdes Reces 20. Kap. § 1.
¹⁶⁾ T. A. Becker, Herluf Trolle og Birgitte Gøje, — gengivet efter Stephan Nyelands efterladte Manuskript, Landbohøjskolens Bibliotek.
¹⁷⁾ Melchior, anf. Værk S. 189.
¹⁸⁾ Bruun og Lange: Danmarks Havebrug og Gartneri indtil 1919.
¹⁹⁾ Dokumentet i Rigsarkivet; her gengivet efter St. Nyel. e. M.
²⁰⁾ Pontoppidans Atlas V 995 samt Danske Magasin IV 257 og 324.
²¹⁾ Pontoppidans Atlas III 112.
²²⁾ Ifølge Indberetning fra Godsforvalter Gjellerup, St. Nyel. e. M.
²³⁾ Ifølge Stephan Nyeland.
²⁴⁾ Amtsregnskaberne, geng. efter St. Nyel.
²⁵⁾ Rigsarkivet ibidem.
²⁶⁾ M. G. P. Repholtz: Beskrivelse over Baroniet Stampenborg.
²⁷⁾ S. Kjær: Fra Stavnsbaandets Dage. 1888.
²⁸⁾ Christensen: Agrarhistoriske Studier.
²⁹⁾ Brasch: Vemmetoftes Historie. 1859.
³⁰⁾ Landøkonomiske Optegnelser, Nye økonom. Annaler II.
³¹⁾ Økonomisk Korrespondent 1818 Nr. 49.
³²⁾ Melchior: anførte Værk S. 50—51.
³³⁾ ibid. S. 174.
³⁴⁾ ibid. S. 197 o. f.
³⁵⁾ ibid. S. 250.
³⁶⁾ ibid. S. 275.
³⁷⁾ ibid. S. 298.
³⁸⁾ ibid. S. 401—02.
³⁹⁾ ibid. S. 404—05.
⁴⁰⁾ ibid. S. 416—417.
⁴¹⁾ ibid. S. 452—453.
⁴²⁾ ibid. S. 478 o. f.
⁴³⁾ ibid. S. 176.
⁴⁴⁾ Aarbogen 1915 S. 102.
⁴⁵⁾ Wedel: Indenlandske Rejser 1804—06.
⁴⁶⁾ Begtrup: Agerdyrkingens Historie, Sjælland-Møen, 1803.
⁴⁷⁾ Landhusholdningsselskabets Skrifter og Efterretninger.
⁴⁸⁾ Pastor O. D. Lütken: Præstø Amts Beskrivelse 1839.
⁴⁹⁾ N. F. S. Grundtvig: Digte i Udvalg 1916.
⁵⁰⁾ H. C. Andersen: Eventyr og Historier 1925 II S. 378.
⁵¹⁾ Ifølge Hr. Borries, geng. efter St. Nyel.
⁵²⁾ Ifølge Etatsraad Valentiner, ibidem.
⁵³⁾ Ifølge Consul Prip, Faxe, ¹⁰/₃ 1897, ibidem.
⁵⁴⁾ Ifølge Stationsforstander Hattung, ibidem. ¹/₃ 1897.
⁵⁵⁾ Ifølge Gartner C. V. Larsen, Sydsjællands Planteskole, Runddelen, 1897 ibidem.
⁵⁶⁾ Ifølge Gartner J. Jenssens, Stege, ibidem.
⁵⁷⁾ Ifølge Apotheker Bogø, ibidem.
⁵⁸⁾ Ifølge ukendt Forfatter, ibidem.
⁵⁹⁾ Ifølge Tilskueren for Landvæsen II, geng. efter St. Nyel.
⁶⁰⁾ Franciska Carlsen: Noget om Rønnebæksholm, geng. e. St. Nyel. se ogsaa Barfoed: Minder fra gl. grundtvigske Hjem III 33.

- 61) Ifølge Fru Rigmor Stampe, ibidem.
 - 62) Chr. Molbech: Ungdomsvandring 1811.
 - 63) Ifølge F. Stoltze, Kjeldby, Møen, geng. efter St. Nyel.
 - 64) Ifølge exam. Gartner Erichsen, ibidem.
 - 65) Danske Magasin IV 257 og 324.
 - 66) C. Mathiesen: Dansk Frugt.
 - 67) Danmarks Frugtav 1925.
 - 68) „Havekunst“ 1925 S. 1—9., foreligger ogsaa i Særtryk.
 - 69) Aarbogen 1918 S. 97.
 - 70) ibidem 1919 S. 47.
 - 71) ibidem 1920 S. 71.
 - 72) ibidem 1925 S. 126.
 - 73) ibidem 1918 S. 111.
 - 74) ibidem 1918 S. 27.
 - 75) Arland: „Bevingede Ord“.
 - 76) Orth.: Danmarks Trylleformularer.
 - 77) Gartner-Tidende (Nekrolog).
 - 78) Lorentzen: Danske Klosterbygninger VII 22.
 - 79) Medd. f. d. kgl. d. Haveselskab 1921.
-

Hvem forraadte Møenboerne 1659?

Af Lærer *Svend Jørgensen*, Taareby.

Møens tapre Forsvar i Svenskekrigens 2. Afsnit staa som en af de mest lysende Bedrifter i vor Historie.

8. August 1658 er Carl Gustav for anden Gang gaaet i Land paa Sjælland som Fjende og rykker fra Korsør imod København. Overalt rejser der sig en Storm af Harme over dette Brud paa Roskildefreden, og overalt gør man sig rede til at tage mod Fjenden. 9. August faar Beboerne paa Falster og Møen fra Lensmanden paa Nykøbing Slot, Admiral *Christoffer Lindenov*, Ordre til at gøre sig klar til at modtage Svenskerne, ligesom Bønderne beordres til at holde Vagt ved Skanserne og paa Stranden.

Foreløbig ses dog intet til Svenskerne paa Falster og Møen, men da Øerne ad Søsiden til Stadighed forsyner det belejrede København med Fødemidler, beslutter Carl Gustav, at Øerne skal indtages. I December forsøger 1000 Mand derpaa en Overgang paa Isen over Ulf sund, men slaas tiltage af Møenboerne under Anførsel af den tapre *Hans Schrøder*.

Et samtidigt Forsøg paa at indtage Falster maa Svenskerne ogsaa opgive, og Øerne har nu saa nogenlunde Ro til Slutningen af April 1659.

Den 26. April blev en skæbnesvanger Dag for de to Naboer. En stor, svensk Flaade sejler uventet ind i Smaalands havet. Saa uventet kommer den, at det lykkes den at fange selve Lensmanden paa Nykøbing Slot, den førnævnte

Christoffer Lindenov, der har været ude at inspicere Kystbevogtningerne og overraskes ved Farø. Den 27. April gjorde Svenskerne Landgang paa Alstrup Mark ved Guldborgsund og indtog hele Øen samme Dag uden væsentlig Modstand. Dagen efter toges Lolland undtagen Nakskov, der holdt sig til hen i Juli Maaned s. A. Den 30. April er Carl Gustav i Stubbekøbing.

Tilbage staar at erobre Møen. Det blev en haard Nød for Svenskerne at knække! Og det lykkedes dem kun takket være et gement Forræderi.

Gang paa Gang forsøger Svenskerne under Pfalzgreve *Philip af Sulzbach* at gøre Landgang paa Møen. De bliver hver Gang slaaet tilbage. Da det ikke lykkes dem at gøre Landgang fra Grønsund paa Falster, beslutter Sulzbach at angribe fra *Bogø*, der samtidig med Falster var faldet i Svenskernes Hænder. Vandet mellem Bogø og Møen, *Letten*, er meget grundt, saa grundt, at man endogsaa kan vade derover til Møen.

Og nu indtræffer den tragiske Begivenhed, som Sagnet indtil den Dag i Dag har syslet med, og som gjorde, at Møen og de tapre Forsvarere overrumpledtes. Natten til Trinitatis Søndag (29. Maj 1659) førte en Forræder, der kendte Vadestedet, den svenske Styrke (ca. 3000 Mand) over til Møen. Den møenske Styrke var kun ca. 500 Mand. Alligevel mødte den Overmagten paa Dame Mader, men blev slaaet, og samme Dag er Sulzbach i Stege og Møen indtaget.

— — —
Det er i korte Træk, hvad Historien ved at berette om Indtagelsen af Falster og Møen.

Men hvor Historien slipper sit Tag, tager Sagnet gerne fat! Saaledes ogsaa her. Og særlig kredser det om Forræderen og hans gemene Daad hin Nat til Trinitatis Søndag.

Lad os engang se, hvad det beretter herom.

I Universitetsbiblioteket findes et Manuskript, hvori en samtidig, Præsten ved Vartov, *Anders Mathiesen Hjørring*, paa Vers fortæller om Svenskernes Indtagelse af Sjælland, Møn, Falster og Lolland. Han kalder Digtet „Lejrswang“

(Lejrliv, det der gaar i Svang). Heri kalder han Forræderen *Sortalf*, et Navn, der dog nok skyldes Digterens Fantasi.

Om Forræderens Navn og Hjemsted fortæller han intet, ganske sikkert fordi han intet bestemt har vidst. Overleveringen vil imidlertid vide, at det var en Bogøbo, der var Svenskernes Vejviser, uden dog at kunne føre noget bestemt Bevis herfor. Dette hænger muligvis sammen med, at Hans Schrøder jævnligt maa beklage sig over Forræderi blandt Bønderne paa Sjælland og Bogø. Han skriver saaledes 9. Maj til Feltherren *Hans Schack*: „Det er ikke til at sige, hvilken Fortrolighed, der hersker mellem Svenskerne og Bønderne. — — Præsten paa Bogø skal, som Folk siger, være meget god Svensk“.

En anden Version fremsættes af Præsten i Fanefjord, *Paludan*, i hans Møensbeskrivelse fra Begyndelsen af det 19. Aarh. Den gaar ud paa, at Corfitz Ulfeld skulde have haft en Finger med i Spillet, hvad Forfatteren finder er sandsynligt. Dette er dog højst usikkert, da Ulfeld paa dette Tidspunkt ikke var i Besiddelse af Elmelundegaard paa Møen, som han tidligere havde haft i Len.

Sagnet holder da ogsaa haardnakket fast ved, at Forræderen var en Bogøbo, og især finder dette Tiltro paa Vestmøen. *Paludan* skriver saaledes: „Det gik med Bogøerne efter Svenskekrigen som med Lollikerne i Sørøvertiderne. Enhver i de andre Provinser vilde slaa dem ihjel. Møens Bønder, især af Fanefjord Sogn, har siden hint Forræderi og lige til vor Tid (ca. 1822) haft en paafaldende Modbydelighed for Bogøerne. I ældre Tid har de aldrig kunnet taale at se nogen af dem inden for deres Grænser, dog taber dette taabelige Fjendskab sig mere og mere.“

Helt forsvundet er det ikke, selv i vore Dage, hvorfor Møenboen *Valdemar Rørdam* i sit Digt „De møenske Mænd og Hans Schrøder“ kan skrive:

„Den *Bogøbo*,
som solgte sin Tro,
hans Daad være evig forbandet
til Afsky og Had!“

For en Fuldstændigheds Skyld bør det anføres, at Magistraten i Stege 1660 paa en Indberetning fortæller, at Møen forræderisk overgik til Svenskerne, medens dog intet nævnes om Forræderen. — I *Viborg: Møens Beskrivelse* (fra ca. 1670) fortælles derimod slet intet om Forræderiet. Det samme er Tilfældet med en anden samtidig Forfatter, Svenskeren *Pufendorf*, der har skrevet *Carl Gustavs Historie*.

Som med Forræderens Navn og Hjemsted er Sagnet ogsaa usikkert overior Spørgsmaalet: Forræderens Løn. Nogle siger, at den udbetaltes i klingende Mønt, andre, at den skulde bestaa i, at Bogø skulde skaanes for Plyndringer. Hvad der er det rigtige, vil det sikkert nu være ganske umuligt at oplyse.

— — —
Det synes altsaa at staa fast, at Møens Indtagelse skyldes et Forræderi. De fleste Kilder peger i den Retning. Forræderens Daad kendes, men hans Navn skjuler sig i Mørket.

Et lykkeligt Tilfælde har imidlertid bragt Forfatteren af disse Linier paa Sporet af ham.

I Landsarkivet i København findes *Horreby Sogns Kirkebog* for 1632—1792, den ældste Kirkebog i Lolland-Falsters Stift. Paa sine første Sider har denne en „Chronologica paa hvis merkeligt her omkring patserer som denne Kierckebog ikke egentlig kand vedkomme“. Denne „Chronologica“ skyldes *Gudmand Torbensen Halmstad*, eller som han oftest kaldes *Gudmand Degn*, der fortæller om sig selv, at han kom „til Carlebye og Hoerbbye Sogner“ 1632 ²⁵/₇; først „som Morten Lauritzens Medtienere til begge Kaldene“ siden som Sognedegn. Han er en for sin Tid betydelig Mand, der bl. a. 1644 bliver „Captein offver Horbeløf, Hoerbbye og Carlebye Sougner“. 1689 den ²⁷/₆ afløses han af *Henrich Jacobsøn Müller*, men han dør først 4 Aar senere, ⁷/₂ 1693, i Eget og bliver begravet „under Deignestolen i Hoerbbye Kircke“.

Eftermanden *Henrich Jacobsøn Müller* tager sig for at renskrive Gudmand Degns Kirkebog i en ny, pyntelig Bog, og han fortsætter hans Chronologica, ligesom den ogsaa efter

hans Død fortsættes af to andre Forfattere. Den bliver paa denne Maade et Sidestykke til den bekendte Elmelundedegn *Jens Jørgensen Fogs* Gradual og ligesom denne en meget rig Kilde for Landsby- og Landsdelshistorie.

Det er forstaaeligt, at Gudmand Degn har fundet Anledning til at opnotere i sin *Chronologica* en hel Del vedrørende Svenskekrigen, og bl. a. meddeler han efter at have fortalt om Svenskernes Landgang paa Falster:

„Dom. Trinitatis som var 29. May ejusdem anni blef Møøens Land efter mange Storme indtagen af de Svenske mod forræderske Anvisning af Ole Sværke i Stubbekøbing“.

Her har vi altsaa Forræderens Navn. Tillige erfarer vi, at han ikke var en Bogøbo, men derimod fra Stubbekøbing. Med andre Ord fritager Horreby-*Chronologica*en Bogøboerne for den Skændselsdaad, der Aarhundreder igennem har sat Skel mellem dem og Mønboerne — med mindre Ole Sværke skulde være en Bogøbo, der er bosiddende i Stubbekøbing. Dette kan muligt være Tilfældet og dermed Aarsagen til Sagnets haardnakkede Hævden, at Forræderen var fra Bogø. Men herom siges der dog intet i Optegnelserne. Det ser altsaa ud til, at Stubbekøbing maa være Indehaveren af den tvivlsomme Ære at være Forræderens Hjemsted, hvad der forøvrigt stemmer godt nok med Stubbekøbing Kirkebogs tydelige Oplysninger om et ikke ringe Maskepi med Svenskerne.

Spørgsmaalet bliver saa: Hvor megen Lid kan man nu fæste til disse Optegnelser Rigtighed? Dertil er at svare, at den, der gennemgaar *Chronologica*en, faar det Indtryk, at Forfatterne ikke optegner mere, end hvad de er aldeles sikre paa er rigtigt. Optegnelserne har endogsaa gennemgaaende Selvoplevelsens Præg. Endvidere, at det er en samtidigs Optegnelser nedskrevne i de Dage, Begivenhederne indtræffer (selv om de for os fremtræder som en Afskrift), og endelig, at de er nedskrevet af en Mand, der lever tæt op ad Stedet, hvor Begivenhederne udspilles, ja, som utvivlsomt har kendt den Mand, der nævnes som Forræderen.

Netop den sidste Omstændighed er maaske det bedste Bevis for Optegnelsernes Rigtighed, thi man tør vistnok gaa

ud fra, at havde Gudmand Degn ikke været sikker i sin Sag, vilde han næppe i en Bog som Sognets Kirkebog have angivet en navngiven Købstadborger som Forræder mod sit Land.

Hvorom alting er: Indtil nyere og mere paalidelige Oplysninger maatte fremkomme, maa Ole Sværke i Stubbe-købing nævnes som den, der forraadte Hans Schrøder og hans 500 tapre Mænd og spillede Svenskerne Møen i Hænde.

En gammel sjællandsk Lærerslægt.

Af I. P. Carl Henrichsen, Søborg.

I. Del.

Vi vil her tegne et Billede af en gammel sjællandsk Lærer, som levede i det 19. Aarhundrede, nemlig Skolelærer og Kirkesanger J. A. C. Henrichsen i Magleby i Stevns. Han var født 25. Febr. 1804 og døde 16. Aug. 1877.

„Højt bruser Bølgen i Køge Bugt — den sjunger om Huitfeldts Himmelflugt, — den sjunger om Dannebrog's Kæmpe-skare, — som Flammevinger til Himlen bare. — Hist Kæmpe-skaren til Himlen fløj, her Kirkegaarden blev Kæmpehøj. — Hid bar de fra Stranden Heltenes Ben, — og Kirken blev deres Bautasten. — Gud glæde evig de høje Sjæle! Med Danmark staar deres Eftermæle.“ — Paa den nordre Kirke-mur i Herfølge er disse Linier indhugget. Slægtens Stam-fader, *Anders Knudsen*, var Styrmand paa „Dannebrog“ og fløj med Huitfeldt i Luften den 4. Oktober 1710. Hans Søn hed Knud Andersen og var Bonde i Kældernæs i Stokke-marke Sogn paa Lolland, og dennes Søn hed *Henrik Knudsen* og var Bonde sammesteds, Smed, Sognefoged og Skipper. Henrik Knudsen fik tidlig Lyst til at udvide sine Kundskaber; især var han en dygtig Regnemester, men ogsaa en flittig Kirkegænger, og paa hans Stolestade fandtes en Bibel med mange udvalgte Bibelsprog og Notitser. Naar Præsten fra Prædikestolen citerede et Skriftsted, spurgte han den gamle Smed, om det passede, og naar denne nikkede, vidste alle,

at det var rigtigt. Hans Søn, *Knud Henrichsen*, der fødtes 17. Maj 1771, kom til større Lærdom, idet han blev „oplært i alt godt“.

Paa den Tid var der stor Interesse hos Bondens Venner for at skaffe den frigjorte Bonde Oplysning. Man tænkte da paa at oprette Skoler, og til Lærere i disse mente man, at Bondesønner særlig egnede sig, og der udsendtes da Opfordring til saadanne om at melde sig.

Fire unge Bondesønner meldte sig og blev optaget i *Efterslægtselskabets Skole*, som dengang lededes af Digteren Edvard Storm. I Løbet af tre Aar skulde disse uddannes til Lærere eller Skoleholdere; men kun een af dem fuldendte sin Uddannelse, nemlig Knud Henrichsen.

Det var Digteren Thomas Thaarup, der havde opfordret Henrik Knudsen til at sende sin Søn Knud H. ind til København, og derfor findes Thomas Thaarups Underskrift ogsaa paa Skolens Vidnesbyrd, som K. H. medbragte ved Besøg i Hjemmet. En anden af Edv. Storms Plejesønner var den senere Auditor Poul Edv. Rasmussen, som komponerede Melodien „Danmark dejligst Vang og Vænge“, og som bl. a. ogsaa har tegnet et Portræt af K. H., der endnu er i Familiens Besiddelse. *Den 19. Februar 1789 bestod K. H. sin Eksamen* med Udmærkelse i Overværelse af Kronprins Frederik og Universitetets Professorer; Statsminister Ove Malling og Konferensraad Nørregaards Underskrifter findes paa hans Demissionsattest. Saaledes blev K. H. *Danmarks første eksaminerede Lærer*. Et Aar var han Lærer i Østofto paa Lolland, var derefter 13 Aar i Guldborg og Nørre Sandager paa Fyn, men kom derefter til Stokkemark paa Lolland, hvor han var Lærer de 20 sidste Aar af sit Liv, til han døde i 1823. I Stokkemark Skole opvoksede en ret talrig Børneflokk, og blandt disse var *Johan Arndt Christian H.*, der tidlig viste stor Læselyst, men havde et saa skrøbeligt Helbred i sin Barndom, at hans Forældre ikke ventede, han skulde leve længe, og saa blev han dog den ældste af hele Flokken. Han var særlig sin trosstærke Mors Yndling. Han har ofte fortalt, at han undertiden ved Nattetide har hørt

Forældrene synge Salmer. Hans Mor var af Thagernes Slægt og blev 89 Aar gammel. — Da J. A. C. H. var 17 Aar, kom der uventet Bud fra Stevns til ham om at komme som Substitut, d. v. s. *Hjælpe lærer*, hos en Slægtning, Degnen Sparre i *Holtug*. Den unge Mand drog frejdigt af Sted til Holtug, som da var i Pastorat sammen med Magleby, og hvis Præst var Nordmanden Paludan, der til Kapellan havde en Pastor Jacobsen. Denne var en lærd Mand og var saa interesseret for Bondestandens Oplysning, at han oprettede en Bogsamling for Sognets Beboere, ligesom han ogsaa havde megen naturhistorisk Interesse, havde bl. a. en stor Blomster- og Insektsamling. For den unge Henrichsen var han en god Støtte i Skolen, idet han regelmæssig besøgte denne hver 14. Dag, og derved lettede ham Disciplinen. Da Holtug ligger fjernt fra Magleby, skete det ved Vintertid, at Præsten, som var svagelig, udeblev, og Degnen Sparre, som var teologisk Student, maatte da fungere; Degnens Prædikener blev opskrevet af H., som beundrede ham mere under denne Funktion, end naar han fremsatte sin pædagogiske Hovedregel: Bank dem! bank dem! Da Etatsraadinde Scavenius fra Gjorslev ofte besøgte Madam Sparre, havde H. tit Lejlighed til at hilse paa hende, og hun lovede ham da pekuniær Støtte under Seminarieopholdet og et Embede, naar saadant blev ledigt paa Godset, idet Godsejerne dengang havde Kaldsretten. Da Sparre døde, blev H. en kort Tid antaget som Lærer ved Landsognsskolen i Storehedinge.

Efter saaledes at have prøvet sine Lærerevner i Aarene 1820—21, kom H. paa *Vesterborg Seminarium*, som lededes af den bekendte Bondeven, Sønderjyden P. O. Boisen. Under hans Ophold her døde hans Far i Stokkemark, hvad der var et tungt Slag for ham. Under tarvelige Kaar arbejdede han sig fremad og tog sin Eksamen med Udmærkelse i den gamle Excellence Rewentlows Nærværelse. Seminariedirektionen skrev ved Biskop Boisen til hans Mor: „Kære Madam H.! De har Ære af Deres Søn, og vi har haft Glæde af ham!“ — H. havde nu flere gode Tilbud om Huslærerpladser; men han valgte at hjælpe sin svagelige Svoger Rasmussen,

der var Lærer i *Ullerslev* (Lolland). Da denne var død, fik han Tilbud om Embedet ved *Varpelev Skole* paa Gjorslev Gods, hvor han saa blev Lærer fra 1828—36.

Den 15. August 1828 blev H. gift med Mathilde Elisabeth Huulegaard, som var Datter af Birkedommer H. i Hals og Dronninglund Herreder, og hvis Moder som Enke boede i Skolen i Varpelev til sin Død. Skolebygningen var tarvelig, men Jordlodden var frugtbar og veldyrket, og H. kom snart i et godt Forhold til Beboerne saavel som til Præsten *Højer* i Strøby. Varpelev blev paa den Tid af Omegnens Folk kaldt „Tyrkiet“, og under en Julefest i Præstegaarden i Strøby udlovede den muntre Præst en Bolle Punsch, saafremt den Varpelev-Degn paa staaende Fod kunde digte en Vise om denne Tidens Drik. Og mens Punschen tilberedtes, formede H. da følgende Sang:

Mit fulde Glas med Glæde jeg vil tømme
og dertil skikker sig en munter Sang.
Lad Daaren kun om Rigdoms Lykke drømme
og Stormand om sin Titeltrang,
jeg paa min Ære siger, troer:
∴ „Et godt Glas Punsch gør rig og stor“! ∴

Ved det jeg øjner idel Fryd og Glæde.
Er Præsten, saa er ogsaa Degnen glad;
men Degnen for det meste dog maa kvæde,
dermed fortjener han sin Mad.
Han faar sit Offer, Accidens
∴ og lever som en Exellenc! ∴

Men saa kan vist ej alle Degne sige;
der gives dem, som har det knappe Brød;
men jeg som har det hele tyrkisk Rige
kan altid have Smør til Grød.
Men Punsch saa sjældent jeg kan faa,
∴ thi vil jeg ej den Drik forsmaa! ∴

Højt jubler jeg: Hil slige Vennefester!
Hil den, som skænker i til bredfuldt Maal!
Ja, hil dig Kreds! Hil mine kære Præster!
Hil hver, som tømmer deres Skaal!
Svag lyder her min Harpes Klang;
∴ men tag til Takke denne Gang! ∴

Dette Træk viser, at Forholdet mellem Præst og Skolelærer var godt.

Som ungt Menneske skrev Henrichsen følgende *til Erindring om sit Ophold paa Stevns*:

1. Min Aand med Lynets Vinge — mod Stevns din høje Kyst — med hurtig Flugt skal svinge — der nød jeg salig Lyst. — Naturens Bog oplukket — var for min unge Sjæl — jeg nytted den og plukked — Kærminder for min Sjæl! —

2. Naar Solen ned mon skride — tæt under Vesterled — jeg skued om saa vide — en yndig Harmoni; — min Pensel ei kan male, — hvad stort og skønt jeg saa: — En Jord som Blomstersale — udsmykket for mig laa. —

3. Hvor majestætisk Skue — frembyder Klinten ej! — De Klippemasser true — og dog de synke ej. — Belyst af Solens Lue — ved aarle Morgengry — den yder pragtfuldt Skue — naar Nattens Skygger fly. —

4. Dog luktes mangt et Øje — ved denne Klippes Fod; — vor Drot i Sale høje — vil derpaa raade Bod! — Fra Klinten nu en Stjerne — oplyser vildsom Sti; — hver Sømand i det fjerne — den ser og gaar forbi! —

5. Hist ser jeg Snekker skønne — paa Havets Bølge blaa, — hist ser jeg Træer grønne — i Bøgeskoven staa. — De glade Landmænd ile — til deres Gerning hen, — naar efter kvægsom Hvile — de Solen se igen! —

6. Ja, ædle Lindenchrone! — som Folket Frihed gav, — din Pris skal Harpen tone, — vær takket i din Grav! — Du vilde ikke Trælle, — men glade Landmænd se; — hver Slægt skal glad fortælle: — du gav Velsignelse! —

7. Hin Bugt med sølvblaa Vande, — hvor Juel og Huitfeld slog — i Kamp for Fædres Lande — alt under Dannebrog! — Blodstrømmene dog runde — de farved Bølgen rød, — saa mange maatte blunde — i Havets dybe Skød! —

8. Se hisset Borgens Tinde, — hvor gamle Linde staar. — Den gemmer mangt et Minde — om de forsvundne Aar. — Den Borg var jo en Gave — til Villum Bisp fra Svend. — Her stod og Peder Svave — og bolde Riddersmænd! —

9. Du hulde Ejerinde, — som mange savne her, — ja, ogsaa mig dit Minde — skal vorde evig kjær! — Min

Fader fra mig døde, — Du understøtted mig. — I Lysets
Morgenrøde — jeg end skal takke Dig!

10. En Præst mig rakte kærlig — saa mangen nyttig
Bog; — ved dem svandt Tiden herlig, — jeg Lærdom deraf
drog. — Hver Ædel Tak modtage, — som virked til mit
Gavn, — dem Himlens Fred ledsage — til Gravens trygge
Havn!

Skønt der i 1820erne ikke fandtes nogen større Sam-
menslutning af Lærere, følte disse dog Trang til at stifte
Foreninger, hvor de kunde mødes og skifte Tanker, ikke
blot om aandelige Interesser, men ogsaa om deres økono-
miske Forhold. Ved saadanne Møder, som oftest holdtes paa
Kroerne, følte man Trang til i al Uskyldighed at slaa sig
lidt løs. Da Henrichsen sammen med Degnen i Lyderslev,
Vilhelm Jensen, raadede over en poetisk Aare, blev disse to
naturligt Lejlighedsdigtere for Kollegerne, som vises ved
efterfølgende Sange, forfattet af H.:

Sang til Skolelærerforeningen i Stevns.

Melodi: Danmark dejligst Vang og Vænge.

1. Her i Verden smaa og store — blandt hverandre
gaa; — det er Kunsten sig at more, — mens vi fremad gaa.
— Er vor Stilling ikkun ringe, — kan vi ej i Højden
springe, — vel os paa vort lave Stade, — naar vi kun er glade.

2. Se, vi fik et lille Rige, — det jo hver Mand véd; —
vi tør tryk paa Tronen stige, — og ej dumpe ned. — Mildt
vort Scepter vi udstrække — over Undersaatters Række; —
ingen her tør mukke, støje — for Monarkens Øje.

3. Kommer Julens glade Dage — da et Gaaselaar —
tæt ved Bondens Hvede-Kage — paa vort Taffel staar! — Jul
og Paaske, Pinse bringer — Offerpengene, som klinge; —
skal det stærkt paa Præster regne, — drypper det paa Degne!

4. Derfor vil vi os fornøje, — mens vi fremad gaar. —
Ingen Sorger os nedbøje, — blege vore Haar! — Følge vi
kun Pligtens Stemme, — vi en salig Fryd fornemme. — Maatte
kun vor Gerning lykkes — og vort Sind ej trykkes!

Sang i Foreningen efter en Ferie.

Melodi: Ved Vintertid.

1. Velkommen elskte Brødre hid, — paa Eders Ven-
skab tør jeg stole. — Snart samles vi til gavnrig Id — blandt
Børneflokken i vor Skole. — Men før vi der kan træde ind
— med Glædesroser paa vor Kind, — skal Sjælen styrkes
og vort Sind — paa Herrens Kraft skal frejdigt stole.

2. Omringet af de elskte smaa — maa hver Bekymring
fra os vige, — og naar de glade om os staa, — vort Haab
til Gud maa barnlig stige. — Den Sæd, som trofast vi
udsaa, — skal blomstre paa den danske Ø. — Vorherres
Ord skal aldrig dø, — det følger os til Glædens Rige.

3. Velsignet være da din Gang — i Herrens Vingaard,
elskte Broder. — Vær ej forsagt! Er Vejen trang, — og du
maa savne Livets Goder, — har man ej for din Stræben
Sans, — og svandt dit Liv foruden Glans, — hist slynge
Englene Din Krans! — Gak derfor trøstigt, elskste Broder.

Sang ved Skolelærer Danielsens 50-aarige Jubilæum den 6 Juni 1846.

1. Her Brødre sig forsamle — paa Festens skønne
Stund. — Hil Dig, Du gode gamle, — Du staar i Kredsen
sund! — Halvhundred Aar er svundet — for Dig paa dette
Sted, — og Du har Glæde fundet — i Dines Kærlighed!

2. Beskeden var den Bolig, — hvis Unge om Dig
stod, — Du syslede saa trolig, — ej Lysten Dig forlod. —
Dog stundom Torne saare — den gamle Skolemand, — da
randt en stille Taare, — Du saa mod Fredens Land.

3. Ja, hisset Palmen vinker, — den gode Tjeners Løn! —
I Øjet Taaren blinker, — Din Aften vorde skøn! — En
Krans her Brødre række — til Dine Sølvhaar, — hist
Engle Kransen række, — der ej som Støv forgaar!

Dette Digt er et betegnende Billede af Lærerens Stil-
ling paa den Tid: Samfundet var kun sparsom i sin Aner-
kendelse, og han havde kun den Belønning at glæde sig til,
som hans Kolleger forstaaende anviser ham „hisset“. —
Tonen i Skolelærerforeningen skiftede om, da Klokkerne rin-
gede Kampen ind for Fædrelandet 1848. Landsbyens Lærer

var ganske naturlig stolt af de danske Dreng, der kun havde besøgt den danske Almueskole og dog var oplært saa godt i Pligten mod Fædrelandet og Kongen. Deres Sejre i Slesvig begejstrede deres Lærer til Sange som følgende ved

Skolelærerforeningens Møde under Krigsaarene.

Melodi: Danmark dæjligst Vang og Vænge.

1. Heltene ved Dannevirke — mandeligen slaa, — mens vi her i Skole, Kirke — ved vor Gerning gaa — flyver Tanken dog saa vide — til de elskte Brødres Side — Helte, som vor Samtid pryde, — Liv og Blod udgyde! —

2. Hvo har tændt den skønne Flamme — i hvert Heltebryst? — Og hvo tænder end den samme — ind med Himmellyst? — Du, som vakte Folkeanden, — Du, som rakte Barnet Haanden, — Du i Drengen, man dig sendte, — Troskabsluen tændte! —

3. Derfor fløj de mange Blade — mellem Fader, Søn, — Pigerne blev hjerteglade — sukked ømt i Løn, — thi de kække danske Dreng — og kan slaa paa Hjertets Streng, — Mø og Land paa dem kan stole — fra den danske Skole! —

4. Gid den danske Skole trives — Frugten vorde skøn! — Gid hver Lærers Mod oplives, — gid han høste Løn! — Brødre, vi i Skole, Kirke, — bygge vil et Dannevirke! — Saa vil Gud i Fred os unde — her saa sødt at blunde!

Krigen 1864 greb ham dybt, thi ogsaa i denne var hans Elever Deltagere. En af disse, Ungkarl Søren Hansen fra Klippinge, sendte Breve hjem til sine Forældre, og denne bevarede Brevsamling blev udlaant til Forfatteren *Karl Larsen*, som anvendte næsten alle i den Bog, han udgav under Titlen: „Under vor sidste Krig“ paa Gyldendals Forlag. Disse Breve giver en interessant Skildring af Brevskriverens Følelser eftersom Faren er større eller mindre; han har stadig for Øje at trøste sine Forældre. I Samlingen er ogsaa et Brev til hans gamle Lærer i Magleby, J. A. Chr. Henrichsen, som han takker, fordi han har lært ham at udtrykke sig saa godt; han maa ofte hjælpe flere af sine Kammerater med Brevskrivning til deres Forældre eller Kærestes. Han begynder

sine Breve i November og December 1863 og fortæller om Frederik VII og om den nye Konge Christian IX, som han beskriver som en høj og smuk Person, og om at Soldaterne raaber bravt Hurra for ham, hvorfor Kongen ogsaa takker og belønner dem med Cigarer. Brevene skildrer det ydmygende Tilbagetog, Forsvaret af Dybbølskanserne, Indtagelsen af Als og hans Tjeneste som Oppasser for Officererne og Opholdet i Kvartererne.

Medens vore Soldater blev modtaget i Hovedstaden med Bitterhed og Haan, ja, maatte liste sig ind i Byen, saa blev de i Magleby og Klippinge i Stevns modtaget med Hæder, hvad de kunde takke Sognets Lærer og Præst for. Disse to fik foranstaltet en Fest for dem, som begyndte i Skolen og Præstegaarden og fortsattes i Skoven, hvor Herskabet fra Gjorslev kom til Stede, og hvor Sønnen, *Jacob Scavenius*, der var gaaet frivillig med i Krigen, deltog. Da der kom to Sølvkors til hvert Kompagni, og de Menige skulde afgøre, hvem der skulde bære den Udmærkelse, saa stemte de alle paa Jacob S. Senere fik han paa sin politiske Vej som Minister mange Dekorationer, men han satte altid mest Pris paa Sølvkorset. Den Soldaterfest gik der Ry af paa Stevns. Og her var J. A. Chr. Henrichsen atter Poeten. —

Klippinge Bjerg blev i Frihedstiden ofte brugt til Festplads, hvor Mænd som I. A. Hansen og Baltazar Christensen talte. Da Hundretdaarsdagen 1869 oprandt for den ædle Lindencrones Frigivelse af Fæsterne til Selvejere paa Gjorslev Gods, blev der rejst en Mindestøtte ved Landevejen i Klippinge By til hans Ære, og der blev holdt en Fest, til hvilken Besidderen af det Lindencroneske Fidecommis General Hegerman-Lindencrone var indbudt. Hans gamle Soldater hilste med Jubel deres gamle General, og atter lød Sangen fra J. A. C. H.

Vi véd, at Hegermann-Lindencrone under Feltoget Gang paa Gang blev hindret i sine Planers Udførelse og derfor blev dømt haardt af Publikum og blev haanet med Øgenavnet „General Baglæns“ (i Modsætning til den fjendtlige Anfører General Gablenz). Først flere Aar efter Krigen fik H.-L.

Lejlighed til at rense sig og begrunde sin Hærførelse. I sin Tale paa Klippinge Bjerg ytrede han bl. a.: „Naar jeg vil drille min Kone, saa kalder jeg hende spøgefuldt for Fru Baglæns“. Saa lidt krænkede Navnet ham. — Lindencronerne var oprindeligt bisat i det nuværende Sakristi i Magleby Kirke, men da Kisterne blev brøstfældige, maatte man anbringe dem i Gravkælderens under Sakristiet. Da Carl Henrichsen blev Byens Lærer og Kirkesanger, henvendte han sig til den gamle General H.-L. og foreslog, at der blev opsat en Tavle i Sakristiet med en Inskription, som meddelte, at Sognets og Godsets Velgører hvilede i Gravkælderens. Ved Siden af denne Marmortavle i Væggen anbragtes Epitafierne over Hr. og Fru Lindenerone og en Datter, som bar Lindencrones borgerlige Navn Lintrup.

Da J. A. Chr. Henrichsen havde været Lærer i 50 Aar, fejrede han sit Jubilæum paa den festligste Maade, og Kongen udnævnte ham til Dannebrogsmænd den 1ste Juni 1876 ligesom Sogneboerne hædrede ham med Gaver. Det sidste Aar havde han en ung Hjælpelærer, som førte Skolen til hans Død den 16. August 1887. Først 10 Aar efter naaede hans Søn at blive ansat i sin Faders Embede. J. A. Chr. Henrichsen var et Stemningsmenneske, der kunde „le med det ene Øje og græde med det andet“. I mange Aar var han Enkemand, og naar han sad ene i Hjemmet, var han ofte trist til Mode; men saa snart der kom Besøg, især naar det var et af Børnene, saa smilede han atter, og saa faldt der ham en og anden Anekdote ind, som efterfulgtes af en hjertelig Latter. H. havde færdedes meget, og naar han forlod Dagvognen, blev han savnet for sine muntre Samtaler. Han forstod ogsaa at skrive lange interessante Breve, og han havde en saa stærk Hukommelse, at han kunde fortælle Beboerne forskellige Data vedrørende deres Familie, som de ikke selv vidste Besked med. Hver Aften, førend han lukkede sine Øjne, gennemgik han Slægten og bad for dem. H.s Stemme var ret høj, saa han kunde tage „Troen“ fra syv Degne. Ved et Skættegilde, hvor Kvinderne var indbudte til at skætte den bragede Hør, underholdt han sine Gæster ved kun at synge det første

Vers af en Række Sange uden Hensyn til, at Tilhørerne ønskede flere Vers af samme Sang, og dette vakte stor Jubel. H. glædede sig over sin lille Mark, sine Køer og sine Svin. Skolelodden var en meget vigtig Del af Embedslønningen, og Børnene hjalp ham gerne med Arbejdet i deres Fritid, og de blev belønnet derfor.

Skolen i Magleby var en af Fr. d. 4.s Skoler fra 1721, saa over Indgangsdøren sad Stentavlen med den bekendte Inskription. Som Følge deraf var Døren meget lav; men H., som ikke var ret høj, kunde dog staa oprejst i den, og han udtalte da spøgefuldt: „Denne Dør er indrettet til mig; andre, som vil ind, maa bukke sig“. I Skolestuen, hvis Loft var malet himmelblaat, var det sædvanlige Materiel lange Borde med faste Bænke uden Rygstød, og Bordene var forsynet med de saakaldte „Hønseræk“ til Anbringelse af Tavlerne.

J. A. Chr. Henrichsen var en aandfuld Lærer, der uden at være Grundtvigianer benyttede den grundtvigske eller koldske Metode, han elskede det levende Ord og brugte det i sine Religions- og Historietimer, og ofte meddelte han de ældre Børn Avisernes Indhold, naar det berørte Børnenes Ide- og Erfaringskreds. Hvad H. saa og oplevede, fortalte han Skolebørnene, og det maatte de gengive paa deres Tavler. Den indbyrdes Undervisning maatte bruges, da Børnetallet i Klasserne langt overskred det i Loven tilladte. Vægtavlen var meget benyttet, og H. var blandt de Lærere, der brugte meget Kridt paa den sorte Tavle. Børnene blev særlig dygtige i Genfortælling, i Hovedregning og i Skrivning, og det morede H. at imponere Besøgende med, hvor dygtige Børnene var i Regning.

Saaledes fik Børnene trods de vanskelige Forhold en forsvarlig Undervisning. Og Kærligheden til den gamle Lærer fornægtede sig da heller ikke, men gav sig synlige Udslag i de mange og værdifulde Gaver i Form af forskellige Levnedsmidler, som bragtes især ved Højtiderne fra hans gamle Elever. — Ved Midten af Halvtredserne blev Skoledistriktet delt, saa Klippinge Skole opstod, hvad der i nogen Tid lettede Arbejdet.

H.s Forhold til Beboerne var faderligt og venligt. Han var Beboernes Tillidsmand, naar Skifte skulde foretages, og han vidste nøje Besked med deres Pengeforhold. I Sygdoms- og Nødsforhold var han deres Trøstermand, og ingen død blev udbaaret af Hjemmet, uden at Degnens Stemme lød baade i Sang og Tale. Fra H.s Pen flød ofte poetiske Udgydelser, som forhøjede de festlige Glæder i Bondens Hjem og mildnede Sorgen, naar denne kastede sin Skygge over Hjemmet. Ved Jordefærd var det Degnens Gerning at udfærdige en Skildring af den afdødes Levnedsløb, et saakaldt „Testamente“, som derefter oplæstes af Præsten paa Prædikestolen, forinden han holdt Ligtalen. (Et Exemplar af et saadant Testamente vedlægges i Original).

J. A. Chr. Henrichsens Skolearbejde i Magleby i 41 Aar strakte sig over flere Præsters Embedstid, nemlig Sognepræsterne Huulegaard, Møller-Holst og Galskjøt, samt deres Kapellaner Møller, Kajser og Wiimh, og til alle disse stod H. i det venligste Forhold. Pastor Huulegaard, som i sin Fritid var en dygtig Kunstdrejer, skænkede H. et Uhr, i hvilket han selv havde indgraveret det smukke Ønske: „Gid det maa tilmaale Dem mange glade Timer“. — Pastor Møller-Holst havde Titelen Consistorialraad, og i hans Hjem med den 16 Mand store Børneflokk opvoksede den senere bekendte og fremragende Landøkonom Erhard M.-H. — Galskjøt havde været Slotspræst hos Fr. VII paa Frederiksborg Slot og var kendt som Forfatter af forskellige Skrifter. Han var særlig kærlig mod Henrichsen i hans Alderdom.

Testamente

over Gaardmand Peder Hartvigsens Enke
Ellen Christine Frederiksdatter i Magleby
død 21. Oktober 1865.

Hvilket deiligt Syn, frembyder ikke Havets Flade, naar Himlen spejler sig deri; men ogsaa da, naar Stormen høiner Bølgerne som Bjerger; men da truer det ogsaa med Død og

Undergang, og Sømanden ønsker sig helst i Havnen paa den fremmede Kyst, og han glæder sig engang til den rolige Hvile efter det bevægede Liv!

Vor Herre og Frelser vandrede gjerne ved Søen og Folket søgte Ham ogsaa der! Han valgte sig Peder, der trolig havde arbeidet som Fiskeren med sit Garn, til sin Apostel og i Herrens Navn og paa Herrens Bud udkastede han sit Garn! Han vandrede med Herren paa Havet og da han begyndte at frygte, raabte han: Frels mig! Og Frelseren hørte hans Raab og styrkede Peders Tro!

Engang bød Jesus sine Disciple at lægge ud fra Land og fare over til den anden Side! Veiret var saa skønt og Bølgerne rullede saa let. Frelseren, som havde havt den svære Gerning slumrede ind ved Bølgernes vuggende Bevægelse — da viiste sig Stormen og truede med Undergang; de kjække og ellers uforfærdede Sømænd tabte baade Mod og Tro! Men Frelseren truede ad Stormen og sagde Tie! vær stille — og det blev blikstille! Og Folkene prisede Gud! de sagde: Hvem er dog denne! siden Veiret og Stormen er ham lydige!

Ogsaa vi fare ud paa Livets Hav, ogsaa os byder Han at fare over til den anden Side til Lysets Kyst, vi er som Trækfuglene der mod Vinterstormens Komme drager mod den frelsende Strand, der hvor vi venter at samles med de Kjære der gik forud, der allerede har overstaaet Sejlsadsen og nu staar i den rolige Havn og venter os! I det stille Magsveier, i Barndommens gyldne Dage og i Ungdomstiden, da tykkes os, som om vi kun havde med en Lystseilads at giøre, og at der slet ingen Fare kan være paa Færde; men uventet kommer den ene Livets Storm efter den Anden og Bølgerne slaar mod Hjertets skrøbelige Planker og de truer med at briste!

O, har vi dog i denne Sjælens Nød valgt os den rette Styrmand, har vi havt Ham ombord som Disciplene, da de drog fra Kysten! Har vi højdt til det rette Compas, Guds eget Ord. Har vi det Anker som holder fast! O, saa komme vi nok ind i Fredens Havn og saa vil vi ogsaa lykkelig fuldende vor Reise!

Disse Tanker er nedskrevne i Anledning af den fromme Danneqvind Ellen Christine Frederiksdatters Overgang fra Tiden til Evigheden. Født i Kjøge Søhuse i et Hiem hvor en sjælden Oplysning og en christelig Aand rørte sig. Hendes Fader havde sig en herlig lille passende Bogsamling, og i den var Bibelen hans Haandbog og hans Dagbog og han lærte sine Børn at finde Veien over den vildsomme Strand, og han plantede Troens kostelige Spirer i deres Hjerter!

Hvor har slige Spirer baaret Velsignelsens Frugt for Christine medens hun var et Barn og gik ved Livets Kyst, og i Ungdommens Dage, da hendes Livssejlad var saa let og skøn! Men ogsaa da de truende Storme kom, da Bekymringer og Sorger og Lidelser taarnede sig som Bjerge og Livet trykkede Hende de mange Aar og Dage! Da saa man, at hun havde havt den rette Styrmand ombord paa sin Livsbaad, at hun havde det rette Compas og det faste Anker! At Taalmodens Urt voxte i hendes Hjertebed; — at hun smilte ligesom forklaret midt under Smerten, bøiede sig som Blomst under Guds Villie, ydmygede sig saa Herren vil ophøie hende! Og derfor skal hver som kiendte hende vidne Sandheden af disse Ord at hun var

From i sit Hjerte og from i sit Sind
Selv medens Smerten har blegned din Kind
Hjertet var fuldt af den himmelske Ro
Stor var din Taalmod og fast var din Tro
Tak fra de kjære! O! tag vort Farvel
Herre! du lønner den kjærlige Sjæl!

Denne fromme gudhengivne Qvinde, der lige meget har Krav paa vor Beundring som paa sine Børns Tak og Kjærlighed saae først denne Verdens Lys som meldt i Køge Søhuse den 13. September 1800. Hendes Fader var den oplyste Danne- mand Bødker Frederik Pedersen. Hun blev døbt den 19. Novbr. s. A. her i Kirken. Under fromme og hjertelige Forældres Vej- ledning og ved flittig Skolegang gjorde hun god Fremgang i Kundskab og alt Godt! Sit Daabsløfte gjentog hun 1815 og erholdt hun smukt Vidnesbyrd af Præsten. Hun blev som en kjærlig Datter for sine Forældre og plejede dem med Omhu.

Første Gang indlod hun sig, efter Forsynets Styrelse, i Ægteskab med Ungkarl Niels Jensen af Magleby. De blev ægteviiede d. 29. Oct. 1827. Gud skienkede dem 3 Børn, hvoraf kun en Datter lever. Allerede stod hun første Gang som Enke d. 2. Januar 1832. Derefter fik hun en kjærlig og trofast Ægtefælle i Ungkarl Jens Olsen, de blev ægteviiede den 16. Novbr. 1832. — Hendes Mand arbejdede som Fisker paa Søen og hun hjalp ham trolig og der var Kjerlighed og Fred, ja Guds Fred i deres Hjem! Gud skjenkede hende i dette Ægteskab 5 Børn, hvoraf 2 Sønner og 2 Døttre endnu lever iblandt os! Hvad hun har virket for dem som Moder vil de aldrig glemme. Med denne sin Mand flyttede hun til det Sted, hvor hun nu boede og som de opbyggede, og nu maatte hun

friste den tunge Skjæbne, at miste ogsaa denne sin Mand ved en kort Upasselighed den 13. Juli 1843.

I Aaret 1844 den 20. Novbr. blev hun gift med Peder Hartvigsen, der hjalp hende trolig med Børnenes Opdragelse. Hun som før stærk og kraftig havde arbejdet og udført saa vel sin Gjerning blev for 5 Aar siden lagt paa Sygelejet og hendes Smerter var ofte meget store! Men hun bar sit Kors med Taalmod og søgte i Troen og Bønnen til Jesus sin Frelser. Peder Hartvigsen kaldtes til et bedre Liv 13. Februar 1862. Siden den Tid saavel som ogsaa forhen har hun været hjulpet og plejet af sine elskede Børn! Lørdagen den 21. Oktober indslumrede hun saa mildt og let! Efterat hun havde bragt sin Levetid til 65 Aar 1 Maaned og 8 Dage.

Guds Fred være med Hendes Aand
Velsignet være Hendes Slægt!

En Henrettelse ved Baal og Brand.

Ved Th. Hauch-Fausbøll.

Hekseprocesserne med Baal og Brand hørte i Danmark op ved Aaret 1700; at man dog senere har anvendt Baalet som Straf for Forbrydelse, herom vidner følgende Notits i Stege Kirkebog for 1707:

NB. Tiirsdagen d. 27de Septemb.: Effter at Fangen Sl: *Niels Mogensen* født i Sømærcke i Maglebye Sogn hafde sidet i fængsels huuset i lende (d. e. Lendemark) siden nest forleden Hellig trei Konger Aften, for den *Sodomitische* Synd hand i sin tieniste hos Mads Povelsen i Nøbølle der hafde bedrefued, Blef hand nu bete 27de Septbr.: Effter forregaaende hiemtings, Landstings og endeligen Højeste Rettis Domb Henretted ved Baal og brand, dog først qualt i en stricke ofven paa Baalet.

Foruden Proustens Mag: *Reenbergs* og Capellanens Hr. *Jens With* Deris flittig besøgelse, gjorde Prousten en Bøn effter Fangens bedriffter som Skolemester og Substituterne her i Sogned Skiffedis til at læse for ham Morgen og Aften. Saa at hd som var tilforn en grov Guds bespottere med Banden og Eeder, og kunde inted forstaa sig paa noget got, blef omsider saa Christelig i sang og læsning at hand der ad kom paa Retterstedet self opleedte mange smuche Psalmer og Sang for almuen og derpaa med stor frimodighed glad i Gud og lengsel effter sin Frelser begierte det maatte komme til Døden med ham og Døde Sl.

Guds Retfærdighed saavel som store Naade være lofved i ald ævighed.

Rødvig.

Nogle Træk fra Havnepladsens Tilblivelse
i det 18. og 19. Aarhundrede*).

Af *H. Dragehjelm.*

Ved Rødvig fandtes tidligere Rødvig Skanse (anført paa Videnskabernes Selskabs Kort 1770 lige Vest for Lejdebækkens Udløb). Rødvig synes oprindeligt at være Navn paa Bugten her og er senere bleven overført paa Bebyggelsen. I Byens nordlige Side ligger endnu et Par Huse, Plushusene, og ældre Folk kan huske, at man i sin Tid kaldte den lille Bebyggelse for „Plus“, og at Rødvig først er blevet almindelig i deres Tid.

Det her anførte er den historisk-topografiske Oplysning, som *Trap* meddeler (1921) angaaende den kendte Havneplads *Rødvig* i Sydstevn. Der skal hertil føjes de tilsvarende Oplysninger, der findes i *Both*, Danmark 1. Del, 2. Udg. 1882.

„Udfor Plus, der ligger ved Plusbækkens Udløb i en lille Bugt, Røde Vig kaldet, har altid været en sikker Ankerplads, med god Bund og Beskyttelse for adskillige Vinde. Den Omstændighed, at her i en vid Omegn var det bedste Landingssted, tilskyndede Christian den 4. til her at anlægge en Skanse for at forhindre fjendtlig Landgang. I forrige Aarhundrede laa der, hvor en hel lille, livlig By nu breder sig, kun et eneste ubetydeligt Hus, der kaldtes Skansehuset.“

Endelig skal den kendte *Niels Henrich Weinwich* have Ordet for en kort Bemærkning. I sin Bog „Stevns Herred“,

*) Eftertryk kun med Forfs. Tilladelse.

2. Udg. 1798, siger han, at Sydøst for Skørpinge ved Klinten ligger en mod fjendtlig Landing 1713 anlagt liden Stjerne-Skanse, Rødvig Skanse kaldet.

Efter disse Bemærkninger kunde det maaske se ud til, at Rødvigs Historie skulde danne Indholdet af de følgende Linjer. Men Hensigten er dog kun at sammenholde enkelte Ting, der kan give et Billede af Fortiden paa dette saa interessante Sted i Sydstejns.

Der kan her ikke udelades en Bemærkning om Navnet Rødvig. Den, der kender *Severin Kjærs Bog*: Fra Stavnsbaandets Dage, vil maaske erindre ogsaa der at have set Navnet. Der aftrykkes i Bogen en „Vidise fra 1582“ med et deri anført Sognevidne fra 1509. I dette sidste nævnes en „Per Kappe fra Rødvig“. Kjær oplyser at have Vidisen fra Rosendals Arkiv, og i Rigsarkivet findes ogsaa „paa Papir“, afskrevet af ham efter Originalen, nævnte Vidise. Men uheldigvis staar der i hans Afskrift: „Per Kappe fra Røttinge.“ Meddelerens Forsøg paa at finde Originalen i Rosendals Arkiv har endnu ikke været kronet med Held; maaske det vil lade sig gøre, naar Arkivet bliver lettere tilgængeligt, end det er i Øjeblikket. Der skal kun her gøres opmærksom paa, at Kjærs Bog muligvis — og rimeligvis — er fejlagtig paa det nævnte Punkt.

Navnets Ælde kan der næppe siges noget om for Tiden. Meddeleren har truffet det indtil 1611 (Tryggevælde Lens Regnskab) i sin ældre Form *Roduig*. Om denne Sag og om den Rolle, Rødvig har spillet i tidligere Tid, bliver der formentlig Lejlighed til at berette i en flg. Aarbog. Her skal fremdrages en nyere Tids Stof.

De nævnte historisk-topografiske Oplysninger om Rødvig udgør Almenhedens Viden om det nævnte Sted. Hvad de alle fremhæver, er Skanseanlægget. I den Mængde Krige, Danmark har ført, særlig med vor svenske Nabo, og i Engelskkrigen 1807—14, blev der rundt om paa vore Kyster, Tid efter anden, anlagt en Del mindre „Skanser“. Det var paa Steder, som, man vel mente, havde særlig Betydning for Trafiken. Alle disse Anlæg er nu glemte og gemte. Enkelte

er ganske vist endnu ret vel bevarede, men vist ingen af de mange Anlæg trak en Bebyggelse efter sig som Rødvig Skanse. Her var „Muligheder“, ej blot i Krigsøjeblikket, men i Fredens Dage. Tiden har vist det.

„Hvilken Vinding“, hedder det i „Stevns Avis“ 1861, „for hele Halvøen Stevns er ikke Rødvig Havn! Hvo drømte endnu for faa Aar siden om, at Dampskibe saa godt som daglig skulde anløbe den og sætte Stevns i en hurtig Forbindelse med Hovedstaden og de andre Dele af Fædrelandet!“

— Det kunde have været meget interessant, om nævnte Per Kappe virkelig var fra Rødvig; sliq Melding giver jo Indtryk af en Bebyggelse paa Stedet omkring 1509. Men som antydet, alt Haab i saa Henseende maa vistnok lades ude! Man maa saa langt hen i Tiden som til 1722 for at finde det første Hus paa dette Sted. Og et godt Stykke ind i forrige Aarhundrede var der endnu ret øde. Gaardejer *Peter Nielsen Espemose* i Lund ved Rødvig har fra sin Moder den meget betegnende Udtalelse: Skallet var der at komme til det Strøg i gamle Dage!

1694 købte Dronning *Charlotte Amalie Vemmetofte* Gods. I Forvejen ejede hun Gjorslev og det dertil hørende, den Gang nedlagte Højstrup. Ved hendes Død i 1714 arvede hendes Børn saaledes, at *Prins Carl* fik Vemmetofte og Højstrup og *Prinsesse Hedvig* Gjorslev. Sidstnævnte Ejendom mageskiftede Prinsessen dog snart med *Frederik d. 4.*, som gjorde Godset til det bekendte Rytterdistrikt. Om alt dette vil den interesserede finde nærmere Oplysning i *Brasch: Vemmetofte*, 1—3. Her skal blot fremhæves *Prins Carls* Byggeiver. Hele den Koloni af Huse (Sognet), Klosteret endnu har, stammer fra hans Tid. Dernæst skal nævnes de Huse, som har særlig Interesse i denne Forbindelse.

I Aaret 1722 lod Prinsen ved sin Forvalter, *T. Terkel-sen*, opføre to Huse paa Højstrup Hovedgaards Grund ved Klintemarken. De bortfæstedes begge den 19. Oktbr. samme Aar til Fiskere, som „med rigtig Pas fra Skovshoved er hid-flyttede“. Deres Navne var *Bendt Carstensen* og *Mogens Nielsen*. Husene var opført der, hvor den gamle Oldtidsvej

løber fra Skørpinge ned til Stranden, naturligvis som nævnt paa Højstrup Grund, men lige op til Gjorslev Skel. Til hvert Hus hørte „5 Skpr. Saaland Havrejord og en Kaalhave“. Dernæst hedder det i Fæstebrevet: „Det tillades og Beboeren Fiskeriet i Stranden for Højstrup Gaards Grund med alle Slags Garn at bruge . . ., og tillades ham at forhandle, hvad Gud giver ham Lykke til at fange, hvorledes han bedst kan, naar han først imod billig Betaling har frembudt dem at sælge i Prinsens Køkken paa Vemmetofte“.

Da Carsten Bendtsen i 1756 faar Fæste paa „det Højstrup Fiskerhus“, som hans Fader Bendt C. bebor og til Fæsteren har overdraget, er der foruden de samme Betingelser og Bestemmelser angaaende Pligter og Rettigheder, som findes i de to første Fiskeres Fæstebreve, kommet endnu en Bestemmelse til. Det hedder nemlig: „I lige Maade er han og forpligtet, saa længe han dette Hus bebor, for billig og sædvanlig Betaling, naar forlanges, at tjene Klosteret, uden al Slags Paastand, ved forefaldende Losning og Ladning, som sker til eller fra Klosteret, med 2 Baade, som han skal være forbunden at holde“.

De Huse, her er Tale om, er de saakaldte Plushuse. Stedet, hvor de har ligget, betegnes nu ved Handelsgartner *Rasmussens* Ejendom. Bygningerne her er lavet om flere Gange i Tidens Løb. Det er muligt, at der endnu sidder noget af det gamle Materiale; Bjælkehovederne, der stikker frem af den ene Væg i et Udhus, kunde tyde derpaa. Deres Konstruktion svarer nøje til dem i Prins Carls Skole i Store Taarøje, Landets ældste Landsbyskole, bygget i samme Periode som de her nævnte Fiskerhuse.

Hvornaar Navnet Plushuset eller Plushusene først er kommet frem, ses ikke i Fæstebreve eller Skifteprotokoller. Der hedder det stadig i det 18. Aarh. „Fiskerhusene ved Højstrup“. Ved afdøde Borger og Kirkeværge i Storehedinge Michel Michelsens Auktion i 1781 ses Carsten i „Pluse Huset“ at have købt 6 Tintallerkener. Det er den ældste Anvendelse, der er truffet paa. Paa Matrikelkortet 1799 er anført Betegnelsen „Vej til Fiskerhusene“. Først paa Kort i det 19. Aarhundrede

er Navnet Plushusene kommet med. Korttegner *Jens Sørensen*, født i Bleking og bosat ved Kongens Gunst i Køge 1685, hvor han boede i 25 Aar, gjorde flere Opmaalingsrejser bl. a. til Rødvigegnen. Paa sine Kort fra 1709 og 1715 har han kun Navnet Rødvig i flere forskellige Skrivemaader: Røevig, Roevig, Rowig, men intet, der hedder Plus.

Navnet knytter sig ganske afgjort til Husene af 1722, altsaa et ganske nyt Navn i Modsætning til Stedets gamle Navn Rødvig. Hermed staar man over for en mulig Forklaring af Ordet Plus. Maaske giver Brasch i sin Bog en Hjælp hertil. Han bruger i 2. B., S. 137, Udtrykket Plutseledhuset, ligesom han ogsaa bruger Formen Plus. Ved at se efter i *Kalkars* Ordbog vil man finde Ordet Fiskerpluts, det er en Fiskerspaan, et Redskab til at skære Fisk op med. Et saadant Redskab og Ord kan jo i Tidens Løb have givet Husene Navnet.

Plushusenes ensomme, men ret fremtrædende Beliggenhed har foranlediget et Navn knyttet til dem — efter Beboernes Livsstilling. Saadanne enligt liggende Huse havde næsten altid Navn i gamle Dage. De fundne, her nævnte, Skrivemaader (Udtaleformer): Plutseledhuset og „Plusehuset“ (1781) peger hen paa nævnte Ordbogs-Ord.

Tilfældigheder kan tit give Steder Navn. Til Eksempel drage man sig i Minde Ordet „Blaagaard“, nu knyttet til en hel Gade i København. I Kvarteret laa tidligere et Landsted for sig selv, hvis Hovedbygning var tækket med (blaa) Skifersten — et Forhold, som rimeligvis har været ret iøjnefaldende. Saa opstod Navnet.

Da intet tyder paa nogen Ælde, har Navnet Plus kun haft et forbigaaende Levnedsløb og er af nyere Dato. Vekslingen af de to Navne: Plus og Rødvig, afspejler paa en Maade to Godsers Interesse paa Stedet: Vemmetofte-Højstrups knyttet til Fiskeriet, et Forhold, som døde hen af sig selv ind i det 19. Aarhundrede, og Gjorslev-Godsets Indtog med Rødvig Havn, der saa smaat begyndte i 1840erne, fra hvilket Tidspunkt Plus-Navnet dør mere og mere bort. Naar ældre Folk, som *Trap* siger, erindrer Plus-Navnet, er det altsaa denne Vekselperiode, der hentydes til. Navnet

Plusvejen, der bruges den Dag i Dag, vil bære Ordet til sene Tider og bør gøre det.

I Generaltoldkammerets Arkiv for Sjælland, Kopibog for 1831, findes en Skrivelse fra Collegiet til Procurator *J. P. Jørgensen* i Storehedinge. Hermed oprulles et nyt Billede i Rødvigs Historie. Jørgensen constitueres som Over- Told- og Consumtionsbetjent ved Stevns og i Storehedinge. I Forbindelse med denne Virksomhed er han endvidere konstitueret som Strandtoldbetjent ved Kysten af Stevns fra Aaen ved Vallø og indtil det Sted, hvor Præstø Tolddistrikt begynder, med Forpligtelse til at holde en Ridehest. Aarlig Lønning 300 Rd. Sølv m. fl. mindre Indtægter. Fra 1. Januar 1837 sker endnu en Ændring. Ved kgl. Resolution bestemmes det, at der skal ansættes 2 Strandtoldbetjente henholdsvis ved Gjorslev Bøgeskov og ved Rødvig Skanse, alt under Storehedinge Toldsted. *Underbetjent H. L. Kastrup* ansættes ved Bøgeskoven og faar Bolig her fra nævnte Tid. Betjenten i Rødvig kommer først noget senere. Den 1. December 1838 forflyttes Procurator Jørgensen til Køge Toldvæsen. Hans Stilling ved Toldvæsenet i Storehedinge ophæves fra samme Dag.

Efter dette Rids er Læseren ført ind i Havnepladsen Rødvigs Toldinteresser, og Læseren staar ved Opførelsen af det næste Hus i Rødvig. Nu var der gaaet over 100 Aar, siden der sidst byggedes paa disse Kanter; ganske vist havde baade Lillehedinge- og Skørpinge-Udskiftningen alt bragt nogen Bebyggelse i Nærheden af de gamle Plushuse, „Klintehusene“ f. Eks., paa nuværende Vognmand og Sandhandler *Larsens* Grund. Nu skulde altsaa Toldvæsenet til at bygge, — det „rigtige“ Rødvig i sin allerførste Begyndelse til at opstaa. Det var Toldsvig, der havde bragt Toldvæsenet paa de Tanker. Der havde været flere „Sager“ af den Art. For at nævne et enkelt Eksempel havde Toldvæsenet hos Husmand Rasmus Thomsen ved Vemmetofte Strand fundet 1 Kasse Te og 576 Spil ustemplede Spillekort. Sagen stod paa i 1837 mod Thomsen m. fl.; Thomsen var tilmed ansat ved „Lund Lodseri“ (denne sidste Institution danner

et meget interessant Kapitel i Stevnskystens Historie, hvortil der maaske kan vendes tilbage ved en senere Lejlighed).

I Følge Stevns og Fakse Herreders Auktions-Protokol afholdtes der den 4. Juli 1838 Licitation over Opførelsen af en Strandtoldbetjentbolig ved „Rødvig Skanse eller Lillehedinge Ladeplads“. Grunden til Bygningen havde man i Forvejen sikret sig hos Godsejer Scavenius, Gjorslev, som Ejer af Jorden. Overslaget lød paa 1400 Rd., udført af *Kreutzmann* i Storehedinge. Købmand *H. Hoffmeyer*, Storehedinge, blev mindstbydende med 1330 Rd. Den 22. August 1839 kvitterede han for Summens Udbetaling og afleverede Huset, der staar paa Stedet den Dag i Dag, og nu ejes af Hotel-ejer *Christiansen*. Nogle Enkeltheder i Overslaget turde have Interesse. Der medgik 12 Tylter Frederikshaldbrædder til Loft og Gulv i Stuen, Sove- og Pige-kammer; 3600 Stykker Kridtsten; en norsk fleretages Vindovn til Dagligstuen og en mindre, rund, ny i Sovekammeret. Foruden Vaaningshuset byggedes et Told-Pakhus, og til Tækning af begge Bygninger leveredes 30 Læs Langhalm. 2 Ræder Tagspaan leveredes til Tagskægget i Vaaningshuset, der har været rigtig hyggeligt i sin gamle Skikkelse; Straataget er nu forlængst afløst af Tegl. Her rykkede Under-, Told- og Consumtionsbetjent fra Saks-købing *Frederik Børgesen* ind i 1839. Han var dog allerede bleven ansat som Strandtoldbetjent Aaret i Forvejen og havde midlertidigt maattet tinge sig og sin Hest i Hus et Sted i Nærheden, formentlig i Lillehedinge. Børgesens Forgænger var *Ernst*, der forflyttedes til Stege Toldvæsen efter kun at have haft Posten ved Rødvig i ganske kort Tid. *C. W. Ernst* var ansat som Underbetjent i Roskilde, da han beordredes til Rødvig den 1. Juli 1838; han er saaledes Stedets første, egentlige Tolder.

I det nu anførte er nævnt de allerførste Bygninger og deres Personer i Rødvig. I 40erne blev Byggeriet livligere. Scavenius, Stedets Lodsejer, gav Jord i Fæste, og Folk byggede deres Huse. Købmand *Grønvold* i Storehedinge rejste sit Pakhus, — det er jo særlig for den nævnte Købstad, Rødvig har haft og har sin Betydning. Med Købmanden

fulgte ogsaa Skipperen som Pioner. Husmand *Niels Larsen* kom fra det nærliggende Tommestrup og byggede Hus paa Kammerherrens Grund, nuv. Matr.-Nr. 22 bf. Han vilde hertil for at sejle med Korn, Æg og Smør paa København Scavenius byggede jo i 1843 sin første Mole, Begyndelsen til den senere Havn. Larsens Hus er nu meget forandret. Derimod ligger lige i Nærheden, tæt ud til Vejen, Matr.-Nr. 22 bd, som er ganske uforandret. Dette Hus er i Virkeligheden Rødvigs ældste Hus, om ikke paa Stedet, saa i hvert Fald i Alder.

Kantor *Th. Lang*, Vemmetofte, lod paa sin Onkel, Pastor emeritus Langs Vegne (da i Søllerød, tidligere Præst i Spjellerup) i November 1843 bortauktionere til Nedbrydning det Onkelen tilhørende Præstehus, Rokkedrejerhuset kaldet, paa Præstemarken i Spjellerup ad Store Taarøje til. Der siges om Huset i Auktionsbetingelserne, at det er 7 Fag langt, 12 à 13 Alen dybt, af Ege-Bindingsværk samt opført af nyt for 20 Aar siden. Sognefoged *Anders Larsen* i Lillehedinge fik Hammerslaget for 50 Rbd.

Kirkebogen i Lillehedinge udviser, at den 3. November 1837 indgaar *Christen Hansen*, 32 Aar gl., født i Sierslev, og paa den Tid i Tjeneste hos nævnte Anders Larsen, Ægte-skab med *Kirsten Rasmusdatter*, 23 Aar gl. Dette Ægtepar gjorde en lille Afstikker til Strøby, men vendte snart efter tilbage til Lillehedinge, og til dem var det — saaledes lader det sig forklare —, at A. L. senere købte nævnte Præstehus, der opførtes i Rødvig 1844 af C. H. Det var nok værd at faa fat i, at dømme efter Tømmerets Kvalitet endnu den Dag i Dag. Forhaabentlig vil dette Rødvigs ældste Hus faa Lov at staa uforandret endnu i mange Aar; i denne Sommer er Straataget mod Nord bleven fornyet, og dermed den gamle Stil bevaret. Huset er stadig i Familiens Eje, en Dattersøn bor der og vogter Traditionen om det gamle „Spjellerup Præstehus“.

Interessant er det dertil at kunne føje en Udtalelse om samme Hus fra anden Side. Fhv. Handelsmand *Jens Olsen*, Store Taarøje, der nylig er fyldt de 92 og har en Ynglings

Hukommelse, husker fra sine Drengaar udmærket Huset paa Præstemarken; han boede ved Siden af i Smerup og kom tit paa Stedet hos Præstens Røgter Rasmus Olsen. Han erindrer, at Huset blev fjernet, Kirsebærtræer i Markhegnet viser endnu dets tidligere Plads, — og han ved ogsaa, at et andet „Præstehus“ lige i Nærheden forsvandt, nemlig „Fredeshuset“ (eller som Meddeleren har fundet det i Kirkebogen: „Præstens Fred Hus“).

Blandt Pionererne var ogsaa *Hans Christiansen*. Som 20-aarig, boende i Plushusene, Ætling i lige Linje af førnævnte Fisker Bendt Carstensen, var han bleven antaget i 1838 som Fastlods under „Lund Lodseri“. I Maj 1844 slutter han Kontrakt med Scavenius om „Kro med Jordlod i Fæste“. Dermed rykker han fra Vemmetoftes Grund over paa Gjorslev-Siden i Rødvig. Fæstekontrakten udstedes til tidligere „Lods Hans Chr. af Skørpinge“. Kroen opføres til Bekvemmelighed for „rejsende med Dampskibe eller andre Lejligheder“. Den ny Krovært ses at have gjort Forberedelser i Tide, ogsaa i Smaating. Ved en Auktion i Toldpakhuset i Rødvig i 1843, efter den strandede Jagt „Gjertrud Marie“, der havde Møbler m. v. om Bord, køber han saaledes Assieter og Vinglas!

Folketællingslisten fra 1845 viser en lille Kreds af Mennesker, baade fra Lillehedinge og Skørpinge-Havnelev-Siden, knyttet til Stedet, levende af Søen. De rørte Vande, man vilde fiske i — det ligger nær at bruge dette Billede — skyldtes Skibsbroen, som Godsejer J. Scavenius havde ladet opføre tæt uden for det gamle Skanseanlæg.

Kammerjunker, By- og Herredsfoged *von Bülow* i Storehedinge maa i Følge Generaltoldkammerets Arkiv siges at være Faderen til Rødvig-Havnen som Idé betragtet. Han synes at have været en meget impulsiv Natur, der med Iver gik op i sin Idé, som han altsaa undfangede, men lod andre gennemføre. Det vilde være for vidtløftigt at gøre nærmere Rede for den Ting her. Der er en meget lang Brevveksling, Borgermøde i Storehedinge m. m., og i Amtmandens Arkiv findes ogsaa adskilligt desangaaende. Det, der interesserer,

er, at Scavenius efterhaanden blev skubbet ind i et Havneanlæg — paa sin egen Grund. En Tid saa det ud til, at der skulde blive to Havneanlæg, idet Bülow kæmpede for et Foretagende rykket ind paa Vemmetofte Grund. Det blev dog derved, at i Tidens Løb fuldførtes „hvad Lillehedinge Bønder alt havde paabegyndt“.

I 1843 indsender Kammerherre Sc. til Generaltoldkammeret et Andragende om Brotakst for en af ham „ved Rødvig Skanse anlagt Skibsbro“. Toldinspektør, Kaptajn *Biørn*, Storehedinge, faar Sagen til Erklæring, Amtmandens Skøn indhentes, de Storehedinge Borgere lader atter høre fra sig; kort sagt, efter at Taksten er fastsat, gaar selve Sagen sin ny og større Udvikling i Møde.

Kaptajn Biørns Erklæring til Amtmanden er et helt lille Billede af Livet her „til Søs“. „Hvad Udskibningsstedet i Plusbugten angaar, har det stedse været paa det Sted, hvor Broen er anlagt. Det gøres intet Fartøj til Pligt at losse eller lade ved Broen, — det formenes ikke nogen at losse eller lade ved Siden af samme, hvilket desuagtet sjældent finder Sted, kun enkelte Bønder, som, for at spare Afgifterne, foretrækker at køre ud i Vandet til Baadene — lige som Arbejdet ogsaa sker ved Tømmerflaader og ved mindre Baades Hjælp under Losning af Stykgods og Stenkul. Broen benyttes af Baadførere, for hvis Baade den tillige tjener til Beskyttelse, — af Omegnens Beboere og af de handlende og Avlsbrugere i Storehedinge. Fra flere Sider er ytret Ønske om, at Broen havde saa stor en Udstrækning, at Skibe af større Drægtighed kunde lægge til, hvorved de med Lossen og Laden paa Strømmen ofte forbundne store Vanskeligheder vilde undgaas“.

Biørn peger paa Vanskeligheden, der maatte afhjælpes. Naar sydlige eller sydøstlige Vinde stod mod Kysten, maatte Skibe, der laa for Anker, straks bryde op og gaa paa „Hestskoer“, en ved en Sandbanke i Faksebugten beskyttet, naturlig Ankerplads eller Nødhavn ud for Strandegaards Dyrehave. Det samme peger Amtmanden paa i sin Skrivelse til Ministeriet af 11. November 1843. Han fortsætter derefter: „Utvivlsomt vil der uden Vanskelighed eller overdrevent

store Bekostninger kunne tilvejebringes en temmelig sikker og brugbar Havn for mindre Fartøjer ved at udvide og fuld-
stændiggøre de eksisterende Værker. Noget saadant paa-
tænkes ogsaa af Ejeren, og vil, efter hans bekendte, praktiske
og energiske Tænkemaade, ogsaa utvivlsomt snart blive udført,
hvis der viser sig nogen Rimelighed for, at der ikke vil flyde
Tab af Foretagendet“.

Strandtoldbetjent *Børgesen*, der havde Brotaksten i sit
Regnskab, nævner i en Redegørelse til Toldkontoret i Store-
hedinge den 21. Juni 1843, at Indtægten fra 1. Oktober 1841
og Aaret ud var 10 Rd. 55 Sk., og i 1842: 108 Rd. 11 Sk.
og i 1843 til Dato: 46 Rd. 28 Sk. Efter dette er Bropenge
opkrævede allerede fra 1841, skønt Generaltoldkammerets
Tilladelse først foreligger fra 1. Januar 1844. *Børgesen* nævner
endvidere, at der er en Kran og en Sliske paa Broen, og
at daglige Vande ved Brohovedet er 6 og 7 Fod Vand, hen-
holdsvis mod Øst og Vest. Brohovedets Størrelse er 32
Kv.-Fod.

Som antydet i Amtmandsskrivelsen kom Havnen, en
god Havn, til Udførelse i 50erne — et Værk, der som bekendt
i dette Aarhundrede har undergaaet betydelig Forbedring og
nu er lokal Ejendom uden Forbindelse med Gjorslev. Den
blev beskrevet og lovprist i Datidens kendte Ugeblade (Ill.
Tid. 1868—69, S. 103—104, Nord. Billed Magasin 1871,
S. 81—83) og „*Stevns Avis*“ havde som anført ogsaa sin
rundhaandede Ros at uddele. Rødvig Skanse var under alt
dette sunket i Grus; rimeligvis ved Pakhuspladsen eller
Havnefogedboligen vil man have Stedet for dens tidligere
Beliggenhed. Til den knytter sig *Christian den Fjerdes* Navn,
lige som hans Navn paa anden Maade og flere Træk fra
historiske Begivenheder er knyttede til Stedet. Dog herom
muligvis ved en anden Lejlighed.

Højerup Kirke i Stevns.

Ved Pastor A. R. Idum, Føns pr. Nørre Aaby.

Omkring Aarhundredeskiftet, da den gamle Højerup Kirke paa Stevns Klint endnu var i Brug, erindrer jeg, at der paa Korets Nordvæg fandtes en simpel sort Tavle med en latinsk Indskrift vedrørende Kirkens Tilblivelse. Hvem, der har ladet den lave, og hvornaar den er lavet, véd jeg ikke; men den var skreven med alm. store latinske Typer og var øjensynlig et nyere Arbejde uden kunstnerisk Værdi. Der blev fortalt, at Indskriften var tagen ud af et gammelt historisk Kildeskrift (Roskildekrøniken?) Gjorslev Gods var dengang Kirke-ejer; maaske er det Godsejeren, der har ladet Tavlen opsætte.

Indskriften selv er interessant nok, og da den næppe er videre kendt, ej heller kan læses af de fleste Turister, der besøger Kirken, skal jeg her gengive den i Oversættelse (Den latinske Indskrift findes paa Side 107):

„Da Valdemar den 4de regerede og med stor Berømmelse havde overvundet Holstenernes stærke Hær og fanget Grev Nikolaus paa Fyen, blev denne Kirke indviet paa den yderste Pynt af Stevns Klint af Hr. Henrik Gertsen, Biskop i Roskilde, til Ære for St. Johannes Døber og St. Klemens Martyr i det Herrens Aar 1358, den 16de September.“

Dette er sikkert ægte historisk.

Valdemar den 4de er den bekendte *Valdemar Atterdag* (1340—1375). Sædvanlig vilde man vel nævne ham som den 3dje danske Konge af Navnet Valdemar, men her maa man have medregnet Kristoffer IIs Modkonge: Hertug Valdemar af Sønderjylland (eller maaske: Valdemar Sejrs Søn, der var

udvalgt til Konge, men døde før Faderen). Ogsaa i flere danske Krøniker fra Tiden kort efter hans Død kaldes han: Valdemar den 4de. Ligesaa paa Indskriften ved hans Grav i Sorø Kirke.

Ved de omtalte Krigsbegivenheder paa Fyen maa der utvivlsomt være sigtet til *Slaget ved Gamborg* (Brobjerg) den 11te November 1357. De holstenske Grever Klaus (Nikolaus) og Henrik (Jernhenrik) havde dengang endnu Vestfyen i Pant; men Valdemar Atterdag vandt her en stor Sejr over dem og deres Forbundsfæller: de oprørske jyske Stormænd. Saa stor var Sejren, at Kongen endogsaa fangede selve Grev Klaus (Nikolaus). Fangenskabet varede ganske vist ikke længe, da det lykkedes Greven at undslippe ved en dansk Krigers Klodsethed (jfr. Arild Hvitfelds Beretning); dette omtaler den korte Indskrift jo ikke. Men hvor alvorlig Grev Klaus tog denne Oplevelse kan ses af, at han siden til Tak for Frelsen grundlagde Klosteret Arensbök i Holsten. Sit ene Øje mistede han i Kampen.

Biskoppen over Roskilde Stift, som indviede Kirken derude paa Klinten, hed dengang *Henrik Gertsen* (Henricus Gerhardi). Han er bekendt ved, at han 21de Novbr. 1350 for sin Livstid overdrog Kong Valdemar Københavns By med Borgen og dens Gods som Tak, fordi denne havde frelst Landet fra Fjendernes Trældom og befriet hans Forgænger og flere Gejstlige fra Fangenskab. Henrik Gertsen døde iøvrigt førend Kongen. Under Roskilde Bispestol laa en Mængde Gaarde og Gods paa Sjælland; — henimod Reformationstiden c. 60 store Gaarde; — det var saaledes et meget rigt Stift. Saa rig var Bispestolen vel ikke i 1358; men sandsynligvis har den allerede dengang ejet Herregaarden *Gjorslev*, hvorunder hele Stevns hørte. Gjorslev skal være bygget af Erik Klippings forræderiske Kammersvend Rane Jonsen, men er vel efter hans Henrettelse 1294 tilfalden Bispestolen. Det nuværende Slot er bygget af Røskildebispens Peder Jensen Lodehat, der var Dronning Margrethes gode Ven; han døde 1415. — Det var saaledes en af Bispestolens egne Kirker, Henrik Gertsen her indviede.

At han *indviede* Højerup Kirke vil nu ikke sige, at der først i 1358 blev rejst en Kirke paa dette udsatte Sted. Der har sikkert mindst 300 Aar forinden staaet en lille Kirke eller et Kapel paa Stedet; men det har her — som ved de andre Landsbykirker — været en Træbygning med et lille Kor og et dobbelt saa stort Skib (Langhus), ringe og uanse- ligt. Sagnet siger jo, at den oprindelige Kirke blev bygget af en Skipper, der frelstes fra Havsnød udfør Stevns og til Tak rejste Kirken dér, hvor han kom i Land. Dette Sagn gaar iøvrigt igen ved flere Kystkirker.

Men Indvielsen vil sige, at Trækirken nu blev afløst af en *Stenkirke*. Biskoppen stænkede dens Mure og Vægge med Vievand og nedlagde i Stenalterbordet en eller anden Relikvie af en Helgen, indsvøbt i Tøj og vedlagt en lille Pergament- rulle med Indskrift. Man kan undertiden finde en saadan gammel „Altergrav“ i de gamle Stenaltre; ligesaa kan man finde de saakaldte Indvielseskers (et rødt Kors i en rød Cirkel) paa de Steder, hvor Vandet fra Vievandskosten har ramt Muren; Korsene er senere bleven overhvidtede. —

Kirken blev sædvanlig indviet til en eller anden Helgen, der derved blev deres Værnehelgen; dette vil praktisk talt sige, at Kirken blev en selvejende Institution. Højerup Kirke fik jo altsaa 2 Værnehelgener: *Johannes Døberen* og *St. Klemens*. Af Døberen har man ikke kunnet faa nogen Lev- ning; men mulig har man faaet fat en en Knokkel af (eller et andet Minde om) Martyren St. Klemens, hvilken Relikvie altsaa er bleven nedlagt i Altergraven. Der fandt iøvrigt meget Bedrageri Sted (bevidst eller ubevidst) med saadanne Helgenlevninger. *St. Klemens* var efter Sagnet Apostlen Peters Lærling og den 3dje Biskop i Rom. Han led Martyr- døden under Kejser Trajan, der lod ham føre ud paa Havet og kaste over Bord med et Anker bundet om Halsen. Derfor blev Ankeret hans Mærke, og han selv blev de søfarendes Helgen. Det er bekendt, at Aarhus Domkirke er indviet til ham; den laa netop ved det aabne Hav. Det er derfor naturligt, at Højerup Kirke, der ligger helt ude ved Kysten, ogsaa er viet til denne Helgen.

Kirken er bygget i *gotisk* Stil — det var Tidens Stilart — med spidse Buer og Hvælvinger. Ellers byggede man dengang med de store røde Munkesten; men Højerup Kirke er — ligesom Gjorslev Slot — bygget af *Kridtsten*; dette Materiale havde man jo lige ved Haanden.

Indskriften siger, at Kirken blev indviet „*paa den yderste Pynt af Stevns Klint*“. Den har altsaa allerede dengang ligget ude paa Klintens Rand, selv om den i Tidens Løb er kommen til at ligge endnu yderligere ved, at Havet har udhulet det underliggende Skrivekridt, hvorved de overliggende Lag af Limsten er styrtede ned. Det er jo disse Naturforhold, der har gjort, at Kirken nu er bleven lukket og en ny Kirke opført længere inde og nærmere ved Landsbyen. Gamle Folk talte i min Barndom om, at der udenfor Kirken (og Kirkegaarden) havde været en hel Ager Pløjeland, men Klinten var efterhaanden styrtet ned, og tilsidst maatte man flytte selve Kirkegaardsmuren og ofre noget af Kirkegaarden.

Man har set Kisterne stikke frem paa Skrænten, og jeg husker selv at have fundet Knogler af Mennesker paa Strandbredden nede under Kirken. Men Kirkeh selv staa jo endnu og kan staa der længe; der siges endnu at være 6 Alen mellem Koret og den inderste Udhuling i Klinten. Havet kan i alle Tilfælde ikke tage den; det kan kun udvaske Skrivekridtet, og selv ved Højvande (som i Stormfloden ^{13/11} 1872) naar det ikke op til Limstenslagene. Men det hjælper vel ogsaa, hvad Sagnet siger: at Kirken selv hver Julenat flytter sig et Hanefjed indad! Jeg har selv nogle Gange prædikeret i det gamle Gudshus og har aldrig tænkt paa nogen Fare for Kirkens Nedstyrtning.

Den latinske Indskrift lyder :

„Valdemaro quarto regnante et summa cum laude validissimum Holsatorum exercitum capto comite Nicolao in Fionia pessundante hæc ecclesia in extremo Stevomii promontorii litore consecrata est per dominum Henricum Gerhard episcopum Roskildensem in honorem Sancti Johannis baptistæ et St. Clementis martyris Anno Domini MCCCLVIII — — —“.

Historisk Samfund for Præstø Amt 1926.

Ved skriftlig Afstemning mellem Medlemmerne genvalgtes de ifølge Loven den 1ste Januar 1926 fratrædende Bestyrelsesmedlemmer Landbrugskandidat Gdr. Hans Hansen, Ellekildegaard, Landbrugsskoleforst. Morten Nielsen, Lundby, og Kmhr. Howden-Rønnenkamp, Næsbyholm. Til Revisorer genvalgtes: Amtsfuldmægtig Andersen, Næstved, og Amtsskolefondskasserer Christiansen, Næstved.

Bestyrelsesmøde afholdtes d. 9de Februar 1926. I dette Møde genvalgtes Amtmand, Kammerherre Vedel til Formand, Landbrugskandidat, Gaardejer Hansen, Ellekildegaard, til Kasserer og Architect Tidemand-Dal til Sekretær.

Samfundets Regnskab for 1925 fremlagdes i revideret Stand og godkendtes. Det balancerede med 2880 Kr. 11 Ø. og sluttede med et Overskud paa 40 Kr. 96 Ø. Samfundets samlede Midler udgør nu 1548 Kr. 36 Ø.

Ældre Aargange af Samfundets egne Aarbøger kan faas til Købs for følgende nedsatte Pris'er: Aargangene 1—8 for ialt 10 Kr. og for 1 Kr. 50 Ø. pr. enkelt Aargang, de senere Aargange for 2 Kr. pr. Hefte.

Det anbefales Sognebibliotheker og andre lokale Bibliotheker i Amtet at sikre sig et Eksemplar af Aarbøgerne i Tide, da Restbeholdningen af enkelte Aargange kun er lille.

Modtagne Aarbøger fra andre historiske Samfund i Ind- og Udland afgives til Centralbibliotheket i Næstved, der velvilligt har paataget sig deres Opbevaring og Udlaan.

Forfatterhonorar for Bidrag til Aarbogen er 3 Kr. pr Side.
Samfundet tæller ved Aarbogens Udsendelse 603 Medlemmer.

St. Hansdag, den 24nde Juni afholdtes paa Borreby et velbesøgt Foredragsmøde. Underinspektør Hermansen fra Nationalmusæet holdt Foredrag om Borreby og dens Ejere gennem Tiderne, og Mødets Deltagere fik Lejlighed til at bese den navnkundige gamle Herregaard baade udvendig og indvendig. Endvidere aflagdes Besøg ved det gamle Voldsted i Skoven, og af en Del af Medlemmerne tillige i Skelskør Kirke.

November 1926.

A. Vedel,
f. T. Formand

MEDLEMSLISTE.

- Aarup, Kbmd., Holte
Andersen, Anders, Gdr., Bakkegaard, Herfølge
- Anders, Gdr., Hastrup, Køge
 - A. O., Mejeribestyrer, Brandelev
 - A. P., Amtsfuldm., Næstved
 - A. P., Lærer, Bogø
 - Hans, Gdr., Kildemosegd., Hastrup pr. Køge
 - H. C., Gdr., Ellerødgd., Vordingborg
 - Andersen, Hee, Pastor, Ll. Næstved
 - J., Sognefoged, Snesere
 - Johs., Gdr. Lou
 - L. J., Gdr., Snesere
 - Postmester, Kallehave
 - E., Forpagter, Askov, Bøgesø
 - L., Gdr., Snesere
 - J. P., Gdr., Spjellerup, Karise
 - R. F., Redaktør, Vdbg.
 - C. Urmager, Vdbg.
- Andreasen, Andreas, Gdr., Alslev, Karise
Arnholdt, Svend, cand. polyt., Vandbygningsark., Gl. Kongevej, Kbhvn.
Arensbach, Marie, Lærerinde, Vordingborg
Asmussen, V., Dyrl., Nr. Vestud, Borre
Baden, H. T., Lærer, Glumsø
Bagger, Redaktør, Haslev
- Poul, Grosserer, Thorvaldsv. 2, København V.
- Bakman, K. M., Konsulent, Næstved
Bang, Chr., Gdr., Snesere
Barfoed, Landinspektør, Næstved
Begtrup, Sognepræst, Holtug
Behrens, Red., Ny Toldbodvej 55, Kbh.
Berthelsen, cand. phil., Magleby, Borre
Bendtsen, O., Gdr., Brandelev
Bendsen, Hans, Gdr., Raabylille, Stege
- Berth, Enkefrue, Næstved
Biblioteket for Silkeborg og Omegn for Vejle By og Omegn
- Bille, Martin, Gdr., Havnlev, Rødvig
Birksted, Købmand, Næstved
Bjerre, P., Lærer, Faarup, Lou
Blechingberg, Frue, Østerbrog. 13^a, Kbh.
Bluhme, Stitsdame, Vallø
Boech, Bianca, Amtsfurv., Næstved
Bojsen, Frede, Rødkilde, Stege
Borre, Lærer, Næstved
Brandt, Forpagter, Juellinge, Karise
- Sognepræst, Rønnebæk, Næstved
- Brasen, Vaskeriejer, Fakse
Breitenstein, Johs., Gdr., Sdr. Vestud
- Gdr., Raaby, Borre
- Bruun, Købmand, Vdbg.
Brøndkjær, M., Lyderslev Skole, Storeh.
Brødsgaard, Gartner, Vallø
Børner, Boghdl., Næstved
Børresen, Jørg., Gdr., Magleby, Klippinge
Carlsen, A., Gdr., Brandelev
- Otto, Gdr., Skørpinge, Rødvig
- Caspersen, J., Møller, Sageby, Viemose
Christens, Apoteker, Næstved
Christensen, Anna, Gaardejerske, Sværborg, Lundby
- Christen, Gdr., Svansbjerg, Herfølge
 - Balthasar, Lærer, Storehedinge
 - J. P., Lærer, Ring, Lundby
 - Lærer, Taagerup, Karise
 - J. H., Boghandler, Storehedinge
 - Redaktør, Ringsted
 - N. P., Bogtrykker, Næstved
 - Niels P., Gdr., Egøje, Køge
 - Sofie, Lærerinde, Stubberup, Fakse
 - G., Gartner, Gunderslevh., Glumsø
 - P., Lærer, Havnlev, Rødvig

- Christensen, Forstander, Bruunsminde
Toksverd, Olstrup
- Christiansen, C. P. F., Dyrslæge, Alpha,
Alkestrup, Thureby
- H., Murerm., Engelstrup, Rønnede
 - Johs., Lærer, Spjellerup, Karise
 - Skolefondskasserer, Næstved
 - G., Toksværd, Olstrup St.
- Christoffersen, A., Gdr., Mern
- H., Forvalter, Saftstationen, Mern
 - N., Brygger, Viemose
 - Christoffer, Gdr., Fjeldgaard, Braaby,
Haslev
 - Chr., Gdr., Enghavegaard, Borre
 - Vald., Gdr., Hammersgaard, Braaby
- Clausen, Krag, cand. theol., Kronprin-
sensvej, Kbh. F.
- Co'let, Kmhr.inde, Rønnebæksholm
- Kmhr.inde, Lundbygaard, Lundby
 - Kammerherre — —
- Cruse, Sygehuslæge, Stege
- Dahl, Frk., Riddergade 3, Næstved
- Dam, Emil, fhv. Højskoleforst., Brøde-
rup, Tappernøje
- Dambæk, Sagfører, Præstø
- Damgaard, Farmaceut, Præstø
- Damsbo, Overl., Lendemark, Stege
- Dansk Folkemindesamling, det kgl. Bi-
bliotek, Kbh.
- Danø, Overlærer, Præstø
- Det danske Sprog- og Litteratur-Sel-
skab, det kgl. Bibliotek, Kristians-
gade, Kbh.
- Demuth, Larsen, Boghdl., Næstved
- Didriksen, Johannes, Direktør, Søvej 33,
Holte
- D., Gymnasielærer, Charlottenlund
 - Jørgen, Gdr., Sønderby, Borre
 - J., Læge, Gylling
- Diderichsen, Dommier, Næstved
- Dreier, Gaardbestyrer, Raarisegaard,
Thureby
- Sofus, Snedkermester, Borre
- Duepetersen, Læge, Lou
- Døllner, Propr., Søbygaard, Præstø
- Ebbehøj, Lærer, Mern
- Edinger, Overretssagfører, Nørreg. 39,
Kbh.
- Elgaard, Lærer, Allerslev
- Emborg, Organist, Vdbg.
- Elmenhoff, Nielsen, Dyrslæge, Hyllede,
Rønnede
- Ernst, Vejassistent, Præstø
- Esbjerg Centralbibliotek
- Ethelfeld, Cyklehdl., Ramsherred, Nstv.
- Falk-Jensen, Forp., Gunderup, Herfølge
Flejsborg, C., Gdr., Hastrup, Køge
- Frandsø, Gdr., Tybjergl., Herlufmagle
- F., Hmd., Gjevnø, Storehedinge
 - H., Parcellist, Tolstrup Vængegaard,
Stege
 - J. J., Gdr., Brandelevgd., Brandelev
 - L. P., Gdr., Gramsvej 6, Næstved
 - L. P., Sognefoged, Brandelev
 - Monrad, Sognepræst, Ø. Egesborg,
Mern
- Fugl, Apoteker, Vejen
- Funch, Redaktionssekretær, Stege
- Gjevnø, H. P., Sognepræst, Grevinge
- Glahn, Sognepræst, Kongsted, Rønnede
- Glenthøj, Sognepræst, Næstelsø
- Gregersen, C. V., Murermester, Masned-
sund
- Lærer, Ørslev Højskole, Egebjerg
- Grot-Hansen, Kbmd., Faxe Ladepl.,
Grønager, Gdr., Pollerup, Stege
- Johannes, Gdr., Raabylille, Stege
 - J., Kbmd., Keldby, Stege
- Götzsche, Lektor, Herlufsholm
- Haase, W. H., Sognepr., Udby, Lundby
- Hald, Johanne, Lærerinde, Myrup, Lou
- Halse, Seminarieforst., Vordingborg
- Hanhøi, Julius, Haucksgade 10, Oslo,
Norge
- Hansen, Aage A., Typograf, Stege
- Anna, Frk., Adr.: Adjunkt Rehling,
Sundvej 33, Charlottenlund
 - A., Lærer, Valløby, Vallø
 - C., Skovfoged, „Udsigten“, Viemose
 - E., Gdr., Lilbygaard, Mern
 - Hans, Gaardbst., Keldbylille, Stege
 - Hans, Gdr., Bondest. Sparekasse,
Præstø
 - Hans, Gdr., Landbrugskandidat, Elle-
kildegaard, Næstved
 - H. F., Ungkarl, Næstelsø, Næstved
 - H., Gdr., Præstebj. Dame, Askeby
 - H. J., Mejeribst., Sølperup, Tappern.
 - H. P., Lærer, Lou
 - H. P., Lærer, Ørslev, Vdbg.
 - H. P., Bankdirektør, Keldby, Stege
 - H. P., Egebjerggd., Svinø, Lundby
 - J., Frk., Kustode, Møns Museum,
Stege
 - J. C., Kbmd., Gjørslev, Østervang
 - J. C., Mejeribst., Grønsund Færgg.,
Askeby
 - Jens, Gartner, Storehedinge
 - J., Lærer, Pederstrup, Lou
 - Chr., Gdr., Hammer pr. Lou

Hansen, H. P., Gdr., Skovbo, Næstelsø
pr. Næstved

- J. P., Gdr., Sædder, Thureby
- Jens Jørgen, Gdr., Aalebæk, Borre
- Karen, Gaardejereke, Klippinge
- Knud, Gdr., Nr. Tvede, Olstrup
- Kr., Statskonsulent, Lyngby
- L., Gdr., Tolstrup, Stege
- L. P., Gdr., Fogedgaard, Stensved
- Marie, Frk., Nyvej 2, Næstved
- Niels, Egedegaard, Storehedinge
- Niels, Købmd., Fakse
- Otto, Lærer, Næstved
- P., Lærer, Rislev, Næstved
- R., Godsforvalter, Neblegaard
- Th., Sognepræst, Præstø
- Vald., Købmd., Sdr. Vestud, Borre
- A., Gdr., Svinø, Lundby
- A., Gdr., Nr. Tvede, Brandelev
- Chr., Gdr., Pederstrup, Lou
- Fr., Lærer, Nees, Vordingborg
- Laur., Gdr., Ugle die, Mern
- P., Gdr., Stenstrup, Næstved
- R., Gdr., Svinø, Lundby
- Frk., Lærerinde, Storehedinge
- Ole, Gdr., Blangsløv, Lou
- Kristiane, Frue, St. Elmue, Fakse
- L., Skovgaard, Gdr., Sandvlg, Mern
- Hans Chr., Gdr., Lundby St.
- H., Seminarlærer, Vordingborg
- Selchau, Propr., Alslevgd., Karise

Harrekilde, J., pens. Lærer, Herlufm.

Haslund, Læge, Præstø

Hauen, R. v., Fabrikant, Gl. Kongevej
177, Kbh.

Havnlev Folkebogsamling, Rødvig

Heding, E., Lærer, Strøby Egede, Strøby
Hellum, Lærer, Vdbg.

Hemmingsen, Johannes, Gdr., Langmose-
gaard, Borre

- Kristian, Pclst., Pollerup Kullegaard,
Hjertebjerg, Stege

Henrichsen, C., pens. Lærer, Søb., Kbh.
Henriksen, Frøhdl. Sierslev, Storeh.

- Postekspedient, Lundby

Hermansen, P., Møller, Brandelev

Herboe, Lærer, Holmeolstrup, Olstrup

Herbskind, Sognepr., Baarse, Præstø

Hjortsø, A., Enkefrue, Aaside, Snesere

Howden-Rønnenkamp, Kmhr., Godsejer,
Næsbyholm, Sorø

Holm, Direkt., Bryggeriet Fønixs, Næstv.

Horstmann, Godsforv., Gaunø, Næstved

Huus, Direktør, Næstved

Høyrup, Amtsfuldm., Næstved

Hyllemose, N. H., Gdr., Aaleb., Borre

Hyllekvisst, Lærer, Magleby, Borre
Industriforeningens Bibliotek, Kbh.
Industriforeningen, Næstved (Adresse:
Direktør Grønholt)

Ingemann, B., Arkt., Bolbrohøj, Rungsted

Ingerslev, Læge, Køge

Ingvorsen, Lærer, Egøje, Køge

- Kristian, Sognefoged, Herfølge

Iversen, Peter, Skomagerm., Ny Øster-
gade, Næstved

Isager, Sognepræst, Skelby

Jacobsen, Gaardbest., Alslev, Karise

Jensen, Anders, Gdr., Kjeldbym., Stege

- C., Mineralvandfabrikant, Købmager-
gade, Næstved

- C., Savskærer, Everdrup, Rønnede

- Christoffer, Gdr., Sageby, Mern

- Chr., Gdr., Havnlev, Rødvig

- Dyrslæge, Alkestrup, Thureby

- Frd., Gdr., Toftthøj, Storehedinge

- Hans, Gdr., Mosegd., Storehedinge

- Hans Fr., Gdr., Nr. Smidstr., Tappern

- Hans, Partikulier, Gjevnø

- Henr., Gdr., Sageby, Mern

- Frd., Murermester, Stege

- Jens, Gdr., Magleby, Klippinge

- Jens, Gdr., Toksværd, Olstrup

- Jens, Gdr., Tolstrup, Stege

- J. P., Lærer, Rødvig

- J. P., Gaardbest., Smerup, Karise

- Konrad, Gd., Budsene, Borre

- Kristian, Ungk., Flintemose, Bøgesø

- L., Lærer, Nr. Smidstrup, Tappern.

- L. Chr., Lærer, Rønnebæk, Næstved

- L. P., Gdr., Pollerup Hovedgd., Stege

- M., Sognepræst, Kjeldbym., Stege

- N., Gdr., Kjeldbylille, Stege

- A., Agent., Valdemarsgade, Vdbg.

- N. P., Gdr., Sognef., Svansbj., Herf.

- O., Købmd., Sømarke, Borre

- O. Laur., Gdr., Raabymagle, Borre

- Laurits, Askov, Bøgesø

- P., Lærer, Holsted, Næstved

- R., Gdr., Ugle die, Mern

- Sofus, Gdr., Raabymagle, Borre

- Stevns, Bankdirektør, Storehedinge

- Th., Lærer, Velling Skole pr. Ringk.

- V., Lærer, Mandemark, Borre

- R. M., Lærer, Snesere

- Redaktør, Stege

- Skovfoged, Dænderup Vænge, Haslev

- Martin, Gaardbst., Havnlev, Rødvig

- J. P., Maler, Bakkeh., Haslev

- N., Gdr., Rejnstrup, Fakse

Jensen, Joh., Gdr., Kristiansm., Dysted,
Olstrup

- Albert, Gdr., Toksværd, Olstrup
- Lærer, Lendemark, Stege
- Chr., Overretssagf., Næstved
- J. P., Gdr., Askeby
- U. P., Gdr., Aversi, Haslev
- Postmester, Vordingborg
- Sofie, Frue, Villa Lillie Eje, Havnlev,
Rødvig

- Enkefrue, Højbohus, Snesere
- P., Gdr., Kindvig, Mern

Jespersen, Godsv., Nysø

- Klosterforvalter, Vemmetofte
- H., Propr., Aasidegd., Snesere St.

Johansen, P., Gdr., Valløby, Vallø

- J., Gdr., Lundby
- Johs., Gaardbst., Sandvig, Mern

Johannesen, Sagfører, Fakse

- P. C., pens. Lær., L. Faureby, Fakse

Jonquières, de, Frk., Grevens Vænge,
Næstved

Jørgensen, A., Gdr., Sdr. Vestud, Borre

- H., Gdbst., Tolstrup, Thureby
- Frue, Kantor, Vordingborg
- J., Gdr., Magleby, Klippinge
- Jens, Parcl., St. Linde, Haarlev
- Johan, Gdr., Vibede, Fakse
- Jørg., Gdr., Haarlev
- Lars, Husejer, Storehedinge
- O. A., Lærer, Abildhøj, Præstø
- Mejeribst., Klippinge
- S., Lærer, St. Jørg., Torreby, Søllest.
- Th., Sognepræst, Langebæk
- Bankbestyrer, Aalborg
- H. P., Lærer, Aashøj, Køge
- H. P., Landpostbud, Taageskov,
Rønnede
- H. P., Uddeler, Klippinge
- N., Forst., Malling Landbrugsskole,
Malling
- Niels, Rentier, Borre
- E., Sognepr., Enderslev pr. Haarlev
- Gert, Gdr., Sneseregaard, Snesere
- P. Gdr., Værløse, Fakse
- Dyrslæge, Snesere

Kaa, Th., Kantor, Præstø

Karlshøj, Poul, Gdr., Gjevnø, Storeh.

Knudsen, Sognepræst, Næstved

Klein, P. A., Lærer, Vordingborg

Knuth, Greve, Rosendal

Kristensen, Hans, Jørslev pr. Karise

- Lagerforvalter, Rødvig
- Chr., Gdr., Brandelev
- K. A., Førstelærer, Karise

Kristensen, Kvist, Landbrugsl., Sydsj.
Landbrugsskole, Lundby

- Kristiansen, Sognef., Havnlev, Rødvig
- Kr., Gaardbst., Valløby, Vallø
- P., Tømrer, Pollerup Kulgaard, Stege
- Krarup, Rektor, Herlufsholm, Næstved
- Krøjgaard, Lærer, Aversi, Haslev
- Kæstel, Louis, Lærer, Tolstr., Stensved
- Køge Folkebibliothek

Landsarkivet for Sjælland, Jagtv. 10, Kbh.
Langballe, Arkitekt, Køge

Langsted, Politimester, Præstø

Landsberg, Overretssagfører, Storeh.

Landsarkivet for Fyen, Odense

Larsen, A., Lærerinde, Druestr., Thureby

- Anders, Gdr., Sdr. Vestud, Borre
- A. P., Gdr., Hammer, Lou
- Chr., Lærer, Næstved
- Chr., Lærer, Kastrupvej 12, Roskilde
- Chr., Gartner, Gelsted, Herlufmagle
- H. P., Gdr., Tostrup, Stege
- Hans J., Sognerfmd., Keldby, Stege
- J. Chr., Amtsrm., Fakse
- J. Chr., Gdr., Tybjergl., Herlufmagle
- J., Gdr., Smidstrup, Tappernøje
- K. A. Skovfgd., Vemmetofte, Fakse
- J. P., Parcl., Lundbytorp, Lundby
- J., Hotelejer, Paaskebjerg, Herfølge
- K., Gdr., Tostrup, Stege
- L., Gdr., Dyrehavegaard, Præstø
- Lars, Gdr., Hjertebjerg, Stege
- Laur., Gdr., Raunstedh., Tostr., Stege
- L. P., Gdr., Røddinge, Stege
- L. P., Ungk., Taageby, Mern
- N., Gdr., St. Røttinge, Tappernøje
- P., Gdr., Bonderødgaard, Fakse
- P., Mejeribst., Holme Mejeri, Borre
- R. E., Lærer, Svinø, Lundby
- Vilh., Forretf., Næstv. Tid., Næstv.
- J., Gdr., Braaby
- Kr., Gdr., Lund, Rødvig
- Ludvig, Redaktør, Fakse
- R. P., Gdr., Hesselhøj, Nyb., Borre
- Vejassistent, Fakse
- Karl N., Købmand, Fakse

Lassen, Godsejer, Høvdinggaard, Mern

Laugesen, Th., Lærer, Krageskov, Køge

Lau, K., Læge, Fakse

Lauritsen, Lærer, Kastrup, Vordingb.

Lawaetz, O., Forp., Holmegd., Olstrup

Lichtenberg, M. de, Klosterfrk., Vem-

metofte

- Provst, Valløby, Vallø

Lomholt, Læge, Karise

- Møller, Sædder, Thureby

Lorentzen, C., Gdr., Egøje, Køge
 Lund, Andreas, Skom., Stenstr., Næstv.
 Lundby, J. T., Professor, Upsalag. 6³,
 Kbh. Ø.
 Lundgaard, Lærer, Glamsbjerg
 Lundqvist, Lærer, Borre
 Løve, Sognepr., Damsholte, Stege
 Madsen, Jens, Gdr., Barse, Snesere
 - Chr., Gdr., Udby pr. Lundby
 - M. A., Sognef., Nedervindinge, Vdbg.
 - Morits, fhv. Højskoleforst., Ringe
 - N. P., Gdr., Faarup, Lou
 - Otto, Købmand, Præstø
 - R. S., Mejeribst., Drøestr., Thureby
 - N. P., Direktør, Vdbg.
 Mathiesen, Overretssagf., Næstved
 Marx, Stationsforst., Klippinge
 Meinertsen, Provst, Mern
 Michelsen, J., Lærer, Ulse, Haslev
 - Møller, Rosenfeldt, Vdbg.
 Molkte, H., Greve, Marienborg
 - A., Greve, Lystrup, Fakse
 - E., Grevinde, Lystrup, Fakse
 Mortensen, Lærer, Lund, Rødvig
 - Lærerinde, Egøje Skole, Køge
 Møns Folkebibliothek, Stege
 Møller, F., Læge, Borre
 Mørup, S., Sagfører, Næstved
 Nandrup, Konsul, Kbm., Næstved
 Nationalmusæets 2. Afd., Kbh.
 Neerup, J. P., Redaktør, Næstved
 Nielsen, Arndt, Urmager, Næstved
 - Axel, Gaardbst., Snesere
 - Hans, Murerm., Klippinge
 - H. P., Lærer, Gelsted, Herlufmagle
 - H. P., Lærer, Gjørslev, Borup pr.
 Østervang
 - H. P., Sognefoged, Frøslev, Storeh.
 - Peter, Gdr., Skallegaarden, Næstved
 - N. B., Gartner, Brandelev
 - N., Gdr. Kongsted, Rønnede
 - L. J., Væver, Viemose
 - Karl, Sognefoged, Rislev, Næstved
 L. P., Gdr., Boserup, Olstrup
 - Morten, Forst., Landbrugssk., Lundby
 - Niels, Gdr., Udby, Stege
 - Jens, Gdbst., Ulse Olstrup, Rønnede
 - Ole, Gdr., Kostræde
 - Vilh., Murerm., Sølperup, Tappern.
 - Niels, Møller, Havnlev, Storeh.
 - N. Juel, Gdr., Lund, Rødvig
 - N. P., Gdr., Haarlev Ovd., Karise
 - Chr., Gdr., Tostenæs pr. Askeby
 - Niels Jørgen, Dame Koppel, Askeby
 - N. R., Sognerfmd., Kjessendr., Fakse

Nielsen, R., Kommunal., cand. phil., Iver
 Hvidtfeldtsvej 1, Næstved
 - R., Gdr., Brøderup, Tappernøje
 - Søren Fr., Gdr., Egøje, Køge
 - Anton, Gdr., Nr. Tvede, Brandelev
 - Andrup, Købmand, Haslev
 - Anna, Frk., Industribanken, Næstved
 - H., Læge, Brotorv, Næstved
 - N. H., Gdr., Svinø, Lundby
 - A., Frue, Taagerup, Karise
 - Hanne, Gaardejerske, Brandelev
 - Valdemar, Gdr., Bøgesø
 - Wøldike, Sognepr., Hammer, Lou
 - Gdr., Enke, Hovgaarden, Lund
 Nyvang, Dommer, Præstø
 Næstved Centralbibliotek
 Næstelsø Sogns Bogsamling, ved Pastor
 Glenthøj, Næstelsø pr. Næstved
 Nøhr, A., Gdr., Borre
 - M. A., Gdr., Hjertebjerg, Stege
 Nøkkentved, Kaj, Lærer, Fakse Ladepl.
 Odense Centralbibliotek
 Ohlmann, Sognepr., Vemmetofte, Fakse
 Olsen, Jens, Gdr., Magleby, Klippinge
 - Chr., fhv. Parcellist, St. Taarøje,
 Fakse
 - H. P., Redaktør, Næstved
 - Oluf, Redaktør, Vordingborg
 - O. Fr., Sognefoged, Blangslev, Lou
 - Marie, Ulse, Haslev
 - N., Handelsm., Stevns Højsk., Storeh.
 - H., Handelsmand, Haarlev
 - Laur., Landpostbud, Mern
 - P., Sognefoged, Førslev, Karise
 - J. P., Gdr., Bonderød, Fakse
 Oxholm, Kammerherreinde, Rosenfeldt,
 Vordingborg
 Orland, Købmand, Præstø
 Palsø, Bogholder, Stege
 Petersen, Gdr., Alslev, Karise
 - A., Smedemester, Lundby
 - Fred., Lærer, Værløse, Fakse
 - Hans, Gdr., Klippinge
 - Karl K., Handelsr., Vangehuset, Wer-
 gelsandsallé 4, Søborg
 - Poul, Gdr., Ebbeskov, Fakse
 - Jørgen Isak, Gdr., Haarlev
 - L. P., Gdr., Faarup, Lou
 - Holger, Gdr., Havnlev, Rødvig
 - Carl, Gdr., Pederstrup pr. Lou
 - Hans, Købmd., Hammer, Lou
 Pedersen, H.C., Gartner, Flintem., Bøgesø
 - H. Chr., Gdr., Amtsrml., Storeh.
 - Henr., pens. Lærer, Ved Linden 13³,
 Kbh.

Pedersen, Jens, Gdr., Bjeverskov
 - J. P., Gdr., Nordgaard, Brandelev
 - Jens, Ungk., Snesere
 - Lars, Gdr., Druestr., Thureby
 - L., Lærer, Holtug, Storehedinge
 - L. P., Redaktør, Præstø
 - J., Lærer, Brandelev
 - Carl., Boghdl., Stege
 - Niels, Gdr., L. Taarøje pr. Fakse
 - P., Gdr., Lykkebæk, Klippinge
 - H. P., Gdr., Klog, Bogø
 - P., Overskovf., Lerbæk pr. Askeby
 - R., Gdr., Busebjergg., Køng, Lundby
 - R. Johan, Gdr., Elmelunde, Stege
 - R., Gdr., Sipperup Østerg., Næstved
 - Th., Købmand, Odensegade 6, Kbh.
 - V., Provst, Karise
 - Otto, Gdr., Klokkekildegd., Sværdb.
 Lundby
 - L., Overlærer, Fakse
 - Joh., Landmand, Havnlev, Rødvig
 - Chr., Kontrollør, Nielstrup, Rønnede
 - Lærerinde, Stensved
 - C. A., Gdr., Førslev, Karise
 - Anna, Lærerinde, Strøby
 Skovgaard-Petersen, Dispatcheur, Valle-
 rødd, Hørsholm
 Pontoppidan, Sognepr., Spjellerup
 Porst, Redaktør, Næstved
 Poulsen, H. F., Gdr., Sneseregd., Snesere
 - Overlærer, Masnedsund
 Paulsen, Direktør, Næstved
 Preuss, Skovkasserer, Nykøbing F.
 Qvist, Petrine N., Nr. Smidstrup pr.
 Tappernøje
 Rasmussen, Chr., Gdr., Højgd., pr. Rødvig
 - C. R., Gdr., Lysholms Allé, Haslev
 - Friskolelærer, Elmelunde, Stege
 - H., Gdr., Frøslev, Storeh.
 - Johanne, Frue, Keldbylille, Stege
 - Jul., Murermester, Snesere
 - M., Overlærer, Vordingborg
 - L. P., Gdr., Rysdalsm., Sageby pr.
 Viemose
 - N., Gdr., L. Thorshøj, Fakse
 - Propr., Lundegaard pr. Præstø
 - Gdr., Gammelby, Karise
 - R., Gdr., Snesere
 - H., Tømrerm., Brandelev
 - J., Gdr., Borup, Næstved
 - Karl, Husmd., Sørup, Olstrup
 - J. P., Læge, Fakse
 - I. E., Postassistent, Herlufmagle
 - Forp., Langebækgaard, Langebæk
 Ravn, Lærer, Næstelsø pr. Næstved

Ravnshøj, Peder, Gdr., Torbjerg, Skør-
 pinge, Rødvig
 Reedtz-Thott, Lensbaron, Gaunø, Nstv.
 Reitzels Boghandel, København
 Richter, Sognepræst, Vejen
 Rohde, P., Kontrolassistent, Haarlev St.
 Rosen, Priorinde, Vemmetofte, Fakse
 Rosenkrantz, F., Baron, Liselund, Borre
 - E., Baronesse, Lisel., Borre
 - Erik, Baron, Lisel., Borre
 - Th., Baronesse, Lisel., Borre
 Rosted, Redaktør, Assens
 Rørbæk, Lærer, Kongsted, Rønnede
 Rørdam, Bibliotekar, A. N. Hansens Allé,
 Helleup, Kbh.
 Sandberg, sen., Manufakturhdl., Stege
 - jun., Manufakturhdl., Stege
 Scavenius, A., Stiftsdame, Søgaard,
 Klippinge
 - Godsejer, Klintholm, Borre
 Scheel, Mejeribest., Aaside, Snesere
 Schmidt, C., Lærer, Klippinge
 - Lærer, Hammer
 Schnack, Sognef., Aversi, Haslev
 - Fr., Gdr., Aversi, Haslev
 Schou, H. H., Direkt., Pileallé 27, Kbh.
 Schouw, Frk., Østergade, Næstved
 Schwartzbach, Holger, fhv. Landpostb.,
 Kildemarksvej, Næstved
 Schøler, Fr., Gdr., Blaabæk, Fakse
 Seidenfaden, Gdr., L. Thorsh., Fakse
 Schestedt-Juel, Stiftsdame, Vallø
 Sennels, Købmand, Masnedsund
 Smidt, Karetmager, Klippinge
 Smith, Vilh., Konsul, Kbmd., Næstved
 Skov, Lærer, Haarlev
 - P., Lærer, Abbednæs, Næstved
 - Christen, Gdr., Nørreby, Borre
 Sjølund, Axel, Bovang, Haarlev St.
 Spang, Direktør, Rosenfeldt, Vdbg.
 Staal, S. Jensen, Gross., Sdr. Boulevard
 42, Kbh.
 Stevns, Ole, Voldby Højsk., Djursland
 Sivertsen, Lærer, Raabylille, Stege
 Steinmann, Kammerhr.inde, Tybjerggd.,
 Herlufmagle
 Stensgaard, H., Lærerinde, Taagerup,
 Karise
 Statens Lærerhøjskole, Odensegade 14,
 Kbh.
 Storm, Mejeriejer, Stege
 Struckmann, Amtslæge, Næstved
 Suhr, Godsejerinde, Petersg., Langebæk
 Søgaard, Johs., Overlærer, Næstved
 Søvndahl, Købmand, Karise

Sørensen, Aug., Partikulier, Skovhøj,
Bredtved, Holbæk

- Anker, Gdr., Tostrup, Stege
- Læge, Stege
- C., Forp., Hastrup, Thureby
- P. J., Bankk., Erikstrup, Storeh.

Statsbibliothek, Aarhus

Statens Bibliothekstilsyn, Studiestr. 38,
Kbh. K.

Svenska Landsmål, J. A. Lundel, Upsala

Tange, H., Dommerfuldm., Fjerritslev

Teist, F., cand. jur., Vordingborg

Tillisch, Stiftsdame, Vallø

Thune, Boghdl., Vordingborg

Tidemand-Dal, Architect, Næstved

Toft, Amtmand, Næstved

Tolderlund, Etatsr., Straarup, Kolding

Troelsen, P., Gdr., Nr. Tvede, Olstrup

Trane, V. L., Kbm., Karise

Tudvad, Friskolel., Sydstevn, Storeh.

Tøgern, Ingvor, Insp., St. Møllevej 5, Kbh. C

Vallø Stifts Bibliothek

Vedel, A., fhv. Amtmand, Kammerherre,

Vedelsbo, Strøby Egede pr. Køge

- M., Kammerherreinde, Strøby Egede

Vedsmann, Skoleinsp., Søborg, Kbh.

- Frands, Førstel., Ebbeskov, Fakse

- Hedin, Nørregade 39, Kbh.

Velling, S. D., Dyrslæge, Haarlev

Vestergaard, Politiassistent, Kastrup,

Vordingborg

Wang, Bogbinder, Næstved

Wenzel-Jacobsen, Sognef., Søborg

Winther, C., Gdr., Hjertebjerg, Stege

Wolff, Sneedorff, Hofjægern., Godsejer,

Grevens Vænge, Næstved

Wurr, A., Lærer, Eskildstrup, Rønnede

Universitetsbibliotheket, Lund, Sverrig

— — Upsala

Yde, Fr., Oversygepl., Oringe, Vdbg.

Ødum, Lærer, Næstved

Ørum, Direktør, Elektricitetsv., Haslev

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
Næstveds Patriotiske Selskab (1780—1809), af Kommunalærer, cand. phil. <i>R. Nielsen</i> , Næstved	3
Sydsjællands og Møens Havebrug i gamle Dage, af Havearkitekt <i>Johannes Tholle</i> , København	27
Hvem forraadte Møenboerne 1659, af Lærer <i>Svend Jørgensen</i> , Taareby	104
En gammel sjællandsk Lærerslægt, af fhv. Lærer <i>I. P. Carl Henrichsen</i> , Søborg	110
En Henrettelse ved Baal og Brand, ved <i>Th. Hauch-Fausbøll</i> Rødvig (nogle Træk fra Havnepladsens Tilblivelse i det 18. og 19. Aarh.), af cand. phil. <i>H. Dragehjelm</i>	126
Højerup Kirke i Stevns, ved Pastor <i>A. R. Idum</i> , Føns pr. Nørre Aaby	137
Aarsberetning fra Formanden	141
Medlemsliste	143

